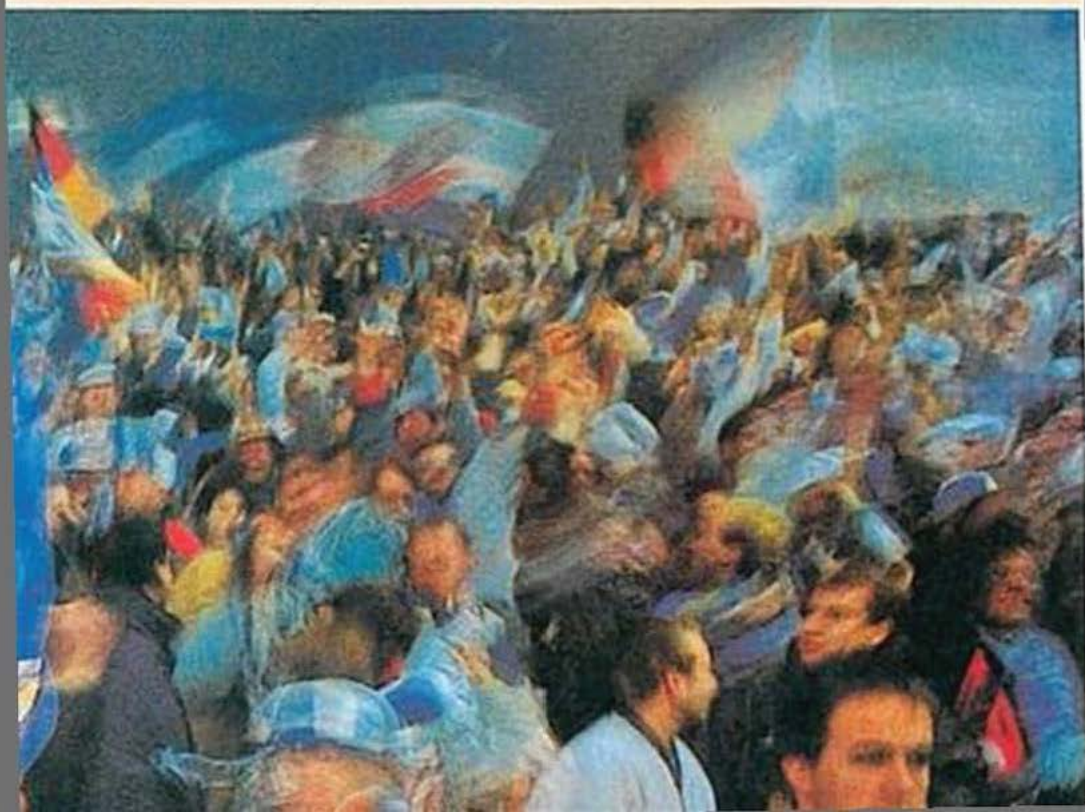
Dr.İhsan KESER

TÜRKİYEDE SİYASET VE DEVLETÇİLİK

GÜNDOĞAN

TÜRKİYE'DE SİYASET VE DEVLETÇİLİK

İhsan KESER

1950 yılında Gaziantep'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe-Sosyoloji bölümlerini bitirdi. (1971) Kurumlar Sosyolojisi alanında master, Hacettepe Üniversitesinde doktora yaptı. Yazarın "Türkiye'de Aydınlar" adlı bir başka araştırması da yayınevimizce yayınlanacaktır.

Dr. İhsan KESER

TÜRKİYE'DE SİYASET VE DEVLETÇİLİK

GÜNDOĞAN YAYINLARI
1993 - Ankara

Dr. İhsan KESER
TÜRKİYE'DE SİYASET VE DEVLETÇİLİK
Gündoğan Yayınları 93.65
Siyaset/Sosyoloji Dizisi: 02.18
Düzelti : Eren Gündoğan
Kapak Düzenleme: Gündoğan Grafik
Dizgi: SE & RA Dizgi ve Baskı hizmetleri
Baskı, Cilt : Zirve Ofset
ISBN : 975 - 520 - 059 - 2
Gündoğan Yayınları
Birinci Baskı: Nisan 1993
Gündoğan Yayınları
Adakale Sok. 25/37
Tel : (4) 433 49 85 Kızılay / ANKARA
Yazışma Adresi:
P.K.271 Yenişehir / ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Türkiye'de Devletçiliğin Tarihsel Gelişme Evreleri. 26

1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem. 26

1.1.1. Klasik Osmanlı Düzeninde Devlet ve Devletçilik 26

1.1.2. 1908 Milli İktisat Anlayışı 31

1.1.2.1. Milli İktisat Anlayışının Doğuşu 33

1.1.2.2. 1908 Devrimi, Toplumsal Çalkantılar ve Milli İktisat 34

1.1.3. Ziya Gökalp'in "İktisadi Devletçilik Görüşü" 37

1.1.3.1. "Yeni Hayat" ve Gökalp 38

1.1.3.2. Milli İktisat ve Gökalp 39

1.1.3.3. Devletçilik ve Gökalp 41

1.1.3.4. Gökalp ve "İktisadi Mefkûre" 44

1.1.4. Yusuf Akçura ve İktisadi Devletçilik 46

1.1.4.1. "Bu Devlet Nasıl Kurtarılır" ve Akçura 48

1.1.4.2. Akçura'da Milliyetçilik İdeolojisi ve Ekonomi İlişkisi 49

1.1.4.3. Osmanlı İmparatorluğu, "Milli Burjuvazi" ve Akçura'nın Sınıfsal Yaklaşımı 51

1.1.4.4. Milli İktisat ve İktisadi Devletçilik 52

1.1.5. Tekin Alp ve "İktisadi Devletçilik Görüşü" 54

1.1.5.1. Tekin Alp, Kapitalizm ve Milli İktisat 54

1.1.5.2. Tekin Alp'e Göre Ekonomiye Devlet Müdahalesinin Gerekliliği 55

1.1.5.3. Bürokrasi ve "Devlet Kalesi" 57

2. Tekin Alp'in Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Görüşü 57

2.1. Kemalist Rejim, "Mutedil Devletçilik" ve Özel Sektör 58

2.2. Tekin Alp'te Devlet-Millet İlişkisi, Devletin Önceliği Sorunu. 59

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİLEŞME STRATEJİSİNDE DEVLETÇİLİK

1. **Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Sürecinde Devletçilik** 64
1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem ve Cumhuriyet Döneminin Temel Çizgisi 64
1.2. 1923-1931 Dönemi 64
1.2.1. İzmir İktisat Kongresi Öncesi Gelişmeler 66
1.2.2. İzmir İktisat Kongresi 67
1.2.3. İzmir İktisat Kongresinde Farklı Toplumsal Kesimlerin Beklenti ve İstekleri 70
1.2.4. Lozan Barış Görüşmesinin Sonuçları 73
1.2.5. Türkiye Ekonomisinin Özellikleri ve Yapısal Değişimler 75
1.2.5.1. Tarım Kesiminde Kapitalist Gelişmeler 76
1.2.5.2. Bankacılık Sektöründe Gelişmeler 76
1.2.5.3. Ulaşım ve Ulaşım Sektöründe Devletleştirmeler 79
1.2.5.4. Teşvikler ve "Teşvik-i Sanayi Kanunu" 80
1.2.5.5. 1929 Bunalımı Öncesi Sorunlar 83
1.2.6. 1929 Bunalımı ve Devletçilik 84
1.2.6.1. Serbest Fırka ve "Mutedil Devletçilik" 86
1.2.6.2. Devletçilik Klişesi ve Mustafa Kemal'in Üç Aylık Yurt Gezisi 90
1.3. 1932-1940 Dönemi 94
1.3.1. Devletçilik ve Celal Bayar 94
1.3.2. Sümerbank'ın Kurulması ve Birinci Sanayi Planının Hazırlanması 96
1.3.3. Birinci Sanayi Planının İçeriği 97
1.3.4. 1932-1940 Döneminde İ.D.T.'leri 100
1.4. 1940-1950 Dönemi 101
1.4.1. CHP'de Toprak Reformunun Öyküsü 104
1.4.2. Çok Partili Siyasal Yaşam ve DP'nin Büyüsü 105
1.4.3. 1940-1950 Döneminde İ.D.T.'leri 108
1.5. 1950-1960 Dönemi 108
1.5.1. DP Öncesi Yönelişler ve DP Döneminde Ekonomi 108
1.5.2. Demokrat Parti ve İ.D.T.'leri 111
1.6. 1960 ve Sonrası Dönem 113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETÇİLİK İLKESİNE YAKLAŞIMLAR VE UYGULAMALARIN YARATTIĞI TARTIŞMALAR

1. **Devletçilik İlkesine Yaklaşımlar** 116
   1.1. CHF Taşıdığı Temel Siyasal Eğilimler 117
      1.1.1. CHF'nın yapısallaşma Süreci, Milliyetçilik, Batıya Verilen Mesaj ve Sol'un Tasfiyesi 117
      1.1.2. Sınıflar Arasında Amaçlanan Uyuşum ve Kaynaşma Bir Başka Deyişle Halkçılık 118
      1.1.3. Kurulan İttifak, Modernleşme Çabaları ve Devlet Partisi 119
   1.2. İktidar Odağı ya da Yandaşlarının Devletçilik Anlayışı 121
      1.2.1. Recep Peker'in Devletçilik Görüşü 122
      1.2.2. İsmet İnönü'nün Devletçilik Görüşü 124
   1.3. KADRO İdeolojisi ve Devletçilik Anlayışı 125
      1.3.1. KADRO'nun Yayımı ve Kadroculaın Kimlikleri 126
      1.3.2. KADRO'nun yayımlandığı Toplumsal Ortam 127
      1.3.3. Kadrocu Yorum ve Şevket Süreyya Çizgisi 128
      1.3.4. Kadrocuların Devletçilik Görüşleri 130
      1.3.5. KADRO'nun Kapanışı 134
   1.4. Ahmet Ağaoğlu'nun Kadrocu Yoruma ve Devletçiliğe İlişkin Görüşleri 136
      1.4.1. Ağaoğlu, Kadrocu Yorum ve "Ferdiyetçilik" 137
      1.4.2. Ağaoğlu;Kadrocu Görüş ve "Devletçilik" 138
   1.5. Ahmet Hamdi Başar'ın İktisadi Devletçilik Çizgisi 140
      1.5.1. A.Hamdi Başar'ın Serüveni ve Toplumsal Yapı 140
      1.5.2. Ahmet Hamdi'nin İktisadi Devletçilik Görüşü "Dünya Buhranı ve Müstemleke Tezadı" 142
      1.5.3. Ahmet Hamdi 'ye Göre Türkiye'de Buhranın Görünüşü ve Üçüncü Yol 143
      1.5.4. Ahmed Hamdi ve İktisadi Devletçilik 145
   1.6. YÖN ve YÖNCÜ Devletçilik (Çağdaş Kadrocu Yorum) 147
      1.6.1. Yön Dergisinin Çıkışı 149
      1.6.2. Yön'ün Bildirisi 150
      1.6.3. "Bildiri"nin Dayandığı Özgüçler 151
      1.6.4. Yöncülerin Devletçilik Çizgisi 152
      1.6.5. "YÖN"de Kalkınma, Plan ve Devletçilik 154
      1.6.6. Yön'e İlişkin Değerlendirme 156

SONUÇ 158

KAYNAKÇA 169

Bu çalışmayı saygın iki aydına adıyorum

Naciye Aydın'a

ve

M.Cihat Özönder'e

ÖNSÖZ

Son yıllarda devletin ekonomik ağırlığının giderek azaltılması ve ekonomik etkinliklerinin ortadan kaldırılması yanlısı görüşlerin yanında ekonomide bir "kambur" olarak nitelendirilen KİT'lerin sorunlarını çözmeye yönelik KİT mülkiyetinin yerli ve yabancı sermayeye satışı anlamında "özelleştirme", kamuoyunun en çok ilgilendiği sorunlardan biri olmuştur. Kalkınma çabası güden ülkemizde, sosyal ve ekonomik yapı sorunlarının büyük bir öncelik ve ağırlık taşıması kaçınılmazdır.

Özellikle KİT açıkları ve artan KİT borçları, kamu bankaları yolsuzluğu, yüksek oranlı enflasyon türünde olumsuz gelişmeler, KİT sorunları karşısında en etkili çözümün; "özelleştirme" olduğu beklentisine sahip çevrelerde, kamu ağırlıklı ekonomi politikalarının suçlanmasına ve sorunların kaynağı olarak görülmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada, resmi görüşün kamu ağırlıklı ekonomi politikalarının ve ekonomik görüşlerinin, Türkiye'nin sosyal ve siyasal yaşamındaki oluşumlara katkısı, tarihsel gelişme boyutunda işlev ve amaçları yönünden, başlangıcından bu yana KİT'lerin oluşum ve yapılanma süreci de tarihsel bir temele dayandırılarak siyasal ve ekonomik devletçilik çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmanın odak noktasını oluşturan ekonomik devletçilik, 1908 Jön Türk devrimiyle devleti sahiplenmiş asker-sivil kadroların otoriter, bürokratik ve buyurgan "topyekûn" devletçiliklerinin yerine kul-

lanılmak ve onu çağrıştırmak üzere "siyasal devletçiliğin" bir türevi olduğu varsayımına dayandırılmıştır.

Temel yapı sorunlarına yeni çözüm alternatifleri arandığı ve aydınlar arasında "İkinci Cumhuriyet" tartışmalarının başladığı, ideolojik saplantıların yıkıldığı yeni bir yapılanma sürecinde solla özdeşleşen Kemalist aydın hareketinin - ilericilik adına - devletçilik görüşlerini irdeleme zorunluluğu da doğmuştur.

Önsözde son söz olarak şunlar söylenebilir, bir arayışın ürünü olan bu çalışma, Türkiye'de sosyal bilimler alanında çalışmış olanlara minnet borçludur. Sadece onlara değil kendisini "virgül düşmanı" olmaktan çıkaranlara ve destekleyenlere...

İhsan Keser

GİRİŞ

Türkiye'de devletçilik uygulamalarını, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına bağlayarak 1930'lardan ampirik bir zorunluluk olarak başlatmak, klasik iktisatçı anlayışın referans çerçevesinin genel özelliğidir. Bu çerçeve doğal olarak bir paradoksu içinde taşır. 1923'den 1930'lara uzanan toplumsal süreçte devletçi müdahale ve anlayışlar yok sayılır ve dönem salt bir liberal dönem olarak nitelenir. Cumhuriyeti önceleyen İttihat ve Terakki Döneminin "milli iktisat"ının uyarıp geliştirdiği uygulamalar ve Cumhuriyet Dönemini resmen etkileyen milliyetçi ideologların yönetici kadrolara önerdikleri "devletçilik" görmezlikten gelinir. Osmanlı İmparatorluğundan, Cumhuriyet dönemine geçen devletçi birikim ve deneyimlerden nedense söz edilmez. Türk sosyal bilimler literatüründe ise ekonomi ve siyasetin bir ögesi oldukları toplumsal alanı, bütünlülüğü ve sürekliliği içinde kuşatan devletçiliğe ilişkin, sosyologların ve sosyal tarihçilerin yaklaşımlarını bu süreç ve bütünlük içinde sergileyen bir çalışma henüz yoktur.

Geleneksel ve kanıksanmış değerlendirme; uygulamaları Başvekil İsmet Paşa'nın Serbest Fırka liderinin devletçilik ve demiryolu politikasına ilişkin eleştirilerini karşılama amacına yönelik olarak 30 Ağustos 1930 Sivas demiryolunun açılış söylevine dayandırarak

dönemi başlatır. Uluslarası konjoktürdeki değişmeler ve iç dinamikler gereği devletin ekonomiye müdahalesinin göreli olarak arttığı bu dönem, yönetici kadronun sihirli bir buluşu gibi genç kuşakların dikkatine bir övgü bağlamında ampirik bir zorunluluk olarak, daha sonraki dönemler ise devletçilikten sapma ve uzaklaşma olarak sunulur. Oysa "devletçilik" denilen dönemde Batı Almanya'dan Gana'ya, İsrail ve İsveç'ten Macaristan ve Polonya'ya kadar pek çok ülkede devlet, "kamu iktisadi teşekkülleri" kurarak ekonomiye müdahale etmiştir (Özmen 1967: 60-67). Şüphesiz bu egemen ve kanıksanmış anlayışın bilim düzleminde sorgulanması gerektiği gibi bizde devletçilik olgusunun temel mantığını da açıklamak gerekir.

Sanayileşme sürecine Osmanlının son yüzyılında devletin öncülük ettiği, Cumhuriyet Döneminde hem kendi işletmelerini hem özel kesim işletmelerini geliştirme amaç ve misyonu verilen kuruluşlar, devletin koltuk değnekleriyle yürüyebilen bir girişimci sınıf yaratıldığından günümüzde işlevlerini yitirirler. Bürokratik ve hantal yapıları, kapitalist bir ekonomide piyasa mekanizmasının gereklerine uygun biçimde işletilemediklerinden ötürü de topluma yük olmaya başlayınca gözden çıkarılıverirler.

Kayda değer ve azımsanmayacak bir çaba olarak sosyolojinin "devletçilik" denilen dönemin öncesini ve sonrasını tarihsel sürekliliği ve siyasal devletçiliğin belirleyiciliğini dikkate alarak günümüz Türkiye'sini kuşatan sorunları anlayabilmek için de belli bir tarih bilgisi ile geçmişe bakarak, devlet işletmelerinin kuruluş amaç ve işlevlerini tarihsel bir perspektif ve bütünlük içinde gözden geçirmek gerekmektedir. Devlet politikalarının gerisindeki ve bu politikaların toplumda yarattığı etkileri sosyo-kültürel yapı içinde değerlendirmek, devletin çeşitli uluslararası güç ve dengelerle olan ilişkilerini açığa çıkarmak günümüz sosyolojisine düşen bir görev olmaktadır. Siyasal devletçiliğin belirleyiciliği gözönüne alınmadan, salt ekonomik devletçiliğin incelenmesi bunun bir ekonomi politikası konumuna indirgenmesi dolayısıyla toplum katmanları ve siyasal iktidar açısından anlam ve işlevinin gözden kaçmasına yolaçar. Sosyolojik açıdan bu gerçekleştirilemediği için devletin bir işlevi olan devletçilik Türkiye

gerçeğinde bilinçli ya da bilinçsiz pek çok saptırma gibi toplumu ve insanı ilgilendiren bir konu olarak farklı maksatlar için kullanılır, yanılgılara ve kimi zaman genç kuşakların düşünce tuzaklarına düşmelerine neden olur. Örneğin 1960'ların YÖN Dergisi "ferdi mesai ve faaliyeti" esas alan devletçiliği, Türk sosyalizmine giden bir yol arayışı olarak kullanır.

Siyasal devletçiliğin toplumsal davranış kalıplarını yakından belirlemesi, tarih içinde sürekliliği olan temel bir toplumsal kurum işlevinde olması, ekonomik devletçiliği de kendisinden beklenilen hedeflere indirgemeden, siyasal ve toplumsal sonuçları açısından ele alarak incelemeyi gerektirir.

1930'lar devletçiliğinin yedeğinde yarattığı "KADRO" ideolojisi Serbest Fırkanın kapatıldığı ve dünya bunalımının ülkeyi etkilediği bir toplumsal ara kesitin ürünü olarak anlamlanır. Bunalımın arzulanır bir toplumsal dinamiğe dönüşmesinin koşullarını yaratma ümidiyle Cumhuriyet rejimine *"inkılâpçı bir dinamizm"* hazırlama misyonu üstlenen "KADRO", Kemalizmi kapitalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol arayışı gibi anlaşılabilir bir anlam yaratma çabası olarak yorumlar. Büyük tekniği ve büyük sermaye hareketlerini devletin eline vermek, çoğunluğun iradesini disiplin ve teşkilat yoluyla azınlığın iradesine tabii kılmak, dünyada imtiyazsız, sınıfsız bir cemiyetin kuruluş örneğini yaratmak, yarı sömürge ekonomisinden bağımsız ekonomiye geçmek, "Devletçilik ve Planlama" Kadroculanın altı çizilebilecek temel düşünceleri olur. Kadrocular, topluma hitap etmek, ideolojilerini topluma benimsetmek ve egemen kılmak yolunda 1929 Dünya bunalımını kullanırlar. Devletçiliği kendi başına buyruk özerk bir ideolojik sistem olarak algılamaları, daha ilginci devletin işlev ve konumunu dünyadaki ve toplumdaki güç, denge ve ilişkilerinden koparmaları koruyucu bir aydın kimliğiyle toplumu yönlendirmeye çalışmaları Kadrocuların düşünsel özellikleri olarak sıralanabilir. KADRO'nun yayınına izin veren yönetici kadro, Kadrocuların İttihat ve Terakki ideologlarının partideki rolüne benzer bir rol üstlenmelerine izin vermez. Döneme damgasını vuran Kadrocu görüşler resmi çevrelerce de onaylanmaz.

Kadro'ya ilişkin akademik çevrenin yanında gazetecilik ürünü olan tekil çalışmaların bolluğu gözardı edilmemesi gereken bir olgudur. Bu tekil çalışmalarda Kadrocuların karşısında yer alan; devlet yatırımlarının adaletli bir vergi politikasına dayanmadığını, devletçilik uygulamalarının bir kuşağın sırtına yüklenemeyeceğini savunarak bir ölçüde devletçilik uygulamalarını eleştiren muhalif liberal cephenin ideolog ve düşünürlerinin konuya ilişkin yaklaşımları yeterli biçimde yer almaz.

1960'ların toplumsal arayışlarında varolan YÖN ideolojisi de "ferdi mesai ve faaliyeti esas tutan" bir girişimci sınıf yetiştirme işleviyle donatılmış ekonomik devletçiliği sosyalizmle sulandırarak, Kadro'nun yapay ve iğreti üçüncü yol arayışını yeniden keşfeder. Bu ise dönemin kuşaklarının yanıltılmasından ve yanılmasından öte sonuç vermez.

Bu nedenlerle öne sürülen eksikliğin aşılması doğrultusunda, 1908 dönemecinin köşetaşı konumundaki "Milli İktisat"ından 1960 plancılığına uzanan süreçte siyasal devletçiliğin belirleyiciliğini gözönünde tutarak makro düzeyde "devletçi" denilen dönemden öncesini ve sonrasını kapsayacak bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu açıdan devlet, devlete ilişkin yaklaşımlar ve siyaset kurumu üzerinde durmak gerekecektir.

TEORİK ÇERÇEVE

Günümüzde sosyoloji, inceleme ve ilgi alanı olarak kendine toplumu, toplumsal ilişkileri, toplumsal ilişkiler sistemini seçtiğinden devlet olgusu doğal olarak ikinci plana düşer ve gözardı ediliverir. Bu öncülün içerdiği anlama bakılarak sosyolojinin, devlet sorununun incelenmesinde yeterli bilgi ve birikimden yoksun olduğunu söylemek yanlış olur. Auguste Comte, kendine özgü biçinde bilimleri sınıflarken gerek mantık gerekse kronolojik yönden en az genel, ama konusu en karmaşık olan sosyolojinin diğer bilimlerden de eski olduğunu ileri sürer (Bottomore 1977: 3). Bilindiği gibi insanlar toplum-devlet yaşamına ve onun sorunlarına taşıdıkları önem nedeniyle çok eski tarihlerden beri ilgi duymuşlardır. Eski Çin ve Hint, eski Yunan düşünce taribleri, insanların devlet ve toplum konusundaki öneri ve

düşünceleriyle gelişip şekillenir. Ancak toplum yaşamının sorun ve gelişimine yönelen bu görüşler modern sosyolojiyi etkileyen ögeler içermekle birlikte geniş ölçüde metafizik, tarih felsefesi, ahlak, felsefi antropoloji türünde başka disiplinlere ait kavram ve düşüncelerle karışmış durumdadır (Freyer 1963: 51). (Eflatun, Aristo, Konfüçyüs, Saint-Thomas d'Aquin, İbni Haldun, Hobbes, Spinoza...) ve öteki yeniçağ düşünürlerinin sistemleri böyledir. Sosyoloji bu yönüyle ayrı, yeni bir bilim dalıdır. Somut toplumsal olguların nesnel olarak karşılıklı ilişkileri ve tarihsel boyuttaki değişimleri içinde kavranması zorunluluğunun kabul edildiği yerde başlar. Bu anlayışın kökleşip yaygınlaşması ancak 19. yüzyılda sanayileşen Batı Avrupa toplumlarında gerçekleşir (Nirun 1977: 32-45). Modern sosyolojinin kurulmasıyla devlet sorunu yeni bir boyut kazanır. Toplum da ögelerarası ilişki ve etkileşimi içerisinde taşıyan dinamik bir sosyal sistem çerçevesinden algılanılır. Bu sosyal sistemin alt sistemleri olan eğitim-siyaset, din, ekonomi, hukuk gibi sosyal kurumlar birbiriyle ve bütünle ilişki ve etkileşim içinde bulunurlar. Şüphesiz ögelerden herhangi birinde oluşagelen bir değişme öteki ögeleri ve bütünü etkiler. Siyaset kurumunun özerk ilgi alanının çerçevesini oluşturan da devlettir. Devlet ve devletçiliği siyaset süreci optiğinden algılayan çalışmamız, soyutlama düzeyinde Osmanlı-Türkiye gerçeğinde devletin topluma müdahale pratiğini test etmek istemektedir. Öte yandan Sosyologlar arasında siyasal olaylar ve özellikle devlet olgusu Max Weber'in çalışmalarında temel bir yer tutar. Devlet üzerine önemli düşünceleri olan bir diğer sosyolog da Hegel'in tarih felsefesinden etkilenerek onu eleştiren Marx'tur. 19. yüzyılın kapitalist sanayi toplumlarının yapısı, bu yapıların geçmişte aldığı ve gelecekte alacağı şekillerle ilgili analizler sosyolojik sisteminin temel taşlarıdır (Freyer 1960: 75). Bu açıdan Marx, Batı toplumlarında sınıf mücadelesi, sermaye birikimi, dünya pazarlarını ele geçirmede devletin rolü üzerinde odaklaşır. Konu sosyal bilimler çevresinde yeterince bilindiğinden bıkkınlık yaratmamak amacıyla tekrarlara gerek duyulmamaktadır. Bu yönüyle devlet sorununa eğilen iki temel sosyolojik yaklaşımdan sözetmek gerekir.

1) Fonksiyonalist-Pluralist Yaklaşım: Bütün sanayileşmiş kapitalist ülkelerde siyaset sosyolojisinin temel başvuru çerçevesini oluşturan bu yaklaşım, çağdaş sanayi toplumunun devlete çok yönlü işlevler yüklediğini, devletin yapısı gereği toplumdaki farklı istekler ve çıkarlar arasında ölçülü bir denge oluşturmakla yükümlü yansız va haktanır bir kurum olduğu anlayışından yola çıkar (Şaylan 1986: 15).

Devletin belirleyici rolünün iktidarın dağılımı, parçalanması ve dengelenmesini gözetmek olduğunu öne süren bu yaklaşım, gelişmiş Batı toplumlarında egemen bir sınıfın varlığını değil daha çok karşılıklı yarışma ve çatışmaları devlet tarafından güvenceye alınmış çıkar gruplarının varlığından söz eder. Fonksiyonalist-Pluralist yaklaşım toplumsal çelişkilerin düzenleyicisi ve düzeltücisinin devlet olduğu görüşüyle de Marxist yaklaşımdan farklılık içerir.

2) Marxist Yaklaşım: Bu yaklaşım devletin ortaya çıkışını, komünal mülkiyetin, özel mülkiyete dönüşmesi sürecinde sınıflı toplumun ortaya çıkışına bağlar. Yaklaşımın teorik ilkelerine göre; toplumların yapısını, üretim güçleri ve ilişkilerini inceleyerek izlemek gerekir. Her toplumda ekonomik temel ya da alt yapı ve üst yapı ayırdedilir. Alt yapı esas olarak üretim güçleri ve ilişkilerinden oluşur. Üretim güçlerinin belirli bir düzeyine belirli bir tipte üretim ilişkileri tekabül eder.Tarihsel hareketin gücü, evrimin belirli anlarında üretim güçleri ile ilişkileri arasındaki çelişkidir. Üretim ilişkileri belirli bir toplumda bireylerin üretim süreci içerisinde aralarında kurdukları zorunlu ilişkilerdir. Üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin özgül bileşimi üretim tarzını oluşturur. Belirli bir üretim tarzında belirli tipte toplumsal sınıflar ve bunların mücadelesi bulunur (Aron 1986: 150-152). Üretim tarzı birer üst yapı unsuru olan kurumların niteliğini dolayısıyla devletin niteliğini belirler. Her üretim tarzına belirli tipte bir devlet tekabül eder. Devlet egemen sınıfın çıkarlarını koruyup sürdürme aracıdır.

Her iki yaklaşım da sanayileşmiş Batı toplumlarına özgü olup sınırlılıkları nedeniyle Osmanlı-Türk toplumsal realitesini açıklamada başvuru çerçevesi olarak yetersiz kalırlar. Yapısalcı-işlevselci yaklaşımda, sorunu sistemin kendini sürdürmesi ve toplumun ortak nokta-

larını arama saptamalarında odaklaştırması anlamında tarih dışıdır (Bottomore 1977: 36-37). Temelde toplumların ana hatlarıyla birbirine benzememesinden kaynaklanan tarihsel ve sosyal özgüllüklerini tarih dışı tavırla dogmatik ve mekanik olarak şemalaştırmak salt makro-teorik düzeydeki yanlışlıkların değil, daha alt düzeydeki yanlışlıkların da nedenidir. Osmanlı sosyal yapısının Batıdan ayrı özgül ve somut organizasyon farklılıklarını yöntem planında somutlukların içine girebilecek soyutlama düzeyinde bir çerçeve oluşturmayacağı için Marxist şemanın kullanılması yerli gerçeklerin saptanmasını sağlayamaz. Osmanlı toplumunun "Asya tipi üretim tarzı" (ATÜT) ya da "Feodal" olarak nitelendirilmesi soyutlama düzeyindeki yapılan yanlışlıkların tipik örnekleridir. Bu yanlışlıkların vurgulandığı özgün bir çalışma Türkdoğan tarafından yapılmıştır (Türkdoğan 1981: 48-49). Bütün bunlar makro düzeyde de, daha alt düzeyde de yerlilik sorununu gündeme getirir. Özgüllük sorunu genel kabul görse de makro düzeyde özgüllük gerekliliği bir süre daha sözkonusu edilmeyeceğe benzer. Bu nedenle konuya ilişkin yaklaşımların yetersizliğinin ipuçlarını yakalayabilmek ve başvuru çerçevemize ilişkin temel kavramlar üzerinde durmak gerekecektir.

Devlet nedir? Devlet kavramı, siyasal iktidar kavramından da hükümet kavramından da farklı bir anlam içerir. Devlet; belli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yerleşmiş bir insan topluluğuna (halka) dayanan bu topraklar üzerinde bulunan her şey üzerinde nihai meşru kontrole (otorite) sahip; siyasal bir örgütle (hükümet) donanmış sosyal bir organizasyondur. Devleti ona benzer kurumlardan ayıran temel özellik egemen ve bağımsız olma gücüdür (Dâver 1969: 166). Devletin niteliği ve kaynağı hakkında birbiriyle çelişen farklı görüşler, devleti oluşturan ögeler üzerinde birleşirler. Bu tanım ve tanımsal ögelerden sonra siyasal devletçilik ve ekonomik devletçilik kavramları üzerinde durmak ve bu kavramlardan ne anladığımızı belirtmek konuyu aydınlatma bağlamında yararlı olacaktır.

Uzun dönemli tarih açısından siyasal devletçilik; 1908'de silah gücüyle iktidar olan asker-sivil bürokrasinin Batılı modele göre toplumsal yapının, toplumsal örgütleniş biçiminin, yaşam normlarının,

toplumsal zihniyetin değişmesi doğrultusunda, topluma yaptırımcı girişimlerde bulunma pratiklerinin bütünüdür. Dönem öncesinde, Osmanlıda düzeni ayakta tutma girişimi olarak beliren bu pratik, bu dönemde toplumu değiştirme yönünde bir işlev taşır. İşlevselliğini, Cumhuriyet döneminde de bütün hızıyla sürdürür (Bkz. Tekinalp 1944: 255; İnsel 1990: 147-167).

Ekonomik devletçilik kavramı da siyasal devletçilik kavramıyla yakından ilişkilidir. Sanayileşmiş ülkelerde piyasa ekonomisinin işleyişine bir başka deyişle doğru işlemesine katkıda bulunmak üzere kimi zaman ekonomiye motivasyonunu kazandıran devlet müdahalesinden farklı olarak henüz sanayileşememiş; "gelişmekte olan" ülkelerde ekonomik etkinliklerin devlet tarafından düzenlenmesi ve yönlendirilmesi anlamında kullandığımız ekonomik devletçilik, Türkiye pratiğinde siyasal devletçiliğin bir varyantı olarak gündeme gelir. Milli bir ekonomi ve milli bir girişimci sınıf yaratma politikası 1908'de iktidar olan asker-sivil bürokrasinin savaş yıllarında izlediği politika ve arayışlarının varlığı kabul edilen cephesidir. Batı rekabetine dayanamayarak yerli zanaatları çökmüş ve alt yapı yetersizlikleri içinde kıvranan bir toplumda "Milli İktisat" kendini tutarlı bir şekilde ifade eden toplumsal bilincin bir karşı tepkisi olarak şekillenir. "Milli İktisat" ifade ettiği toplumsal beklentiler bakımından devletin ekonomiye müdahale ettiği bir toplumsal çerçeveyi ve milli bir girişimci sınıf yaratma amacıyla siyasi kadroların içinde bulunduğu toplumsal arayışı yansıtır. Oysa klasik iktisatçı gelenek, Cumhuriyet döneminde devletin ekonomik yaşama etkin bir biçimde müdahale ettiği dönemi devletçilik döneminin başlangıcı sayar (Bkz. Alkin 1981: 114-125). Devlet girişimciliğinin yoğun olarak başladığı bu dönem Türkiye gerçeğinde 1932 yılıyla doğal olarak çakışır. Klasik iktisatçı gelenek, devletçiliğe temel motivasyonunu 1929 Dünya bunalımının verdiği savıyla günümüzde de etkinliğini ve yaygınlığını sürdürür. Bu görüşün sosyal bilimler literatüründe pek çok temsilcisi vardır. Oysa 1902 Jön Türk kongresiyle başlayan yol ayrımında devletçi kanat, Jön Türklerin liberal kanat sözcüsü Prens Sabahattin'in ekonomide devleti devre dışı bırakan görüşlerine karşılık, Müslüman-Türk unsur arasında

sermaye birikimi gerçekleşmediğinden, alt yapı yetersizlikleri ve sermaye birikimi sorununun devletin öncülüğünde ve ekonomik milliyetçilik ilkesinin ışığında aşılabileceğini bir almaşık çözüm olarak liberal görüşlere karşıt biçimde geliştirir. Kongrenin en önemli sonucu da bu iki karşıt eğilimi doğurmasıdır (Bkz. Ramsaur 1982: 93; Yerasimos 1976: II-571).

1908 Jön Türk devrimi tarihsel bağlamda imparatorluğun parçalanmasıyla eşanlamlı olduğundan devlet katında milliyetçi oluşumlar ve milliyetçi ideoloji bu dönemde etkili olur. Batı liberalizmine bir tepki olarak geliştirilen "milli iktisat" kapitalizmin geliştiği limanı kentlerinde ve kıyı bölgelerinde yoğunlaşan "gayrı müslim" kapitalist azınlığın yerine ekonomide Türk unsurun etki ve egemenliğini geçirmeyi amaçlar. Sermaye birikiminin yetersizliği, sorunun aşılmasında bir almaşık olarak ekonomik devletçiliği gündeme getirir; ekonomik devletçilik amaca ulaşmada bir strateji olarak geliştirilir. Cumhuriyet dönemi bu gelişim çizgisinin dışında değildir. Sürekliliği görmezlikten gelerek, kesintileri vurgulamak sosyolojinin bakış açısına ters düşer. Ekonomik etkinliklerin yönlendirilmesi ve denetlenmesi, özel girişimin gelişeceği bir alt yapının oluşturulması etkinlikleriyle topluma müdahale eden siyasal pratikler, milli bir ekonomi ve milli bir girişimci sınıf yaratma çaba ve eylemlerini, bu amaca yönelik girişimlerini Cumhuriyet döneminde de sürdürür.

Her iki anlamda da, devletin topluma müdahale etme pratiği doğal olarak ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulları kaçınılmaz olarak etkileyeceği için her yönüyle siyasal bir olgu olarak, siyaset kurumunu ilgilendirir. Bir başka anlatımla Osmanlı-Türk gerçeğinde devlet ve toplum yönetimiyle ilgili bürokrasinin aldığı karar ve uygulamalar doğal olarak siyaset kurumunu ilgilendirmekte, siyasal iktidarın amaçladığı iktisadi hedef ve politikalar Osmanlı-Türkiye gerçeğinde bürokrasinin egemenliğinde şekillendiğinden siyasal devletçiliğin ürünü olmaktadır.

AMAÇ VE HEDEFLERİ

Çağdaş Türkiye'nin oluşumunda "devletçilik" kapitalist ve marx-

sist model dışında bir ulusal ekonomik kalkınma modeli olarak görülür (Bkz. Kili 1981: 229). Devletçilik ilkesinin yaşama geçirilmesi 1929 dünya ekonomik bunalımına bir tepki olarak değerlendirir (Bkz. Kepenek 1990: 20; Özgür 1972: 87).

Oysa Osmanlı- Türkiye gerçeğinde sermaye birikiminin yeterli olmayışından ve yerli bir girişimci sınıfın gelişmemesinden kaynaklanan nedenlerle devlet ekonomik yaşamda düzenleyici bir rol ve işleve sahiptir. Devlete yüklenilen bu işlev 1908 Jön Türk "İnkılâbı"yla asker-sivil seçkinlerin temel toplumsal seçim ve tercihleri tekeline aldığı, merkeziyetçi ve otoriter siyasal iktidarında, kapitalizmi geliştirme ve yerli bir girişimci sınıf yaratma yolunda gerekli dinamikler olarak algılanır.

1915 sanayi sayımına göre 5 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 284'dür. Bu sayının 148'i İstanbul'a, 62'si İzmir'e, 74'ü de Batı Anadolu'ya dağılmış durumdadır. Bu işyerlerindeki sermaye sahipliği ve kontrolü genellikle Rum, Musevi, Ermeni kapitalist azınlıkların elindedir (Timur 1971: 21). Bu açıdan sanayi sermayesi çok yetersiz ve gayrı millidir. Osmanlıyı sömürgeleştiren Batı liberalizmine karşı "Milli İktisat" işte bu dönemin ürünüdür. Milliyetçi aydınların "milli İktisat"ta Alman modeline özenmesi ve öykünmesi de 19. ve 20. yüzyıllarda Alman sanayinin öteki sanayi ülkelerine karşı devlet eliyle korunmasından kaynaklanır. Bu dönemde Akçura'nın;

"Eğer, Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olurlarsa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtimaiyyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktır" (Akçura 1917: 181).

demesi bir raslantı olmasa gerektir. Bu dönemde özel birikimin devlet tarafından teşvik edilişi, "331,332,333 zenginleri", "teşvik-i sanayi kanunu", özel gümrük yasaları, kapitülasyonların kaldırılması, azınlıkların güçlerinin kırılması, müdahaleci ve koruyucu ekonomi politikaları İttihat ve Terakkinin yaşama geçirmeye çalıştığı politikalarında, Cumhuriyet dönemine öncülük etmesi açısından gerekli ve yeterli işaretleri verir. Devletin topluma çizdiği bu çerçevede siyasal

devletçilik kendini siyasal alanla sınırlamayıp ekonomik ve kültürel alanlarda da belirleyici varlığını gösterir.

Araştırmanın amacı 1908'lerden 1960'lı yıllara uzanan tarihsel süreç ve kapitalist gelişme stratejisinde siyasal devletçiliğin düzenleyici işlevini ve günümüze etkilerini birincil derecede ağırlık taşıyan ekonomik devletçiliğin de değişkenlik ve özel görünüşlerini siyasal iktidar ve toplum katmanları açısından işlevlerini anlamak ve algılamaktır.

Osmanlı imparatorluğunun enkazı üzerine kurulan Cumhuriyet rejiminde siyasal devletçilik, toplumu batılı norm ve ölçülere göre değiştirir ve düzenler. Ekonomik etmen devlet kurucularının gözünde ilk günlerden itibaren devletin ayakta durabilmesinin, varlığını sürdürebilmesinin koşullarını belirleyen temel ilgi alanı olarak görülür. 1914'lerin "milli iktisat" anlayışı doğrultusunda siyasal devletçilik bir dizi koruma ve özendirme önlemleriyle Batının gelişme modeline uygun özel girişimci sınıfın yaratılıp desteklenmesi, Jöntürklerden beri izlenen siyasetin temel özelliği olarak belirir. Her iki dönemde müdahaleci bir iktisat siyaseti, siyasal devletçiliğin bir türevi olarak gündeme gelir. Cumhuriyet dönemini önceleyen İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" ve "devletçi" pratiği, milliyetçi ideologların görüşleri, Cumhuriyet dönemini resmen etkiler. Çalışma, Cumhuriyet Dönemi devletçiliğini anlamada İttihat ve Terakki dönemini algılamayı bir önkoşul sayar ve her iki dönemi birbirini bütünleyen ögeler olarak ele almayı amaçlar.

Klasik iktisatçı gelenek Türkiye'yi dönemlere ayırmak gereği duyarken 1923-1929 dönemini liberal bir dönem olarak yorumlama eğilimiyle kendini gösterir. 1932-1939 dönemi ise devletin idari önlemlerle yetinmeyip fiilen üretim etkinliklerinin içinde yer almasıyla "devletçi", diğer dönemleri de devletçilikten uzaklaşma olarak niteler. Çalışma, klasik iktisatçı geleneğin görüşlerini sorgulama eğilimindedir.

Siyasal devletçilik anlayışının otoriter temsilcisi İttihat ve Terakki Partisi, Cumhuriyet dönemindeyse CHP geniş bir alanda devletin topluma müdahale etme pratiği ile siyasal hayatta ön plana çıkar. CHP'nin siyasal devletçiliğinin bir türevi olan iktisadi devletçilik uy-

gulamaları ve buna ilişkin resmi görüşlerin yanında, devletçi uygulamalara muhalif, parti ve ideologların görüş ve düşüncelerini değerlendirmeyi amaçlar.Çalışma 1930'ların KADRO ve 1960'ların YÖN Dergisi çevresinde oluşan siyasal hareket ve bu hareketlerin totaliter tonlar içeren devletçilik görüş ve önerilerini, sosyolojik açıdan çözümleme çabası güder. Son tahlilde toplum yaşamında siyasal devletçiliğin yarattığı fetiş ve tabular anlaşılırsa çalışma işlevini yerine getirmiş sayılır.

YÖNTEM VE TEKNİKLER

Cumhuriyet yönetiminin devraldığı tarihi siyasal miras ve gelenek içinde bürokrasinin işgal ettiği özel konum 19. yüzyıl sonundan başlayarak Osmanlı toplumunda yaşanan ve Cumhuriyet döneminde de gelişerek sürecek olan devletçi anlayış ve müdahalelerin toplum yapısında yarattığı tesir ve sonuçlarının sosyolojik bir çerçevede çözümlenebilmesi için konu, 1908-1960 dönemiyle belirlenip sınırlandırılarak Türkiye'de devletçi oluşum ve süreçlerin siyasal devletçilik boyutunda incelenmesi hedeflenmiştir.

Kapsamlı bir çalışmanın yarattığı ve yaratacağı güçlük ve sorunları aşmak için "devletçi" tavrın temsilcisi toplumsal kesimlerin yayın organları YÖN Dergisinin tüm sayıları ve tozlu sayfaları, KADRO dergisinin 1930'lar Türkiye'sindeki ağır ve anlaşılması dikkat gerektiren makaleleri, uygulamalardan sorumlu devlet katındakilerin ve otoriter CHF iktidarına karşı yürütülmüş Serbest Fırka muhalefetinin görüşleri, Cumhuriyeti etkileyen İttihat ve Terakki içindeki liberal ve "milli iktisat"çı çizgi belirlenip saptanmış, kaynaklara ulaşmada her araştırmacı gibi kimi zaman sıkıntı ve sorunlar yaşanmıştır.

İncelemenin sağlam bir zemine oturabilmesi, asıl belirleyici bir biçimde kendi bütünlüğünde gerçekçi ve tutarlı olabilmesi, sosyoloji biliminin gerektirdiği bilimsel objektifliği taşıması için de her türlü görüş ve düşünce araştırılmış ve bu çerçevede literatür taranmıştır.

Temel yönlendirici prensip olarak iktisadi devletçiliğin siyasal devletçilikten ayrı ve bağımsız ele alınamayacağı düşüncesiyle birinci bölümde Jön Türk iktidarı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme

sürecinde hızla gelişen milliyetçi oluşumlar içinde radikal milliyetçi ideologların toplumsal yapının değişmesi doğrultusunda İngiliz iktisadi liberalizmine tepki olarak geliştirdikleri "milli iktisat" ve "devletçilik" görüşleri siyasal iktidar üzerindeki etkileri bağlamında incelenmiş, özgünlüğü ve şaşırtıcı biçimde bakış açılarının benzerliğini yakalayabilmek için de ilk elden görüş ve kaynaklara başvurulmuştur. Bu dönemdeki gelişme ve uygulamaların Cumhuriyet dönemine etkisi ve mirası tespitle yetinilmiş, dönemin öntarihinde Osmanlıda devletçilik, kamu girişimlerinin işlev ve amaçları belirlenmiştir.

İkinci bölümde 1923-1931 dönemi iç ve dış gelişmeler yönünden öntarih çalışmasının sonuçları çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınmış, "Devletçilik" denilen 1932-1939 sanayileşme sürecinde devlete yüklenen işlev ayrı bir olgu olarak değil sürdürülen bütüncü politikanın bir değişkeni olarak değerlendirilmiş, dönem ve uygulamalarla ilgili bilgi ve veriler, siyasal tercihlerle ilişkileri, iç ve dış dinamiklerle etkileşimleri yönünde araştırılmış, 1940-1950 döneminde İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinin kendine özgü dinamikleri ve Türk ekonomisinin Batı ekonomileriyle bütünleşme süreci ve siyasal kurumlarda değişme incelenmiş, 1950-1960 dönemi Demokrat Partinin devletçiliğe ilişkin görüşleri ve bunun uygulamadaki sonuçları karşılaştırılmıştır.

Üçüncü bölümde devletçi uygulamaları üstlenen resmi görüşle, bunlara karşı çıkan liberal görüş toplum kalkınmasında bürokrasinin, farklı çözüm altermatiflerini yeniden üretmeleri nedeniyle sosyolojik açıdan sistematik bir çerçevede çözümlenmeye çalışılmış, devletçilik ilkesini özerk bir ekonomik sistem olarak algılama yönünde eğilim taşıyan "KADRO" ve "YÖN" odaklarının görüş ve ideolojileri çözümlenmiştir.

Toplumun gündelik yaşamında, yaşamını anlamlandıran simgelerinde "Batılılaşma"yı öngören siyasal devletçilik, bütüncülüğünü ve etkisini sürdürme işleviyle toplum kalkınmasında ekonomik devletçiliği de üstlenmiştir. Çalışma 1908'lerden 1960'lara uzanan toplumsal süreçte siyasal devletçiliğin bir türevi olan ekonomik devletçiliğin doğuş ve gelişimini değerlendirme çabası gütmüştür.

İdeolojik ve siyasi önyargıların aşılması doğrultusunda devletçi ve liberal tüm görüşleri dönemin spesifik koşullarında kendi bakış açıları ve ifadeleriyle birincil kaynaklardan değerlendirerek sosyoloji biliminin objektiflik ilkesini gözetmeye olabildiğince çaba göstermiştir.

I. BÖLÜM

1. TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞME EVRELERİ

1. TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞME EVRELERİ

1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

1.1.1. *Klasik Osmanlı Düzeninde Devlet ve Devletçilik*

Toplumun bütününü yakından denetlemekle yükümlü Osmanlı Devleti hassas ve çapraşık bir toplumsal-siyasal denge üzerinde kuruludur. Çiftçilerin işletme ve kullanım hakkına sahip oldukları kamu mülkiyeti, bu sistemde egemen mülkiyet biçimidir (Barkan 1937: 33). Devlet sınıfların sosyal ve hukuki konumlarını belirlerken amacı doğrultusunda fonksiyonel ilkeleri gözönünde tutar. Bir tarafta vergi verenler, yani genel anlamda reaya, diğer tarafta vergi vermeyenler, yani devlet katındakiler, bulunur (İnalcık 1964: 44).

Osmanlı'da devlet mülk'tür. Mülk kavramı bugünkü anlamından çok daha geniş olarak, yönetme, dünyevi otorite ve tasarruf hakkı anlamına gelir (Timur 1979: 219). Sultanın devleti temsil ettiği, toprak ve üzerinde yaşayanların doğal olarak aynı mülke dahil oldukları bu yapıda devlet sınıflara dayanmaz, sınıflar devlete dayanır (Berkes 1976: 55). Yürütme görevinde 'kul"lardan yararlanma düzeni ulaşılmamış bir incelik, yalınlıkla uygulanır. Ulema'nın dışında hıristiyan ailelerin çocuklarından devşirilen kullar, bürokrasiyi, sürekli orduyu ve saray erkanını oluşturur (Mardin 1983: 10). Sultanın yanında ilmiye (medrese), seyfiye (ordu), kalemiye (yönetici kadro) devleti temsil eden güç odaklarıdır (Akşin 1977: 31).

Osmanlının dengeci toplum yapısında çiftçilerin topraktan elde ettikleri ürünün bir bölümüne vergi olarak kapıkulları aracılığıyla devlet el koyar. Halka dönük kamu hizmet ve harcamaları bu yolla karşılanır

(Bkz. Çavdar 1975). Osmanlı devleti için "iktisat" düzenli hazine gelirini geleneksel yol olan vergiyle sağlamaktır. Cihad ve fetih, fethedilenin dini tebaa haline dönüşümü değil, vergiye tabi olmasını gerektirir. Müslüman Osmanlı'nın sultasına boyun eğen herkes genelde farklılığını, özelde dinini korur. Osmanlı Devleti kendini yerel, etnik ve daha sınırlı bir ölçüde dini toplumsallıkların birleştikleri yer yani Osmanlı olarak tanımlar (İnsel-Aktar 1987: 29-32). Devlet, egemenliğini kurup kabul ettirdikten sonra bunun somut ifadesi, verginin toplanması eylemiyle varlığını duyurur. Vergi yükümlüleri vergilerini vererek Osmanlı egemenliğini tanımaları karşılığında devlet de onların toplumsal ve kültürel farklılıklarını tanır. Bu ilişkilerde belirleyici rolü adalet kavramı ve müesseseleri sürdürür (Yediyıldız 1987: 659).

Reaya üzerinde devletin yaptırım sınırları, özel durumlar dışında, verginin sınırlarıdır. "kerim devlet"ten "zulüm devleti"ne bu sınırlar aşıldığında girilir (Tanyol 1989: 95-97). Devlet, topladığı bu vergi gelirleri karşılığında toplumun temel gereksinmelerini ve alt yapı hizmetlerini karşılar; halk da giderek temel gereksinmelerin karşılanmasını devletten bekler. Devlet-tebaa çıkarları dengesine dayanan sistem etkinliğini böylelikle sürdürür (Türkdoğan 1981: 248). Devlet topladığı vergileri yol, su kervansaray, medrese, hastahane, camii türünde kamu hizmetleriyle yerini getirir (Çavdar 1975). Gökalp'in "Türkler tabiaten devletçidir" sözü eski Türk ve Osmanlı Toplumunda güçlü bir devlet geleneğinden ötürüdür. Osmanlıda devletçilik sistemin işleyişinin ürünüdür.

"Osmanlı İmparatorluğunda sanayiin kuruluş ve inkişafı tetkik edilirken göze çarpan husus ilk büyük tesislerin Devlet tarafından vücuda getirilmiş olmasıdır. Sanayiin el emeğine dayandığı devirlerde, Devlet Büyük tezgahlarda yüzlerce işçi çalıştıran tesisler kurmuş ve işletmiştir" (Eldem 1970: 17).

Osmanlıda kamu girişimciliği yönünde önemli çaba ilk sanayi kuruluşu II.Bayezid döneminde savaş silahları üretmek amacıyla oluşturulan "Tophane", Kanuni Döneminde yeniden yapılır. Batı tesirli değişmelerin özellikle ekonomik ve teknolojik alanda Batı üstünlüğünün hissedildiği dönem XVII. yüzyılın ikinci yarısıdır.

Sınırboylarında hızla gelişen askeri yenilgiler, Osmanlı Devletinin hükmetme yollarının uğradığı bozgun ve yıkıntıdır. Bu süreçte doğal olarak ordu ön plana çıkacak, alınacak önlem ve ıslahat çareleri bu alana yönelik olarak uygulamaya konulacaktır. Kamu sektörü olarak askeri ihtiyaçları karşılamak amacıyla tophane, baruthane, tersane, dökümhane, fişekhane, doğramahane gibi kurulu sanayiler geliştirilir.

Batı tesirli değişmelerin Osmanlı dünyasına hızla girdikleri bir dönem olan XVIII. yüzyılda Batı'da sanayide makina gücünden yararlanılmaya başlanmasıyla beliren gelişme ve süreçler imparatorluk aleyhine tezahür eder. En yalın gözlemle 1740-1860 yılları imparatorluğun en buhranlı dönemidir. Yaklaşık her iki yıla bir savaş ve ayaklanma düşer (Önsoy 1988: 36). Balkan yarımadasında ayrılıkçı eylemler, Fransız ihtilalinin ortaya attığı düşünce ve sloganlar, Batı ülkelerinin Balkanlarla ilgili çıkar ve hesapları bu dönemle çakışır. 1789 tarihinde tahta çıkan III. Selim'in *"Devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez"* yakınması Osmanlının içerisinde bulunduğu durumu kısa ve özlü biçimde yansıtır. Ordu, eğitim, maliye gibi kurumların Batıya benzetilmesinde görülen reformlar, eskinin düzenine yeniden kavuşabilmek yolunda gerekli girişimler olarak algılanır.

1838 ve sonraki antlaşmalar, İngiltere ve Batı ülkelerine Osmanlı pazarlarında çok özel ayrıcalıklar yaratır. Haçlılardan beri Doğu Akdeniz yöresinin özellikle sahil kuşağının ayrılmaz parçası olan ve Osmanlılarca da uygun görülüp verilen kapitülasyonlar, (Türkdoğan 1981:88) bu kez antlaşmalarla ticarette devlet denetimini kaldırır. Avrupa sanayinin ucuz ve "harc-ı âlem" mallarının Osmanlı pazarlarını tutması Osmanlı yerli sanayinin yıkılması sonucunu doğurur (Bkz. Sarc 1940). Küçük zanaatkarların yanlarında işgücü kullanarak pazar için üretim yapma, bir başka deyişle kapitalistleşme olanağı ortadan kalkar. Ağır koşullu ticaret bağlantılarına eşlik eden ödünlerle devlet, Batılıların önerdiği yeniliklerle kendine bir çıkış kapısı arar. Tanzimat yukardan aşağı gelen bir iradeyle padişahın haklarını kendisi sınırlar (Ongunsu 1940: 11).

Kapitülasyonlar ve ağır koşullu antlaşmalarla gümrük bağımsızlığını yitiren devlet, sanayiin yıkılışına seyirci kalamaz. Bu

kez ülkenin neden sanayileşemediği sorgulanmadan ne pahasına olursa olsun sanayileşmesi gerektiği siyasal devletçiliğin belirleyiciliği olarak gündeme gelir. Bu dönemde devlet eliyle kurulmasına çalışılan sanayinin kökeni 1839 öncesine uzanır. Yeniçeri askeri örgütünün kaldırılıp Avrupa örnekli yeni bir ordunun kurulmasıyla geleneksel kaynaklardan sağlanamayan kıyafet ve donanımlar için devlet, modern sanayi tesisleri kurma zorunluluğu duyar. 1835'de Feshane'nin, İzmit ve İslimiye'deki çuha fabrikalarının kuruluşu bu amaca yöneliktir (Sarc 1940: 435). Hereke kumaş, Beykoz kundura, Tophane silah, Beykoz cam-porselen, Zeytinburnu dokuma fabrikaları Abdülmecit döneminde kurulur. İşletmecilik hataları yüzünden hazineye ağır yükler getirirler.

Büyük Reşit Paşa'nın çabasıyla 1866 yılında İstanbul'da kurulan "Islahı Sanayi Encümeni" Avrupa'da kurulan büyük fabrikalar karşısında el emeğine dayanan sanayinin yaşamasının imkansızlığını gözönünde tutarak, büyük sanayinin kurulması yönünde girişim ve önerilerde bulunur (Eldem 1970: 113).

1839-1870 yılları arasında sanayide beliren çöküşü engelleme yönünde devlet eliyle yeni sanayi kollarının geliştirilmesine özen ve çaba gösterilir. Gümrük vergi oranları 1862'de % 5'den % 8'e çıkarılır. 1863'de SultanAhmet Meydanı'nda yapılan bir binada yerli mallar ve yabancı makineler sergilenir. 1867'de İstanbul'da bir "Islahı Sanayi Mektebi" açılır. Esnafı, şirketler halinde birleştirmek ve kooperatifçiliğe gitmek amaçlanır. 1868'de ikinci "Islahı Sanayi Komisyonu" kurulur. 1873 tarihli bir kanunla fabrika kuracaklara devlet, gümrük ve vergi muafiyetleri tanır (Sarc 1940: 430-431). Bu çaba ve önlemlerle yerli sanayi ve girişimi koruma yönünde ağır basan eğilimler dönemin siyasal ve ekonomik koşullarıyla bağdaşmayan uygulamalar, tatminkar sonuçlardan uzak kalır. 1883-1913 yılları arasında milli sermaye ile kurulan kuruluşların sayısı 46 ve bunlara yatırılan toplam sermaye 110 milyon kuruştur (Eldem 1970: 114). Müslüman Türk unsurlar arasında kapitalist sermaye birikimi gerçekleşemediğinden sanayi kuruluşları devlet kapitalizmine dayandırılmak istenir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında çoğu İstanbul'da

toplanmış olan devlet fabrikalarının başlıcaları şunlardır; İzmit Çuha Fabrikası, İstanbul Feshane Fabrikası, Zeytinburnu Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Beykoz Teçhizatı Askeri Fabrikası, Tophane Fabrikası, İzmir Kağıt Fabrikası, Beykoz İnceköy Porselen Cam Fabrikası, Bursa Mensucat Fabrikası, Balıkesir Aba Fabrikası, Samako Demir Fabrikası, Samako Çuha Fabrikası, Bursa İpek İpliği Fabrikası, Beykoz Kağıt Fabrikası, İslimiye Dokuma Fabrikası (Sarc 1940: 435-437).

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı Devletinden sanayi mirası olarak geçecek olan bu fabrikalar, iktisadi devlet teşekküllerinin temellerini oluşturacaktır. İmparatorluğun tuz, petrol, benzin, barut, ve patlayıcı maddeler alanındaki devlet inhisarlarını genç Cumhuriyet devralacaktır.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde devlet tarafından ya da devlete bağlı olarak işletilen maden ocakları genelde XIX. yüzyılın ikinci yarısında maden arama ve işletme ayrıcalığı olan yabancı yatırımcılara bırakılır. 1838 ticaret sözleşmesinin yabancılara tanıdığı ayrıcalıklar ve 1858 arazi kanunnamesine 1869'da eklenen yabancıların Türkiye'de mülk ve toprak edinebilmelerine olanak sağlayan hükümlerle, özel kişilerin kurduğu sanayi tümüyle yabancıların, bir kısmı da azınlıkların eline geçer. XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve özellikle sonlarına doğru hızlanan yabancı sermaye yatırımlarının büyük çoğunluğu demiryolları, fenerler ve limanlar gibi ulaştırma alanında yoğunlaşır (Ökçün 1968: VİİI).

Abdülhamit döneminde devlet eliyle işletilen madenler Ereğli Kömür, Ergani Bakır ve Demir, Bulgardağ Altın ve Gümüş, Gümüşhacıköy Simli Gümüş, Eskişehir Lületaşı, Ankara kil, Irak zift, neft ve petrol yataklarıdır (Karal Cilt VII: 457). 1870 sonrası gelişmelerle devletin işlettiği ulaşım, maden, dokuma, tütün, pamuk ve öteki tüm sanayilere, yabancı sermaye el koyar. 1887-1896 arasında yabancılara verilen yeni imtiyazlarla madenlerin işletilmesi yanında demiryolları, liman ve rıhtım işletmeleri, Araba ve tramvay şirketleri tümüyle yabancılar tarafından işletilir.

1870-1908 döneminin genel mali ve iktisadi durumunu belirleyen temel özellikler; mali iflas, dış borçlar, özelde ticaret hayatının, genel-

de iktisadi hayatın tümüyle batılı kapitalist ülkelerin eline geçmesi olarak özetlenebilir. Bu gidişin kökleri 1870 öncesinden kaynaklanır, 1870'den 1908'e süren zaman diliminde hız kazanır. 1870'lerin Fransız ve İngiliz egemenliği yerini Alman egemenliğine bırakır. "Milli İktisat" bu süreçte gündeme gelecektir.

1.1.2. 1908 Milli İktisat Anlayışı

İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentlerinde levantenler ve azınlıkların ekonomide egemen unsur olarak beliren bir ticaret burjuvazisinin çekirdeğini oluşturmaları, İttihat ve Terakki'nin yaşama geçirmeye uğraştığı politikasında devlet gücünün etkisiyle Türklerin ekonomik yaşama katılımını sağlayarak, yabancı ögelerin yerini almaları amaçlanmıştı.

1915 yılı "milli iktisat" açısından bir tarih başlangıcı "mebde-i tarih" olarak niteleniyordu. Türk Yurdu dergisi ileride iktisatçıların Türkiye'nin iktisadi tarihini yazarlarken bu yılı "Türk iktisad-ı millîsinin en büyük tohum atım senesi, temel merasimi devresi" olarak göreceklerini söylüyordu. "Ruh, azim ve mefkure" açısından "Avrupakari iktisadi devlet ve millet" olma girişimine bu yılda başlanmıştı (Toprak 1982: 25).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, savaşın olağanüstü koşulları ve "millet"e dönüşme özlemiyle Türk ulusuna bir organik bütünlük yüklenilmiş, Gökalp'in deyimiyle ulus "içtimai bir küll-i tam" olarak görülmüştü. Bundan böyle Osmanlı ülkesi dışa kapanarak kendi yağıyla kavrulacak "milli iktisat" ilkeleri doğrultusunda hem tarım, hem sanayi ülkesi olacaktı.

"Milli iktisat" Osmanlı toplumunda kısa sürede benimsenmişti. "Milli iktisada doğru" ilkesiyle yayınlanan İktisadiyyat Mecmuası, İttihatçıların da desteğiyle "milli iktisat" görüşünün resmi yayın organını oluşturmuştu. 1908-1918 dönemi boyunca üç büyük ekonomik düşünce akımı siyasal iktidarın kanatları altında etkinliğini koruyup sürdürmüştü. Bunlardan birincisi Osmanlı liberalizminin sözcülüğünü üstlenmiş olan Maliye Nazırı M. Cavit Bey ve yayın organı Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası'ydı. Derginin kurucuları arasında

Rıza Tevfik ve Ahmat Şuayip de yer almaktaydı. İkinci ekonomik görüş, Türk ve Müslüman esnaflarla tüccarları geleneksel kurumları içinde örgütlemeyi amaçlayan iaşe Nazırı Kara Kemal ile onun yardımcısı Memduh Şevket (Esendal) ın "meslek"çi akımıydı. Üçüncüsü de İttihat ve Terakki'nin bir anlamda ideologu sayılan Ziya Gökalp ve Tekin Alp'in sözcülüğünü üstlendiği "milli iktisat" akımıydı ve yayın organı İktisadiyyat Mecmuası'ydı (Çavdar 1981: 215-216).

İktisadiyyat Mecmuası ilk sayısında, Türklerin Alman ulusunu örnek almaları gerektiğini kaydediyor, Almanya'nın yarım yüzyıldan kısa bir sürede ulusal ekonomisini kurduğu vurgulanıyordu. Almanya'nın ilerleme ve yükselmesinin kaynağı "milliyet" ilkesiydi. Milli iktisat Alman malıydı ve "made in Germany" markasını taşıyordu.

Dergiye göre; "Alman hayatında her hususta milliyet hakim olduğu gibi iktisatta da her şey milli nokta-i nazardan muhakeme olunuyor"du. Osmanlı Türklerinin de yükselmesi için milliyetten başka bir ilke düşünülemeyeceğini kaydeden İktisadiyyat Mecmuası, Türklerin iktisat alanında Almanların kırk elli yıldır geçirdikleri deneylerden ders almaları gerektiğini söylüyordu (Toprak 1982: 25-26).

Meşrutiyet'in ikinci yarısında Alman devlet modeli İttihatçıların imrenip özenerek baktıkları bir örnekti. Türklerin "Alman ittihatçılığı"ndan öğrenecekleri çok şey vardı. Alman modeli benimsenir,Alman örneği izlenirse Türkler ulusal bir devlet oluşturabileceklerdi. Derginin temel eğilimi buydu.

Emperyalist devletlerin ve tekellerin, sermaye yatırımları, pazarlar, etkinlik bölgeleri ve sömürgeler bulma yönünde savaşımları yüzyılın başından bu yana doruk noktasına ulaşmıştı. Yerel bir bunalımın dünya savaşına dönüşmesi beklenilen bir olaydı. Avrupa ve Afrika'daki toprak kayıplarının Asya Türk halklarıyla birleşilerek kapatılması düşüncesi İttihatçı önderler arasında giderek önem kazanmıştı. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin asker kanadı hızlı sanayileşmiş güçlü Almanya'nın yardımına gereksinim duymuştu. Almanlar barışçı sızma yoluyla İngiltere'nin Mısır'daki konumunu İttihat

ve Terakki döneminde elde etmişlerdi. Almanların hesabı İngiltere'nin sömürgelerini ele geçirmek, Hindistan yolunu elde tutmaktı. Savaşla birlikte ekonominin, ordunun ve yönetimin komuta merkezleri Almanların eline geçmişti (Glasneck 1976: 38).

İşte milli iktisat bu koşulların ürünü olarak gündeme gelmişti. Milli iktisat yandaşları liberalizme şiddetle karşı çıkıyorlardı. Her ulusun bir iktisadi gerçeği vardı.

1.1.2.1. *Milli İktisat Anlayışının Doğuşu*

Fransız Devriminin başlıca düşünürlerinden ve 19. yüzyılın siyasal düşüncelerinden etkilenen Jön Türkler parlamenter bir rejim, imparatorluk toplumu için anayasal bir temel ve siyasal otorite için bir alt yapı talebiyle ülkenin gündeminde boyvermişler, belkemiğini askersivil bürokratların oluşturduğu bu kesim, örgütledikleri gösteriler ve bunların padişah üzerindeki baskılarından yararlanarak yeni bir anayasa ve parlamenter rejimin oluşumuna yol çizmişlerdi. Amaçları Osmanlının dayandığı toplumlar mozayiğini korumak, yükselen milliyetçilik akımlarının Osmanlı mozayiğinin dengesini bozmasını engellemek, çatırdayan devlet çatısını kurtarmaktı.

1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti, sınırlı toplumsal kesimlerin öncüsü gizli bir örgüt olarak değil, Mutlakiyetçi yönetime karşı halk iradesinin temsilcisi gibi çıkmıştı. Bu gelişmeler önceki gelişmelerin anlamlı bir bütünü olarak belirmişti. 1902'de örgüt içi bölünmeleri gidermek ve ortak ilkeler çerçevesinde birleştirmek temeline dayalı olarak toplanan Jön Türk Kongresi, yankıları günümüze kadar sürecek uzlaşmaz iki düşünce odağını su yüzüne çıkarmıştı (Sarıca 1973: 245-246). Bunlardan birincisi uygulamada reformların devlet eliyle yukarıdan aşağıya yapılmasını öneren Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp'in temsil ettiği merkeziyetçi görüştü. Öteki "Teşebbüsü Şahsi"nin gelişebilmesi için devletin ekonomik yaşama katılmaması gerektiğini savunan Prens Sabahattin'in liberal görüşüydü. Kongrede imparatorluk bünyesi için gerçekleştirilmesi düşünülen *"inkılâp"* ın örgütlenme ve mücadele stratejisinde ordu ve yabancı müdahale konusu gündeme geldiğinde, Prens Sabahattin'in yabancı müdahaleyi onaylayan tavrı

yüzünden kongre dağılmış, merkeziyetçi bürokratlar "Osmanlı İttihad ve Terakki" adını "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti"ne dönüştürmüş, Sabahattin Bey'in "Adem-i merkeziyet" düşüncesi de "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti" olarak kurumlaşmıştı (Bkz Zürcher 1987: 39-40).

"Ve bu ayrılık-yahut muhalefet, 1908 kapısından girecek fırkalar teşkil edecek, bütün bir imparatorluğun insanlarını iki hasım kampa bölerek tohumlarını serpecektir" (Tunaya 1952: 107).

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti 1906'da Selanik'te subay ve devlet memurlarının kurmuş olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle birleştikten sonra güçlenmiş, Meşruti yönetimle milli bağımsızlıklarını kolayca kazanmayı amaçlayan azınlıklar ittifakı desteklemiş, 1908 öncesi Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin grupları geçici bir uzlaşmaya varmıştı (Karpat 1967: 19).

Bu uzlaşma Abdülhamit yönetimini devirmek ve anayasaya dayalı meşruti rejimi yürürlüğe koymak amacıyla gerçekleşmişti. Bu çerçevede seçim mekanizması önem kazanacak parti ve kitle düşüncesi ön plana çıkacaktı. Prens Sabahattin'in "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti", "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" kimliğine bürünecek, "İttihad ve Terakki Cemiyeti", "İttihad ve Terakki Fırkası" kimliğiyle egemen politik güç olarak merkezi bir rol oynayacaktı. Her iki kamp da asker-sivil bürokrasi tarafından paylaşılmıştı.

1.1.2.2. *1908 Devrimi, Toplumsal Çalkantılar ve Milli İktisat*

İkinci Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de II. Abdülhamit tarafından 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konmasıyla başlamış, dönemin basını ve yazarları, olayı "Hürriyetin ilanı" olarak algılamışlardı. Seçimlerle Mebusan Meclisi açılmış, siyasal yeniliklerin, toplumsal yenilikleri doğuracağı görüşü su yüzüne çıkmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti imparatorluğa egemen olmuş, "devlet" cemiyetin eline geçmişti.

Yeni düzenin liberalleştirilmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmış, yabancı sermayeye yeni olanaklar sağlanmış, Osmanlı

girişimciliğe özendirilmişti. Cavid Bey ve taraftarları devletin iktisadi yaşamın dışında kalmasını savunmuşlardı. İttihad ve Terakki İmparatorluğun çeşitli unsurlarını Osmanlılık ülküsüyle kaynaştırma çabasındaydı.

Gözüpekliğini toplumda örgütlenmiş etkin bir güç olarak duyuran cemiyet, 1908 seçimleriyle başarılı bir güç olarak çıkınca, İttihat ve Terakki, imparatorluğa egemen olmuş "devlet" cemiyetin eline geçmişti.

"Fakat Osmanlı Devletini ele geçirmek, toplumu ele geçirmek değildi. Oysa onlar toplumu, daha doğrusu halkı elde edeceklerine, devleti elde etmek istemekteydiler ve bu yoldan elde edilen ya da kapılan devlet, kurtarılabilir sanılıyordu" (Küçükömer 1969: 85).

31 Mart Ayaklanmasıyla Abdülhamit tahttan indirilmiş, partiler kapatılmış, basına sansür konmuş, özgürlüklerin kısıtlanmasıyla rejim sıkıyönetimle bütünleşmişti. İttihat ve Terakkinin yeni anayasal değişikliklerle daha otoriter ve güçlü bir politika izleyebileceğini düşünen toplumsal kesimler etkin bir muhalefete geçmiş, 1911'de tüm muhalefet yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf'ın çatısı altında toplanmıştı. İttihat ve Terakki güçten düşmüş görünmekteydi.

1912 yılında parlamento dağıtılmış ve seçimlere gidilmişti. Yeni seçimler baskı ve terörü de içeren uygulamalarla yürütülmüş, parlamento ve uyum içindeki Sultan'la iktidarları yeniden sağlanmıştı. Yasal muhalefetin yasal olmayan yöntemlerle ayıklanması ordu içinde tepkilerin oluşmasına neden olmuştu. Seçimlerin ve hükümetin yasa dışılığını ve ordunun salt savunma görevinde kalmasını savunan, yeni ve özgür bir seçimle anayasal düzene geçişi öneren Halaskâr Zabitan Grubu'nun muhtırası doğrultusunda İttihatçı hükümet istifaya zorlanarak taleplere uygun yeni bir hükümetin kurulması sağlanmıştı (Tunaya 1952: 345-346).

Yeni hükümetin İtalyan Savaşı ile uğraştığı sırada Balkan Savaşı patlamış, Balkan devletleri Edirne'ye kadar gelmişti. Edirne'nin elden çıktığı söylentilerinin yaygınlaştığı bir sırada İttihatçılar son şanslarını kullanarak "Babıali Baskını" olarak bilinen olayla iktidarı yeniden silah zoruyla ele geçirmiş, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüş,

namlıların ucunda yazdırılan Sadrazam Kamil Paşa'nın istifasını saraya götürmüşlerdi. İttihatçılar bu kez orduyu ve polisi iyi ayarlamışlardı ve iktidarlarını engelleyecek bir güç yoktu (Kuran 1945: 318-320).

Yaşamlarındaki dönüm noktaları ise 1911'de Libya'yı İtalyanlara ve Edirne'ye kadar olan toprakları Balkan devletlerine kaybetmeleriyle başlamıştı. Sözü geçen bu dönem boyunca imparatorluk 3.000.000 km^2'lik alanın 1.100.000 km^2'sini ve 24 milyonluk nüfusununda 5 milyonunu yitirmişti (Ahmad 1984: 252).

Bu toprak kayıpları imparatorluğun çok uluslu-çok kültürlü mozayiğini büyük ölçülerde değiştirmiş, radikal boyutlara ulaşan bir Türk milliyetçiliğini gündeme getirmişti (Özönder 1981: 10). İşte Milli İktisat özellikle imparatorlukta Almanların da etkisiyle Türk milliyetçiliğine paralel olarak gelişerek, iktisadi liberalizme tepki olarak ortaya çıkan ekonomik anlayışın ideoloji ve siyaset düzlemindeki görünüşü olmuştu. Bu Türklerin çıkarlarını korumayı, bir Türk girişimci sınıfı yaratmayı amaçlayan bir ekonomik politika arayışıydı.

İttihatçılar, iktisadi egemenliğe sahip olmadıkça milli egemenliğin anlamı olmadığını görmüşlerdi. İktisadi egemenlik için yabancı boyunduruğundan kurtulmak gerekli fakat yeterli değildi; devletin desteğiyle kurulan ve geliştirilen bir milli ekonomi gerekliydi.

"Devletçilik üzerinde durmaları, Osmanlı İmparatorluğunda ve genellikle bütün İslam toplumunda devletin geleneksel olarak önemli bir rol oynamasındandı. Bu konudaki çalışmalar için gerekli siyasal temel 1914'de atılmıştı. Savaş sırasında milli bir ekonomi kurma görevini İttihat ve Terakki yüklenecekti." (Ahmad 1984: 258).

Osmanlının dayandığı toplumlar mozayiğinin hızla yükselen milliyetçilik akımlarıyla yıkılması ve yaşanan üç büyük savaş, Osmanlı toplumunda 1914-1918 Dönemini kendi kendine yeterlik ve otarşik bir gelişme eğilimiyle şekillendirecek, geçmişte yaşanan acı deneyimler nedeniyle ulusal ölçü ve imkanların kullanılmasına özen gösterilecek, özellikle ticaret ve sanayi alanında Türk unsurun iş hayatını ellerinde tutan "tatlısu frenkleri"nin yerini alması amaçlanacaktı.

1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu, savaş başlar-başlamaz kapitülasyonların kaldırılması, savaş içinde İtibar-ı Milli Bankasının kurulması, Ulusal sanayi koruma amacıyla çıkarılan gümrük kanunu, Ankara'ya demiryolu hattı için oluşturulan hazırlıklar, şirketleşme çabaları, milli istikraz tahvillerinin çıkarılışı bu çerçevede önem kazanacaktı.

Osmanlı İmparatorluğunu ekonomik çözülüşe götüren liberal ekonomi politikalarına karşı oluş, yerli sermayedar sınıfın yetiştirilmesi doğrultusunda merkeziyetçi bir uygulama ve devletçilik, siyasal gündemin ön sıralarında bu nedenle yer alınıştı.

Meşrutiyet yıllarının "Milli İktisat"ı bu dramın ve arayışın öyküsüydü.

1.1.3. *Ziya Gökalp'in "İktisadi Devletçilik Görüşü"*

II. Meşrutiyetin ilanı Türk milliyetçiliğinin gelişmesine uygun bir ortam yaratacak 1908'lerde başlayan yol ayrımı Osmanlı aydınının kimliğini bulmasına yol çizecekti. O dönemde bu gelişme ve oluşumların odağı olan kent Batıdan gelen çeşitli kültürel ve ideolojik görüşlerin harmanlandığı Selanik'ti. Ömer Seyfettin ve Ali Canip gibi edebiyatçıların bu kentte kurduğu dilde arılaşmayı amaçlayan GENÇ KALEMLER dergisi Ziya Gökalp'in katılımıyla Türkçülüğün ve *"Yeni Hayat"* ın yayın organı olmuştu. 1912 Balkan Savaşında Selanik Yunanlıların eline geçince bu aydın odağı İstanbul'a gelerek, Türk milliyetçilik düşünce ve eyleminin gelişmesi sürecinde büyük emek ve çabalar harcayacaktı.

İstanbul'da çeşitli derneklerde örgütlenen aydınlar Türk milliyetçiliğini devleti kurtaracak bir ideal olarak temellendirmek çabası gütmekteydiler (Özönder 1981: 10). Türk Ocağı'nın resmi yayın organı *Türk Yurdu* kendisini bu çabaya adamıştı. Başlangıçta türdeş olmayan İttihat ve Terakki'nin ideolojik yapısı, yükselen milliyetçilik hareketleri ve Osmanlının ardı ardına yaşadığı askeri yenilgilerle örgüte "Türkçülük" idealini benimsetmişti. 1913'te iktidarı tek başlarına ele geçiren İttihat ve Terakki'nin asker kanadı etkili bir kültürel ve *İktisadi Türkçülük* politikasını yaşama geçirmeye uğraştı.

1914 Birinci Dünya Savaşıyla ülkeyi kalkındırmayı dışa karşı bağımlılığı kırmayı deneyen, azınlık unsur yerine yerli bir milli burjuva sınıfı yaratılmasını hedefleyen politikalar *Milli İktisat Programıyla* birlikte yürütülmüştü. Kalkınma ve sanayileşme sürecinde devlete iktisadi öncülük ve işlerlik kazandırmak bu süreçte önem kazanacaktı. Gökalp'in iktisadi devletçilik görüşleri bu gelişmelerin ışığında anlam taşımaktaydı.

1.1.3.1. *"Yeni Hayat" ve Gökalp*

Ali Canip ve Ömer Seyfettin'in Selanikte başlattıkları "Yeni Lisan" çığırını 1911 yılında Gökalp "Yeni Hayat" biçimine dönüştürmüş *"Yeni hayat demek 'Yeni iktisat, yeni aile, yeni bedaat* (estetik), *yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset' demektir"* . Yeni Hayat'a ulaşmak için toplumsal yaşamın tüm bölümlerini kapsayan yeni değerler yaratılması gereğini ileri sürmüştü.

Bu değerler çerçevesinde "İktisadi Hayat"ı taşıdığı önem nedeniyle öncelikli olarak ele alan Gökalp, *Genç Kalemler* dergisinin 8. sayısında yayınlanan "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" başlıklı yazısında politik yaşamdan uzak kalan "gayrımüslimlerin", ekonomik yaşamda ilerlemiş olmalarına dikkat çekerek *Yeni Hayat* 'ın oluşumuyla Türklerin de ekonomide ilerleyeceklerini vurgulamıştı (Tolga 1949).

Müslim olmayan vatandaşlarımızın Avrupa medeniyetini bir hazır elbise gibi almaya yöneldiğini, meselenin bizim için yeni bir medeniyet hayatı yaratmak olduğunu söyleyen Gökalp, *Yeni Hayat* 'la gayri müslim vatandaşların durumundan daha iyiye ulaşılabileceğini düşünmekteydi.

"Mesela biz iktisadiyatta küçük sanatlara tenezzül etmiyecek, doğrudan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hakim olmak için ticaret gemilerinin en mükemmellerine malik olacağız. İçtimaî hayatımız cemaat (Communaute) esasına müstenit olmayacak..." (Tolga 1949: 5).

Jön Türk "İnkılabı"nın ilk yıllarında liberalizmin baştacı edildiği

hatırlanırsa Gökalp'in görüşlerinin farklılığı kendiliğinden anlaşılırdı. Öte yandan Balkan Savaşı ve bu savaşın doğurduğu yıkıntıların Türk toplumu üzerinde etkileri Gökalp'in düşünce dünyasına yansımakta gecikmedi. "Türkçülük mefkuresi", "Yeni Hayat"ın yerine geçti.

1.1.3.2. *Milli İktisat ve Gökalp*

21 Şubat 1916 tarihli İktisadiyat Mecmuası'nın 1. sayısında yayınlanan "Millet nedir, milli iktisat neden ibarettir?" başlıklı yazısında Gökalp; *"Türkleri bir camia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek amillerden biri de (Milli İktisat)tır"* görüşünü ileri sürmekteydi. Aynı sayıda "Mecmuamızın mesleği: Milli İktisada Doğru" başlıklı yazısında Tekin Alp, Türklerin Alman ulusunu örnek almaları gerektiğini vurgulayarak, Almanya'nın yarım yüzyıldan kısa bir sürede ulusal ekonomisini kurduğunu yazıyordu. Bu açıdan Gökalp'in iki kaynağa dayandığı açıktı; bunlardan biri Alman Milli İktisat Sistemi, öteki ise Fransız Solidarizmi'ydi.

Gökalp, 10 Nisan 1916 tarihli İktisadiyat Mecmuası'nın 7. sayısında "milli iktisat"ı toplumların geçirdiği "İktisadi tekamül"ün doğal ve zorunlu aşaması saymaktaydı. Bu gelişmeyi *aile iktisadı, şehir iktisadı, milli iktisat* evrelerine ayıran Gökalp, Milli İktisadı da kendi içinde iki döneme bölmüştü. Birinci dönemde ulusal üretim ulusal tüketimi karşılayarak, ulusu ekonomik açıdan kendine yetecek bir duruma getirirdi. *"İkinci devrede inkisamı servet* (servet bölüşümü) *adilane bir şekil alarak bütün efradı millet medeniyetin feyizlerinden mütenaim olmağa* (varlık içinde büyümeye) *başlar"* dı (Bkz. Tütengil 1965).

7 Aralık 1916 tarihli İktisadiyat Mecmuası'nın 35. sayısında "Milli İktisat nasıl vücuda gelir?" başlıklı yazısında Gökalp;

"...biz şe'niyeti iktisadiyemizi ve daha doğrusu milli iktisadımızı aramağa giriştiğimiz vakit klasik ilmi iktisatla işe başlamamalıyız. Çünkü klasik ilmi iktisat asla şe'niyeti göstermez. Yalnız muhayyel bir ilmi iktisadı gözönüne getirir" demekteydi.

Gökalp'e göre ekonomik gerçeği araştırırken yapılması gereken yalnız şimdilerle yetinmeyip ülkenin ve ulusun geçmişini, tarihini de

gözönünde tutmaktı. 8 Mart 1917 tarihli İktisadiyat Mecmuası'nda yayınlanan dizinin son yazısı sayılabilecek "Türklerde milli iktisat devirleri" başlıklı yazısında devletin çağdaş bir devlet mahiyeti almaya başladığını, bu döneme uygun "milli iktisat teşkilatı" yapılması gerektiğini önermekteydi. Milli İktisadın tesisi için öncelikle bir "Milli İktisat Nezareti" kurmak gerekirdi.

"Milli İktisat nezareti aynı zamanda Milli Banka'nın da murakıbı olmalı ve esnaf korporasyonlarını şehir esasından çıkararak millet esasına göre teşkile" çalışmalıydı. *"...Türkiye'nin istikbali milli iktisattaki derece-i muvaffakiyetine tabi"* idi (Tütengil 1965: 128-130).

Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini taşıyan bu yazılar 1917'de "İktisat Mecmuası"nda ve "Yeni Mecmua" (1918) daki yazılarla sürecekti.

Gökalp, 9 Mayıs 1918 tarihli Yeni Mecmua'nın. 43. sayısında "İktisadi Vatanperverlik" başlıklı yazısında; *"Vatanperverliğin dinî, ahlakî, hukukî, bedii şekilleri olduğu gibi acaba iktisadi bir şekli de yok mudur?"* diye sormaktaydı. "Manchester Ekonomisi" iktisadi vicdanın tümüyle uluslarüstü olduğunu telkin etmişti. Bu yüzden soru yanıtlanırken tereddüde düşülüyordu. Oysa Manchester Ekonomisi'nin uluslarüstü (kozmopolit) bir iktisat olmayıp büyük sanayiye sahip serbest ticaretten yarar sağlayan İngiltere'nin "Milli İktisat"ından ibaret olduğu anlaşılmıştı. Bu gerçeği anlayan Amerikalı John Rae'le Alman Friedrick List ülkeleri için bir milli iktisat sistemi oluşturmuşlardı.

Manchester Liberalizmi'nin teorik çerçevede kozmopolitliğine karşılık şurda-burda iktisadi vatanperverliğin izlerinin görüldüğünü vurgulayan Gökalp'e göre devlet, Manchester geleneğinden bir türlü kurtulamamış, Milli İktisada doğru resmi bir adım atamamıştı. Savaş içinde kapitülasyonların kaldırılması kesin bir atılım mahiyetinde olmuştu. Milli sanayii kurmak için devlet gümrük tarifelerine egemen olabilirdi. Bu hamleden sonra devlet, Ankara şimendiferine teşebbüs ederek İtibar-ı Milli Bankası'nı kurarak Milli İktisad'a doğru gittiğini göstermişti.

"Demek ki iktisadi vicdanın vatanperver olması için devletin millî iktisat siyaseti takip etmesi lazımmış" (Çavdar 1981: 218).

1.1.3.3. *Devletçilik ve Gökalp*

Gökalp, 1922 yılında Küçük Mecmua'daki yazılarında da devletçilik lehinde ilk telkinleri yapmaktaydı. Küçük Mecmua'nın 7. sayısında "İktisada Doğru" yazısında; *"Bir milletin ihtiyaçları, manevi ihtiyaçlarına münhasır değildir, maddi ihtiyaçları da vardır"* demekteydi. *"...İktisada verilecek ehemmiyet, yalnız maddi refahı temin etmekle kalmaz"* dı. *"Yüksek faaliyetlerin mümkün olmasına da zemin hazırlar"* dı. *"Bir memlekette iktisadi hayat yüksek değilse, ne ilim, ne sanat , ne felsefe, hatta ne de ahlak ve din yüksek tecellilerini gösteremez"* di. *"Demekki en manevi zevkleri, en ruhani vecdleri du-yabilmek için de yine iktisadi hayatın yükselmesi iktiza ediyor"* du (Gökalp 1982: 37).

Gökalp, 1922'de Küçük Mecmua'nın 23. sayısında yayınlanan "İktisadi Mucize" başlıklı yazısında askeri mucizeden sonra sıranın iktisadi mucizeye geldiğini belirterek özel girişimi kamu girişimleriyle; piyasa ekonomisini de planlı ekonomiyle dengeleyip uzlaştıracak bir ekonomik modelin teorik çerçevesini çizmişti.

İngiliz ekonomisinde özel girişimin öncelik ve üstünlük taşımasını bu sistemin gereği olarak algılayan Gökalp, bu durumda olmayan bir ekonomik sistemde bunu aramanın yanlışlığını vurgulamaktaydı. Güçlü bir girişimci sınıftan, şirketlerden ve ileri bir teknolojiden yoksun Türkiye gibi bir tarın ülkesine liberal sistemin uygun düşmediğini yazmaktaydı.

"Bizde, ferdi teşebbüs gayet zayıftı. Şirket yapmak kaabiliyeti hiç yoktu. Büyük sanayinin elifbasını bile bilmiyorduk. Buna lâzım olan tekniklerden tamamıyla bihaberdik" (Gökalp 1982: 164).

Osmanlı İmparatorluğu serbest ticaret prensibini kabul ederek kendini büyük sanayi ülkelerinin esaretine mahkum etmişti. Gökalp kapitalist sisteme taraftar olmakla birlikte Tanzimattan beri ülkede baş tacı edilen İngiliz ekonomik liberalizminin dolaylı ya da dolaysız görüşlerine karşı çıkmaktaydı.

"Hükümet fabrika tesis edemezmiş. Milli sanayiyi ihyaya ve himayeye çalışamazmış. Belediyeler ticaret yapamazlarmış. İktisadi teşebbüsler yalnız fertlerden ve şirketlerden beklenirmiş" (Gökalp 1982: 163).

Gökalp'e göre devletin, ekonomik yaşama her türlü müdahalesine karşı çıkan bu görüşler Türkiye gerçeğine uygun düşmezdi. Tanzimattan bu yana mevcut yerli ticaret ve sanayiin, zanaat ve loncaların çözülüp yokoluşlarını İngiliz ekonomisinin güdümünde yürütülen ekonomi politikalarını bağlayıp eleştiren Gökalp;

"Bugün, hamdolsun, Manchester İktisadiyatının, yalnız İngiltere'nin hayatına uygun olduğunu, her milletin kendine mahsus bir milli iktisat sistemi vücuda getirdiğini artık biliyoruz" demekteydi (Gökalp 1982: 164).

Gökalp'e göre milli iktisat sisteminin temelde belkemiğini oluşturan büyük sanayi ancak devlet eliyle kurulup geliştirilebilecekti.

"Türkiye'de büyük sanayinin teşekkülüne şiddetle ihtiyaç vardır. Memleketimizde büyük sanayinin teşekkülü ise asla fertlerin ve şirketlerin teşebbüsleriyle olamaz" (Gökalp 1982: 164).

Belediyelerin, il özel idarelerinin, siyasal iktidarın çaba ve girişimleriyle kurulacak sanayi kuruluşları, günümüzdeki özelleştirmelere ışık tutarcasına Gökalp tarafından şöyle değerlendirilmekteydi.

"...Ahaliden ferden yahut şirket halinde bunlara talipler çıkarsa, eskileri onlara satılarak yenileri müceddeden (yeni baştan) teesüs olunur" (Gökalp 1982: 165).

10 Ocak 1923 tarihli Küçük Mecmua'nın 30. sayısında yer alan "İktisadi Kongre" başlıklı yazısında;

"İki hafta sonra, İzmir'de bir iktisat kongresi toplanıyor. Bu kongrenin nasıl bir 'İktisadi misak' vücuda getireceğini bilmiyoruz. Fakat her halde, gerek halkça, gerek devletçe yapılması lazım gelen işler hakkında vazıh bir program vücuda getirecektir" (Gökalp 1982: 304).

Gökalp'e göre şimdiye kadar her nedense ekonomik faaliyetler sadece özel teşebbüse bırakılması gereken bir alan sayılmaktaydı. Üstelik yakın zamanlara kadar bir "İktisat vekaleti" bile yoktu.

"Halbuki, fertler ve şirketler gibi, bütçeye malik olan nahiyeler, livalar ile bizzat devlet dahi birer iktisadi amildir. Bunlar, müstehlik oldukları gibi müstahsil olmakla da mükellefdirler. Hususi teşebbüslere

rekabet etmemek şartıyla "reji" usulünü tatbik ederek, fertlerin ve şirketlerin teşebbüs edecekleri her türlü fabrikaları tesis edebilirler" (Gökalp 1982: 304).

Günün koşulları açısından yerli ve yabancı iş çevrelerini birlikte ele alan Gökalp;

"Biz bugün ne yerli şirketlerden büyük işler bekleyebiliriz, ne de siyasi müdahaleleri arkalarından sürükleyip getiren ecnebi sermayelerden bir hayır umabiliriz" (Gökalp 1982: 304).

"İktisadi inkılâp için nasıl çalışmalıyız?" başlıklı Küçük Mecmua'nın son sayısında yayınlanan yazısında Gökalp, liberalizme ölkesinin yanısıra devlet kapitalizmini çıkar yol olarak gördüğünü şöyle temellendirmekteydi.

"Asrî devlet, büyük sanayiye malik bir devlet demektir. O halde, yeni Türkiye asrî bir devlet olmak için evvelemirde millî bir sanayiye malik olmaya çalışmalıdır" (Gökalp 1982: 170). Gökalp özünde devletin ekonomide giderek artması gereken etkinliğini, sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi açısından zorunlu görmüştü.

"Avrupa'nın en son ve en müterâkki (ileri) fenniyatını derhal iktibas etmek mecburiyetinde bulunan yeni Türkiye, memleketinde büyük sanayinin teşekkülü için fertlerin ruhunda kendiliğinden teşebbüs hassasının doğmasını bekleyemez" (Gökalp 1982: 170).

Ülkenin su kaynaklarının değerlendirilerek, ülkeyi tümüyle kuşatacak bir elektirik şebekesiyle donatılmasını öngören Gökalp, büyük sanayinin ancak devlet eliyle gerçekleştirilebileceğinin altını çizmekteydi.

"...Ohalde, büyük sanayinin bütün şubelerini memleketimize ithal edecek de ancak devlet olabilir" (Gökalp 1982: 170).

Gökalp'e göre Türkler yaradılışları gereği devletçiydiler. Her ilerleme ve yenilik devletten beklenirdi.

"... Türkler tabiaten devletçidirler. Her teceddüdün, her terakkinin başlamasını devletten beklerler. Hatta, Türkiye'de inkılâbları bile devlet yapar; aynı zamanda, terakkiye düşman olan unsurlarla daima mücadele eden de devlet olmuştur" (Gökalp 1982: 170-171).

Devletin ekonomide öncü ve teşvikçi bir rol oynayarak ağırlığını ve etkinliğini giderek artırmasının, Türk toplumunda *"ahlaki bir hizmet"* de sayılacağını ve böylelikle *"vatanımızda spekülatörlerden mürekkep, yeni bir muhtekir sınıfın teşekkülüne de mani olmuş olur"* diyecekti (Gökalp 1982: 171).

Gökalp'in devletçilik görüşü Batının liberal kapitalizmi ve onun itici gücü olan bireyciliği karşısında almaşık bir çözüm olarak önerilmiş değildi. Gökalp açık-seçik ulusal bir devlet kapitalizmi siyasetinin çerçevesini çizerek, uluslararası platformda sömürgeciliğe yönelen kapitalizme karşı çıkmaktaydı.

"Bugün Avrupa emperyalizmi ferdi kapitalizme istinat ediyor. Biz, devlet kapitalizmi siyasetini kabul edersek, kapitalist namıyla aç gözlü ve yırtıcı bir taifenin memleketimizde vücuda gelmesine mani oluruz" (Gökalp 1982: 171).

Gökalp özel mülkiyeti ve özel girişimciliği son tahlilde kutsal sayan bir korporatif kapitalizm taraftarıydı (Parla 1989: 109). Fındıkoğlu ise Gökalp'i ideolojisindeki toplumcu içerik ve ögeler nedeniyle sosyalist bir kategoriye yerleştirmişti (Bkz. Fındıkoğlu 1966: 25-26).

1.1.3.4. *Gökalp ve "İktisadi Mefkure"*

Türkçülüğün Esasları (1923)'nın "İktisadi Türkçülük" bölümünde Gökalp; Göçebe Türklerin ekonomik yaşamlarını ve yerleşik toplum düzeninde de Türklerin uluslararası alanda ticaretteki üstünlüklerinin altını çizmekteydi. Gökalp, Türklerin ekonomik örgütlenme ve sanayi etkinliklerinin toplumsal yaşamda merkezi bir rol oynadığını ve "İktisadi devletler" kurmuş olduklarını yazmaktaydı.

"Türkler, mazide nail oldukları bu iktisadi refaha istikbalde de mazhar olmalıdırlar" (Gökalp 1958: 122).

Kazanılacak servetlerin "umuma ait olması" koşuluyla eski Türklerin ekonomik refahlarının gelecekte de tekrarlanmaması için hiçbir neden görmeyen Gökalp;

"Türkler, hürriyet ve istiklali sevdikleri için iştirakçi (komünist)

olamazlar. Fakat, müsavatperver (eşitlikçi) olduklarından dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem solidarizm yani tesanütçülüktür" (Gökalp 1958: 122)

Gökalp bireysel mülkiyetten farklı bir yörüngeye oturtmak istediği kamu mülkiyeti anlayışını, toplum çıkarları açısından gerekli görmüş ve benimsemişti. Özel mülkiyet ve kamu mülkiyetinin birlikte varolmasını önermekle, devletin hem işletmeci hem de sermayedar olarak ekonomik sistem ve işleyişte etkinliğini savunmaktaydı.

"Ferdi mülkiyet gibi, içtimai mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir emeğinden hasıl olmayan fazla temettüler, cemiyete aittir" (Gökalp 1958:122).

Bireysel mülkiyet yanında toplumsal servetleri bireylere kaptırmama öncülüyle hareket eden Gökalp, kamu çıkarlarına dönük olarak kullanılmak üzere kamu mülkiyetinin korunup çoğaltılmasını Türklerin toplumsal ideali olarak yorumlamaktaydı.

"Türklerin bundan başka bir de iktisadi mefkuresi vardır ki, memleketi büyük sanayie mazhar etmektir" (Gökalp 1958: 122-123).

Batıda görülen devrimlerin en önemlisi "iktisadi inkılâptı" . Bu olgu "millet iktisadı" ve"büyük sanayii" gündeme getirmişti.

"Millet iktisadı ve büyük sanayi ile ancak himaye usulünün tatbikiyle husule gelebilir. Bu hususta bize rehber olacak milli iktisat nazariyeleridir" (Gökalp 1958: 123).

Öneriler ve alınacak ekonomik önlemlerle gerçekler arasında sıkı bağlar kurulmasını isteyen Gökalp, Türk iktisatçılarının öncelikle Türkiye'nin ekonomik gerçeklerini incelemelerini *"bu objektif tetiklerden milli iktisadımız için ilmi ve esaslı bir program vücuda getirme"* lerini önermekteydi.

Cumhuriyet gazetesinde 1924'de yayınlanan "Teşkilatçılar" başlıklı yazısında da yerli "müteşebbisler"in yetişme umudunu taşımaktaydı.

"Ben ümit ediyorum ki, yakında bizde de iktisadın Gazileri, o büyük yaratıcı teşkilatçılar, yani iktisadi müteşebbisler yetişecektir" (Gökalp 1966:41). Gerçekten de 1990'lar Türkiye'sinde

bütçeleri Türkiye bütçesinin dörtte birine yakın, devletin kanatları altında büyümüş iktisadi "müteşebbisler" yetişmişti.

Sonuçlarsak; Gökalp devletin ekonomiye hem işletmeci hem sermayedar olarak katılmasını isteyerek bir karma ekonomik model önermekteydi. Bu açıdan Gökalp devlete ekonomiyi düzeltme ve yönetme görevi vermişti. Bu süreçte kamu girişimleri özelleştirilerek, devlet bunların yerlerine yenilerini kuracaktı. İktisadi idealin gerçekleşmesi için ağır sanayi devlet tarafından gerçekleştirilecekti. Gökalp kamu sektöründe bir uzmanlar kadrosuna ihtiyaç görmekteydi.

Gökalp, iktisadi devletçilik görüşlerini *"Türkler teb'an devletçidirler"* görüşüyle geleneksel ve yerli kültüre dayandırmıştı. Gökalp'in ekonomi politiği, etkileri Cumhuriyet döneminde görülecek olan kapitalist gelişme stratejisinde sanayileşme ve yatırımlar açısından devletin öncü ve teşvikçi olduğu bir karma ekonomik modeldi.

1.1.4. *Yusuf Akçura ve İktisadi Devletçilik*

Türkiye'de milliyetçilik hareketinin oluşumunda Osmanlı toprakları dışında kalan iki düşünce Odağı oldukça etkili olmuştu. Batı Türkologları ve Çarlık Rusyasındaki Türk milliyetçileri. İkincisi Türk milliyetçiliğinin bir ideoloji olarak temellendirilmesi işlevinde önemli katkılar sağlamıştı.

Rusya'dan göç eden milliyetçi Türk aydınları "Osmanlılık", "İslamcılık" siyasaları yerine "Türkçülük" siyasasını ülkenin gündemine getirmişler, Türk milliyetçiliği de Osmanlı imparatorluğundaki Türklerden önce Rusya'da yaşayan Türkler arasında gelişmişti. Kırım, Kafkasya gibi Türk illerinde ekonomik yapı değişikliğinin yanısıra Rus devletinin Türkleri eritunek (assimilation) için uyguladığı Pan-Slavizm ideolojisi, Türk toplumları içinde milliyetçi düşünceleri ulusal benliği koruma amacıyla bir karşı tepki olarak geliştirip biçimlendirmişti.

Rusya'daki Türk aydınları arasında ilk ve önemli etki yaratmış olanı Gaspıralı İsmail Bey'di (1851-1914) 1883 yılından itibaren

Kırım Hanlığının eski başkenti Bahçesaray'da yayınladığı Tercüman Gazetesiyle *"dilde, fikirde, işde, birlik"* düşüncesini işleyerek gazetesiyle İstanbul'a ulaşmış buradaki aydınları etkilemişti (Bkz. Kırımer 1934).

1904-1905 Japon-Rus savaşında Rusların yenilgisinin ardından Anayasanın ilan edilmesiyle doğup gelişen görece özgürlükçü ortam, Türkçü aydınların siyasal istek ve düşüncelerini yayınalarına uygun koşullar yaratmıştı (Togay 1944: 54). Azerbeycanlı Hüseyinzade Ali (1864-1941) Füyûzat gazetesinde Türk milliyetçiliğinin hedeflerini Gökalp'ten önce *"Türkçülük, İslamcılık ve Avrupacılık"* olarak kaynaştırıp sistemleştirmeyi önermişti (Temir 1987: 68). Azerbeycanlı Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) Türklerin Rusyadaki diğer uluslarla eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunmaktaydı. Bölgedeki Ermeni egemenliğine karşı savaşmak amacıyla FEDAİ adlı gizli bir örgüt kurmuştu (Akçura 1981: 184).

Rusya'dan Türkiye'ye gelen bu aydınlar içinde Türk milliyetçiliğinin temellendirilmesinde büyük katkılar yapacak olan Akçuraoğlu Yusuf öteki adıyla Yusuf Akçura'ydı (1876-1935) (Bkz. Togay 1944). Zengin bir burjuva ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Akçura, babasının ölümü ve ailesinin ekonomik durumunun bozulması üzerine küçük yaşta annesiyle İstanbul'a gelmiş, Askeri okulda öğrenimini sürdürmüş, daha sonra öğrenimine Pariste Ecole des Sciences Politique'te devam etmişti. Pariste Jön Türklerle ilişki kuran Yusuf Akçura, Osmanlılık ideolojisini benimsemediğinden bu grup içinde yer almamış,öğrenimi bitince Rusya'ya dönmüştü.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanıyla yeniden Türkiye'ye dönen Akçura siyasal Türkçülük düşüncesinin araştırma ve geliştirilmesinde büyük rol oynayacaktı. Ekim 1919'da İFHAM Gazetesine yaptığı açıklamada ekonomi ve sosyolojide *halkçılık* ve *devletçilik* ilkelerinin Türk halkının çıkarlarına en uygun ilkeler olduğunu ilk kez açıklayan aydın kimliğini taşıyacaktı (Georgeon 1986: 108). Yusuf Akçura'yı bu çerçeveden algılamak gerekiyor.

1.1.4.1. *"Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" ve Akçura*

Yakın tarihimiz içerisinde özellikle siyasal ve toplumsal yaşamda etkin bir rol oynamış olan Jön Türk düşüncesi "Bu devlet nasıl kurtarılabilir" sorununda odaklaşmış, sorunun çözümüne yönelik olarak verilen yanıtlar farklı siyasal görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştu (Tunaya 1959: 70).

Jön Türk düşüncesinin "devlet" sorununda odaklaşmasına karşın bu çerçeve dışında soruna mensup olduğu çevre aracılığıyla farklı bir boyuttan yaklaşarak çok uluslu Osmanlı İmparatorluğunda "Osmanlıcılık", "İslamcılık", "Türkçülük" görüş ve politikalarının karşılaştırmalı tartışmasını gündeme ilk kez Yusuf Akçura getirmişti (Berkes 1976: 195).

İlk gençlik yıllarında Mercanî, Nasırî, Barudî ve eniştesi İsmail Gaspıralı gibi Rusyadaki Türkçülerin görüş ve düşüncelerini benimseyen Akçura, Harbiye'de öğrenim gördüğü yıllarda da Necip Asun, Veled Çelebi,Bursalı Tahir Bey gibi edebi Türkçülere ilgi duymuştu (Akçura 1981: 136).

Paris'te Ecole des Sciences Politique'te öğrenimi sırasında Albert Sorel, Emile Boutmy, Funck Brentano, Leroy-Beaulieu gibi tarih, ekonomi ve milliyetler sorunu konularıyla ilgilenen öğretim üyelerinin yer aldığı bir eğitim kurumunda onlardan etkilenmişti (Berkes 1978: 392). Halkseverlik (Narodniçestvo) akımının etkisinde de kalan Akçura, en önemli etkiyi Pariste karşılaştığı Jön Türklerden Dr. Şerafettin Mağmumi'den almıştı (Devlet 1987: 22).

Mağmumi Jön Türklerin izledikleri politikanın açmazlarını dile getirerek, Osmanlılık düşüncesinin işe yarar bir sentez oluşturmadığını, Türk milliyetçiliğinden başka çözüm olmadığı telkinleriyle yapacaktı (Mardin 1983: 200).

Türk milliyetçiliğinin geleceğini günümüzü biçimlendiren oluşumlara katkısı açısından ilk kavrayıp yorumlayan Akçura olmuştu. 1904'de Kahire'de "Türk" gazetesinde yayınlanan "Üç Tarz-ı Siyaset"le "Türkçülük", "Osmanlıcılık" ve "İslamcılık"a bir alternatif olarak önerilmişti. Akçura'ya göre "Türk Birliği" düşüncesi oldukça yeniydi. Ne Osmanlılar döneminde, ne de ondan önce izine rastlama

olanağı yoktu. İstanbul'da son yıllarda Türk milliyeti yanlısı bir düşünce odağı gelişmişse de bunun çalışmaları siyasal olmaktan öte "ilmi" idi. Akçura'ya göre bu merkezin teşekkülünde Almanlarla Osmanlıların "münasebeti" rol oynamıştı (Akçura 1976: 231). Akçura, bu düşünce odağıyla; Şemsettin Sami, Mehmed Emin, Necib Asım, Veled Çelebi, Hasan Tahsin'i kastetmişti. Akçura'ya göre Osmanlı Devleti dışında çeşitli ülkelerdeki Türkler arasında da siyasal Türkçülük ya yoktu, ya da Rusya Türkleri arasında olduğu gibi belirsizdi.

"Lâkin Türklük siyaseti de, tıpkı islam siyaseti gibi umumîdir; hududu osmaniye ile mahdud değildir" "Ne olursa olsun, ırka müstenit siyasi bir millet türetmek fikri henüz pek turfandadır, pek az yaygındır" (Akçura 1976: 24).

Akçura'ya göre "Türk Birliği"nde en büyük rolü Osmanlı Devleti oynayacaktı. Bu rol Japonya'nın sarılar aleminde oynamakta olduğu rolün, beyazlar arasında benzeri olacaktı.

1904'te "Üç Tarz-ı Siyaset"le ortaya konulan görüşler ırk birliği kaynaklı bir "Türk milliyet-i siyasiye" düşüncesine dayalıydı. "XIX. yy'nın fikri cephaneliğine ellerini hızla daldırmış ve kendi tasarısına uygun düşecek silahları çekip almıştı. Milliyetçilik teorileri arasında ırk kavramına ağırlık vereni benimsemiş, onun Türk milliyetçiliği davasına daha iyi uyarlanacağını düşünmüştü" (Georgeon 1986: 113-114). İmparatorluğun yapması gereken geleneğin koyduğu çerçeveyi aşıp yeniye dönük ulusal bir politika gütmekti. Coğrafi ve kültürel açıdan Asyaya yönelerek "Türklük"ün başına geçmekti. Batılı uzmanlara göre makale "1848 Manifesto"su'nun oynadığı rolün benzerini Türkçülük için oynamıştı (Kuran 1987: 46).

1.1.4.2. *Akçura'da Miliyetçilik İdeolojisi ve Ekonomi İlişkisi*

1908 "Jön Türk İnkılâbı"yla Kırım'dan Türkiye'ye dönen Akçura, çeşitli yüksekokul ve fakültelerde tarih öğretmenliğini sürdürmüş, Türk dünyasının sorunlarıyla ilgili "Türk Derneği", "Türk Yurdu", "Türk Ocağı" gibi örgütlerde görev almış, ulusal ve kültürel bir duyarlılıkla "Türk Yurdu" dergisinin Türk'ün düşünce dünyası olarak

içeriklendirip algılanmasında önemli bir görev üstlenmişti.

Akçura 1912'de Salname-i Servet-i Fünun'da yayınlanan "Türklük" başlıklı makalesinde Türk ulusunun etnolojik bilgisinin kaynak ve oluşumunu maddi etmenlere bağlamaktaydı;

"...Lakin Türk milletinin marifet-i kavmiyesinin husulüne en ziyade tesir eden âmil, fikrî olmaktan ziyade maddî, iktisadî olsa gerektir; zaten diğer milletlerin marifet-i kavmiyesi de fikrî amillerden ziyade iktisadî âmillerin netice-i tesira'tıdır..." (Akçura 1912: 189-192).

Akçura karşılaştırmalı olarak irdelediği etnolojik bilgilerin kaynak ve oluşumunu öteki uluslar içinde ekonomik etmenle açıklamaktaydı.

"...Fenni keşiflerden doğan büyük istihaller devr-i iktisadisi, Avrupa heyet-i ictimaiyelerinin hakimiyeti mevkiine sınıf-ı mutavasıtı (burjuvazi) yi getirdi. Mutavassıt sınıfın maddî menafii, milliyetlerin tefevvuk (üstünlük) ve temeyyüzünü (farklılık) icap ettirir..." (Akçura 1912: 189-192).

Akçura'ya göre geçen yüzyılın siyasal ortamını derinden etkilemiş olan bu olayla Batı toplumları, kendi milliyetlerine açık ve kesin sınırlar çizip, aynı ulusun, ortak ekonomik çıkarlarını gümrük duvarlarıyla pekiştirip, ticaret yollarıyla da bağlamışlardı. Batı toplumlarında köklü yapısal değişmelere yol açan bu olaylar Türk dünyasında ekonomik ve toplumsal alanda önemli sonuçlar yaratmıştı.

"... Avrupalı sanatkar ve tacirler Türk yerine üşüşerek yerli mamulat makamına fabrika emtiası getirdiler ve evvelden köylere, kasabalara kafi geldiği halde fabrikalara karşı vücudunu müdafaa edemeyen el destgâhları mahvoldu, gitti" (Akçura 1912: 189-192).

Batının sanayi ürünlerinin Osmanlı toplumunda çözücü etkilerinede böyle işaret eden Akçura "Mahkûm Türk Memleketlerinde" olayın farklı bir yönde geliştiğine de işaret etmektedir. Bu ülkelerde bazı becerikli, açıkgöz kimseler, Batılıların bu yeni sanayi ve ticaret etkinliklerini benimseyip uygulamaya kalkışmışlar, ulaşım ve güvenlik ortamının doğurduğu kolaylıklar da bu girişimcilerin başarısını destekleyip geliştirmişti. *"İşte bu suretle Türk aleminde yeni bir içtimai kuvvet zengin bir burjuvazi (mutavassıt sınıf) peyda..."*

olmuştu. Kazan, Bakü ve Orenburg burjuvazisi bu gelişmenin sonuçlarıydı. "Sınıf-ı mutavassıt" yurtseverdi. *"Menafi-i iktisadiyesi milliyet fikir ve hissinin inkişaf ve terakkisini ister"* di. Kısa bir sürede bu sınıfın çevresinde "milliyetperverlik nazariyatçıları" toplanmıştı.

"... İşte bir taraftan fikrî amillerin, diğer taraftan maddi amillerin tesiri neticesi olarak Türk aleminde, Türklük fikir ve hiss-i millisi doğmuş, tabir-i diğerle Türklerde marifet-i kavmiye tekevvün etmeye başlamıştı..." (Akçura 1912: 189-192).

1.1.4.3. *Osmanlı İmparatorluğu, "Milli Burjuvazi" ve Akçura'nın Sınıfsal Yaklaşımı*

Akçura'nın sosyoloji açısından ilginç bir yönü de analitik bir düşünce çerçevesinde Marxsizm'den ödünç aldığı sınıf kavramını Osmanlı toplumu için geçerli olabilecek yeni kavramsal seçenekler olarak kullanılabilmiş olmasıydı. Sınıf ve sınıfsal yaklaşımın Osmanlı aydınlarının gündeminde yer almadığı bir toplumsal ortamda Akçura, İmparatorluğun ayakta kalmasını milli burjuvazisini geliştirmesine bağlamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde 1914'de Türk Yurdu'nda yazdığı "Türklerin iktisadi uyanışı" başlıklı makalesinde Akçura konuya şöyle yaklaşmaktaydı.

"... Zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir. Muasır büyük devletler, sanatkar, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak te'essüs etmiştir" (Akçura 1914: 2098).

Akçura'nın geçmişte yaşanmış olaylara toplumun bugünü ve geleceği açısından nasıl baktığını göstermesi açısından yazdığı makale ilginçti. Temellendirmeye çalıştığı görüşlerindeki yönlendirici etki, Balkan Savaşları yenilgisiyle ortaya çıkan milliyetçi taleplerdi. Bu talepler ekonomik bir uyanış ve bilinçlenmenin göstergesi olarak gündeme gelmişti.

Türk milliyetçileri Birinci Dünya Savaşından önce Batının liberal "nazariyeleri"nin karşısına "Milli iktisat" anlayışını çıkarmışlardı. Bu Türklerin çıkarlarını korumayı Batı anlamında yerli bir girişimci sınıf yaratmayı amaçlayan bir ekonomik politika anlayışıydı.

"İntibâh-ı iktisadinin asıl en mühim ciheti, san'at ve ticareti hor gören ve bir Osmanlı Türküne lâyık meşgale ancak askerlikle memurluktur diyen hâtâlı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen yok gibiydi(...) Türkiye'de dahi burjuvazi sınıfını mahkûm unsurlar teşkil ediyordu. Osmanlı, yalnız sipahi ve memurdu" (Akçura 1914: 2098).

1.1.4.4. *Millî İktisat ve İktisadî Devletçilik*

"... Devlet-i Osmâniyye'nin 19uncu asır burjuvazisi, garb capitalismesinin komisyoncu ve acentalığını eden Yahudi, Rum, Ermeni gibi yerli gayr-i Türklerle menşe-i milliyelerinin ve tâbiyyet-i hakîkalarının tefrik ve temeyyüzü gayr-ı kâbil levantenlerden terekküb ediyordu..." (Akçura 1917: 179-181).

Savaş yıllarında milli iktisadı güçlendirme amacına yönelik önlemler alınmıştı. Kapitülasyonların kaldırılması, İtibar-ı Milli Bankasının kurulması, ulusal sanayii koruyup geliştirme amacıyla çıkarılan gümrük kanunu, şirketleşme çabaları, milli istikraz tahvillerinin çıkarılışı, milli iktisat anlayışının somut ve uygulamalı sonuçlarıydı.

Akçura, savaş yıllarının "milli iktisat"ını içtenlikle savunmuştu. Osmanlı imparatorluğunda Batının acente ve komisyonculuğunu yürüten azınlık ve levanten burjuvaziye karşı yerli ve milli sermaye sınıfını geliştirip büyütmek gerekmekteydi. 1917'de Türk Yurdu'nda yazdığı "İktisadi siyaset hakkında" başlıklı yazısında;

"Eğer, Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermâyesinden de istifâde ederek, bir sermâyedâr burjuva sınıfı çıkaramayacak olurlarsa, yalnız memur ve köylüden ibâret Osmânlı heyet-i içtimâ'iyyesinin muâsır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı" (Akçura 1917: 181) demekteydi.

Akçura, milli bir burjuva sınıfını ayakta tutmayı ve Osmanlı İmparatorluğunda kapitalizmi geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Dünyada oluşan güçler dengesinde Osmanlının yer almasını bu gelişmeye bağlamış gözükmekteydi. Devletçilik teriminin ona maledilmesinin ilk

örneğine Ekim 1919'da İfham Gazetesinin bir açıklamasında rastlanmaktaydı. İfham Osmanlı Meclis-i Mebusanı seçimlerine ilişkin Milli Türk fırkasının programını açıklarken şöyle yazmaktaydı. "Ekonomide ve Sosyolojide, o (Akçura) halkçılık ve devletçilik ilkelerinin Türkler'in hissiyatına, geleneklerine, bugünkü ve gelecekteki çıkarlarına en uygun ilkeler olduğuna inanıyor" (Georgeon 1986: 108-109).

Georgeon'a göre bu ilginç bir bilgiydi. Çünkü, o güne kadar Türkiye'de devletçilik diye bir kavram hemen hiç duyulmamıştı. Oysa Birinci Dünya Savaşında "Milli İktisat"la temellendirilmeye çalışılan devletçilik düşüncesi 20'li yıllarda belli bir yörüngeye oturacak ve 1923'de Cumhuriyetin kurulmasıyla siyasal devletçilik, ekonomik devletçiliği yeniden yaşama geçirecekti.

Akçura'da "devletçilik" milli iktisat anlayışını bütünleyen bir öge olarak belirmişti. Türk burjuvazisinin sermaye birikimi sorununu aşmada bir almaşık olarak düşünülmüştü. Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları, resmi görüş ve uygulamalar, milli iktisat çerçevesinde İzmir İktisat Kongresinde yeniden gündeme gelecekti. 1919'da "Türkçülük"te beliren yol ayrımı Akçura'da "Emperyalist Türkçülük", "Demokratik Türkçülük" kategorileriyle ayrımlaşacaktı. Akçura bu yol ayrımında 16 Eylül 1919'da İstanbul Türk Ocağında verdiği "Cihan Harbi"nde iştirakimiz ve istikbalimiz" konferansında, ikincisini savunmaktaydı.

Sonuçlarsak; Jön Türklerin Osmanlılık idealiyle milliyetleri kaynaştırma ve uzlaştırma çabaları sonuçsuzdu. Osmanlı toplumunun çözülmesi kaçınılmaz bir süreçti. Bu süreçte devleti ayakta tutacak olan Türkçülük ve Türk milliyetçiliği idealiydi. Balkan fıçısının patlamasıyla "milli iktisat" ya da "milli ekonomi" Türkçü aydınların liberalizme karşı savundukları öğreti olmuştu. Yerli bir kapitalist sermaye sınıfının yetiştirilmesi çağdaş devlet olmanın temel koşuluydu. Sermaye birikimini gerçekleştirmede "devletçilik" amaca ulaşmada bir araçtı. Önemli bir strateji uzmanı olan Akçura'da araç ve amaçlar, Türk ulusunu yükseltmenin temel taşlarıydı.

1.1.5. *Tekin Alp ve "İktisadi Devletçilik Görüşü"*

1908-1918 döneminde üç ekonomik düşünce akımı siyasal iktidarın güdümünde etkinlik ve gücünü sürdürmüştü. Bunlardan birincisi Osmanlı liberalizminin sözcülüğünü üstlenmiş olan Maliye Nazırı M. Cavit Bey ve yayın organı "Ulum-ı iktisadiyye ve içtimaiyye Mecması"ydı. Derginin kurucuları arasında Rıza Tevfik ve Ahmet Şuayip de bulunmaktaydı. İkincisi Türk ve Müslüman esnaflarla tüccarları geleneksel kurumları içinde örgütlemeyi amaçlayan iaşe Nazırı Kara Kemal'le onun yardımcısı Memduh Şevket'in (Esendal) "meslek"çi akımıydı. Üçüncüsü de İttihat ve Terakkinin ideologu sayılan Ziya Gökalp ve Tekin Alp'in sözcülüğünü üstlendikleri "milli iktisat" akımı ve yayın organı "İktisadiyyat Mecmuası"ydı. Her üç akım da Osmanlı toplumunda kapitalistleşmeyi içeriklendiren bir milli ticaret burjuvazisi yaratmayı amaçlamıştı. İktisaddiyyat Mecmuası'nın başyazarı ve İttihatçıların iktisadi konularda ideologu olan Tekin Alp, Selanik Yahudisi bir ittihatçı olup daha sonra Tekin Alp adını alan Moise Cohen'di. 1912'de Paris'te yayımladığı "Les Turcs à la recherche d'une âme nationale" (Milli Ruh Arayışı İçindeki Türkler) makalesiyle Türkçü görüşleri Avrupaya tanıtmıştı. Almanya'dan konuk öğretim üyesi olarak çağrılan Darülfünûn maliye müderrisi Dr. Fleck'in de yardımcılığını üstlenen Tekin Alp İkinci Meşrutiyet'in en verimli yazarlarından biri olarak, Türk Yurdu, İslam Mecmuası ve Yeni Mecmua'da bir çok yazılar yayınlamıştı. "Devletçilik" görüşünü Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak değerlendirmek gerekiyor.

1.1.5.1. *Tekin Alp, Kapitalizm ve Milli İktisat*

8 Teşrin-i Sânî 1332 tarihli İktisadiyyat Mecmuası'nın 67. sayısında yaynlanan "Kapitalizm devresi başlıyor" yazısında Tekin Alp, Türk toplumunda kapitalizmin giderek geliştiğini yazmaktaydı. Şimdiye kadar orta halli insanların ellerinde bulunan küçük sermayeler, *"331, 332, 333 zenginleri, harb tüccarı, spekülasyon erbabı, muhtekirler"* olarak küçümsenen zümrelerin tekeline geçmişti. Bu sermayeler giderek yığılıp büyüyecek ve onlardan fabrikalar, büyük ticari ve sanayi kurumları oluşacaktı. Anonim şirketler *"esnaf denilen orta hal-*

li adamların" birikmiş tasarruflarını kendilerine çekecekti. Kısaca *"hayat-ı iktisadiyyenin en müessir amili sermaye olacak"* ve sermayedar kesim ekonomik yaşama egemen olacaktı. Emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi değerlendiren Tekin Alp'e göre her yerde olduğu gibi bizde de *"say ile sermaye arasında"* sonsuz mücadele serbestçe yapılacaktı (Tekin Alp 1332: 1-2).

18 Nisan 1918 tarihli Yeni Mecmua'da Tekin Alp "Yeni istikamet istikrazı" başlıklı yazısında 1918 yılı başlarında Maliye Bakanlığının "Milli İstikraz" adıyla yaptığı iç borçlanma lehinde bir tutum sergilemekteydi.

Tekin Alp'e göre Türkiye için Batı Avrupa "usulünde" kapitalizm dönemi başlamıştı. Üretim araçlarını sermaye gücüyle yoğunlaştıran büyük şirketler, milyonlarca parayı bir elde toplamayı başaran büyük zenginler giderek çoğalmaktaydı.

Öte yandan Avrupa'da sosyalist, sendikalist, solidarist gibi emek ve çalışma yandaş ve savunucularının saldırılarına uğrayan kapitalist ekonomi düzeni bütünüyle ekonomik yaşamamıza egemen olma eğilimi göstermekteydi. İşte iç borçlanmaya temel olan da gene bu kapitalizm tezahürüydü.

Borçlanma nedenlerinin ülkenin ekonomik kaynaklarının gereğince kullanılabilmesi amacına dönük olduğunu söyleyen Tekin Alp, halkın elinde nakdi servet bu derece çoğalmasaydı iç borçlanmanın yapılmasına hiç bir vakit imkan kalmazdı demekteydi.

İç borçlanma nedenlerinin ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda yeni bir doğrultuya yöneldiğini göstermesi açısından sevinç ve mutlulukla karşılanması gerektiğini belirtmekteydi.

1.1.5.2. *Tekin Alp'e Göre Ekonomiye Devlet Müdahalesinin Gerekliliği*

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz İttihat ve Terakki hükümetinin kapitülasyonları kaldırması, ekonomik bağımsızlık yolunda adımlar atması Milli İktisat taraftarı Tekin Alp'in ekonomiye devlet müdahalesini gerektiren yazısı İktisadiyyat Mecmuası'nın (44-

48) sayılarında "Harb zamanında istihsalâtı sınaiyyemiz" başlığı altında yayınlanmıştı. *"Her eser-i terakkinin esas-ı hakîkisi teşebbüs-ü şahsîden başka bir şey değildir. Ve olamaz"* diyen Tekin Alp, her etkinlik alanında olduğu gibi ekonomi dünyasında da bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri birçok işlerin devlet müdahalesi gerektirdiğini söylemekteydi.

Tekin Alp'e göre doğal afetlerin önlenmesi ve önlem alınması, tohum ıslahı, bilim ve teknolojinin transferi ve uygulanması gibi işler tek tek fertler tarafından yapılamazdı. Gelişmiş ülkelerde bu gibi işlerin çoğunluğu özel girişimcilerin biraraya gelerek oluşturdukları dernekler, cemiyetler, kooperatifler, sendikalar ve bu gibi birlikler tarafından yerine getirilmekteydi.

"Bizde seviye-i iktisaddiyye henüz bu derece yükselmediği için hiç olmazsa ilk zamanlarda hükümetin müdahalesi lâzım-ı gayr-ı müfârık mesabesindedir (onsuz olmaz derecede gereklidir)" denilmekteydi (Tekin Alp 1333: 38).

Gerçekten de Tekin Alp'in yazısında belirtilen hükümet müdahalesi, İttihat ve Terakkinin Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlatılan Milli İktisadı oluşturma çabalarından kaynaklanmıştı. Devletçilik kapitalist sermaye birikimini sağlamak için kullanılacaktı. Devletçi bir iktisat politikasının benimsenmesi bu temele dayalıydı. Nitekim 67 sayılı İktisadiyyat Mecmuası'nda "Kapitalizm devresi başlıyor" başlıklı yazısında Tekin Alp, dört milyon sermayeli "İtibâr-ı Millî Bankası" kurulduğunu yazmaktaydı. Örnek bir olay olduğu için açıklanması gereken İtibarı Milli Bankası ilginç olduğu kadar düşündürücü bir olaydı, sonraki gelişmelere ışık tutuyordu.

Bankanın kurucuları dönemin en nüfuzlu insanlarıydı, devlet adamlarıydı. Savaş nedeniyle milli bir bankaya olan ihtiyaç gerekçesiyle kurulmuştu. Ergani bakır madenlerinin işletilmesi ve Ergani'den sahile yapılacak demiryolu hattının imtiyazları bankaya verilmişti. Banka sermayesinin önemli bölümü devletindi (Ulutan 1967). Banka bir takım firmalar kurarak kazanacağı kârları, banka kurucuları olan iktidardaki bürokratlara aktaracaktı, mekanizma böyle işleyecekti.

İtibarı Milli Bankası aynı işleyiş biçimiyle Cumhuriyet döneminde kurulan "İş Bankası"sıyla birleştirilecekti. Uygulamada devletçilik bürokrasinin burjuvalaşma zihniyetini yansıtıyordu, birikim yapmanın bir yolu olarak benimsenmişti.

1.1.5.3. *Bürokrasi ve "Devlet Kalesi"*

Tekin Alp, 23 Mayıs 1918 tarihli Yeni Mecmua'nın 45. sayısında "İçtimai siyaset için bizde zemin müsaid mi?" başlıklı yazısında devletçilik ve bürokrasiden yararlanarak beliren sınıflaşma sürecini ve sınıflaşma eğilimini, gözlem ve tespitlerini, yorumlamaktaydı.

Tekin Alp'e göre bizde toplumsal yaşama egemen olan "devlet kalesi" hiçbir zaman sermaye sahiplerinin, burjuvaların elinde bulunmamıştı. Bizde öteden beri devlet kalesini işgal edenler ne emek ne de sermaye kesimlerine mensuptu. *"Bunlar başlı başına bir zümre, bir kast, bir sınıf halk teşkil ederler"* di.

Tekin Alp'e göre bu kesimin çıkarları ne burjuvalar ne de çalışanlar için taraftarlığı gerektirirdi. Meşrutiyet'in ilanıyla milli egemenlik kurulduktan sonra bile ulusal meclis burjuvaların eline geçmemiş, iktidar mevkiinde yine bürokrasi "memurîn zümresi" kalmıştı. Osmanlı toplumunda burjuva-bürokrasi ilişkilerini şöyle değerlendirmekteydi;

"Devlet kalesi başka ellere geçmedi; fakat şimdiye kadar bîtaraf bir vaziyette kalmış olan kale muhafızları yani memurîn sınıfıyla, burjuvalar arasında az çok tesânüd hasıl olmuştur. Memurîn unsurunun büyük bir kısmı azçok ticaret ve iktisat hayatına karışmıştır ve hiç şüphe yokki bu vadide ilerleme devam edecektir" (Tekin Alp 1918: 363).

1930'ların "Kadrocular"ı Tekin Alp'in "Devlet Kalesi"nin yansız ve sınıflardan arınmış, sınıflar üstü olduğu görüşünü yineleyecekti.

2. *Tekin Alp'in Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Görüşü*

Siyasal bir seçkinler eşliğinde yeni kemiklenmekte olan burjuvaziye hızlı bir birikim sağlama sürecinde giderek dozu artan ekonomik

devletçiliğe yönelik eleştirileri, Tekin Alp siyasal bir savunmacı tavırla karşı koyup göğüslemekte; Cumhuriyet Döneminde koruyucu bir aydın kimliğiyle karşımızı çıkmaktadır.

2.1. *Kemalist Rejim, "Mutedil Devletçilik" ve Özel Sektör*

Tekin Alp'e göre Kemalist rejimi temsil eden yöneticiler rejimin "mutedil devletçilik" yandaşı olduğunu her fırsattan yararlanarak dile getirmekteydi. Uygulamalarda özel teşebbüse karşı konulacak aşırılıklara izin verilmeyeceği gibi, resmi dairelerce gerçekleştirilecek yersiz engellemcler de yetkililerce tasvip edilmeyecekti. Bir başka anlatımla "mutedil devletçilik" düşüncesine aykırı uygulama ve hatalar yapılsa bile bunlar sürekli olmayacaktı.

"...Sayed filan veya falan memur, yahut vekil, arasıra, tatbikat hususunda, rejimin esprisinden veya umumî prensiplerinden ayrılacak olursa, şefler ve partinin selahiyetli unsurları, alâkadarların nazarı dikkatini celbetmeğe ve hataları düzeltmeye hazır bulunmaktadırlar" (Tekin Alp 1936: 244).

Devletçiliğin şu ya da bu yöne kayacağı şeklinde görüşler yersizdi. Kemalist rejimde milletle devlet bölünmez bir bütündü. Önder'in çevresini oluşturan seçkinler, gençliğin ve yeni kuşakların bağlı bulunduğu ruh, devletçiliğin soysuzlaşma ve sapmasına karşı bir güvence oluşturmuştu. Devletçiliğin komünizme kayacağı ihtimaline gelince; *"Devletçilik meselesinde Ankara'nın ideolojik prensipleri Moskova'nın prensiplerine taban tabâna zıt"* tı (Tekin Alp 1936: 247-249).

Tekin Alp'e göre bu iki inkılâb birbirine zıt iki kutuptu. Moskova, her türlü millici akım ve anlayışa karşı şiddetli bir mücadele başlatmıştı. Oysa Ankara, milliciliği temel ilke edinmişti. Moskova, özel mülkiyet ve özel girişimciliği gündemden ebediyyen kaldırırken Ankara'nın gözünde ilişilmez, dokunulmaz bir özellik ve hak sayılmaktaydı.

Tekin Alp'e göre; Kemalist rejim doğduğu anda "Millicilik", "Cumhuriyctçilik", "Halkçılık" ve "Laiklik" ilkelerine dayanmıştı. "Devletçilik" ilkesinin bu ilkelere katılımı 1931 mayısında CHF'nın üçüncü kongresinde gerçekleşmişti.

"Maamafih bu bir yenilik değil, yukarıdan beri gördüğümüz gibi, inkılâbın, istiklâl mücadelesinin ve milletin sosyal bünyesinin yarattığı fiilî bir vaziyetin programa kabul edilişi ve resmiyete dökülüşüdür" (Tekin Alp 1936: 249-250).

Tekin Alp'e göre Kemalist rejimin dayandığı temel ilkelerde devletçilik dışında tam bir mutabakat vardı. Genelde herkes rejimin dayandığı ilkeleri kayıtsız koşulsuz kabullenirken, devletçilik ilkesi üzerinde tartışmalar sürmekteydi.

"Yeni Türkiye, Kemalizm adını verdiğimiz sosyal inkılâb çerçevesi içinde her türlü fikir hareketinin serbestçe inkişafını daima teşci etmektedir (güdüleyip-yüreklendirme). Fakat, şüphe yokki son söz, rejimin yaradıcısının başkanlık ettiği Halk Partisinindir" (Tekin Alp 1936: 250).

Ne var ki gerek "müfrid" sol, gerekse "müfrid" sağ çevreler devletçiliğe ilişkin "İstişari mahiyette" görüş ve düşüncelerinin, Önder'in ve Partinin onayından geçtiğini söylemeyi unutmamaktaydılar.

2.2 *Tekin Alp'te Devlet-Millet İlişkisi, Devletin Önceliği Sorunu*

"Biz inkılâb devresindeyiz. Bu inkılâb devlet tarafından, yani devletin reisi ve onu kuşatan kadrolar tarafından idare edilmektedir. En gözde âlimler, mütehassıslar ve salâhiyet sahipleri bu kadrolara dahildir. Bu suretle devlet millete göre değil, millet devlete göre şekillendirilmiştir" (Tekin Alp 1936: 263).

Tekin Alp'e göre Türkiye'de devlet, milletten önce gelmekteydi. Devlete meşruluğunu kazandıran millet olmadığı gibi ona belli bir meşruiyet kazandıran da devletti. Bu ilişkinin ortaya çıkardığı oluşum "devletin milleti" tanımlamasına uygun düşmekteydi.

"Her şeyden evvel şu noktayı belirtelim ki, 'Devletçilik'den anladığımız mâna, yalnız iktisadî devletçilik değil, topyekûn devletçiliktir. Bunun mânası da, devletin, içtimaî ve kültürel hayatın bütün sahalarında müdahalesidir" (Tekin Alp 1944: 255).

Tekin Alp, Osmanlılardan devralınan mozayiğe türdeş bir görünüm vermek için Türk tarihinin yeniden yorumlanmasını, dil ve

alfabenin radikal devlet seçkinlerinin denetim ve tekelinde değiştirilip yenileştirilmesini, Türk toplumunun yeniden biçimlendirilip düzenlenişini sosyal ve kültürel devletçilikle ilişkili ve bağıntılı olarak yorumlamaktaydı. Ona göre başka ülkelerde kültürel ve bilimsel alanlarda devletin müdahale ve otoritesi şiddeli itirazlara neden olabilirdi. Yeni Türkiye'nin devletçilikten maksadı ise yalnız ekonomiyi değil, toplumu ve kültürel yaşamı da yönetmekti.

"Hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmaması lâzımdır. Devletin vazifesi, klasik liberalizm taraftarlarının anladığı şekilde sadece inzıbatı temin olmayıp, milletin bütün hayatını yukarıdan aşağıya kadar tanzim etmektedir" (Tekin Alp 1936: 264).

Bu saptamalar gözönüne alındığında "Türk milleti"nin varlığının sürekli devletin denetiminde kalacağı doğaldı. Devlet, millete siyasal gerekinmelerine uygun değişik içerikler benimsetmekteydi. Türkiye gerçeğinde devletin önceliği millete göreydi.

"... O, milletin nabzının bütün atışlarını yakından takip etmek ve hayatının cereyan tarzını ona göre tayin eylemek vaziyetindedir...Ferd hürriyeti, ancak cemiyetin,-Türkiye'deki şekille- devletin çevresi dahilinde kendini gösterebilir" (Tekin Alp 1936: 264).

Değerlendirme; Tekin Alp'in devletçilik anlayışında dile getirdiği Türkiye gerçeğinde toplumun devletçe sıkı sıkıya denetlenmesi olgusu, Osmanlı geleneğinden Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan devletin ve devlet seçkinlerinin tarihi konumlarından kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetçi seçkinlerin özendikleri Batılı toplum olma özleminde, meşruiyetini toplumdan alan bir devlet, varlığını ve gücünü tanıyarak bu anlamda sürdürür. Otoriter ve merkezci bir devlet geleneğini Osmanlı'dan devralan, meşruiyetini toplumdan değil, kendinden alan devlet, toplumu denetlemeyi belirleyici bir rol olarak sürdürür.

Tekin Alp'in "devletçilik" kavramını toplumun devletçe denetlenmesinin aracı olarak algılaması Cumhuriyet devletini çağdaşlaşma sürecinde tek sorumlu saymasından kaynaklanmaktadır.

Özetlersek, XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu her alanda Batının teknolojik ve ekonomik üstünlüğünden etkilenmiş, Batıda kapitalist ilişkilere, burjuva sınıfının

doğuşuna, sermaye birikimine ve bu sermayenin yatırımcı sermayeye dönüşmesine yol açan evrim ve süreçler sanayi devrimiyle birlikte dünya ekonomisindeki dengeleri değiştirmiş, Osmanlı devleti de doğal olarak bu gelişme ve süreçlerden etkilenmiştir. Osmanlı Devletinde Müslüman-Türk unsur arasında sermaye birikimi gerçekleşmediğinden devlet kapitalizmi doğrultusunda sanayi kuruluşlarının devlet tarafından kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında geçen dönem, iç ayaklanmalar ve savaşlar dönemidir. Balkan Savaşıyla binlerce göçmen hazırlıksız bulunan ülkeye gelmiş, bağımsızlığa kavuşan büyük eyaletlerin imparatorluktan ayrılması vergileri ve gelirleri düşürmüştür.

İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentlerinde levantenler ve azınlıkların ekonomide egemen unsur olmalarıyla beliren bir ticaret burjuvazisinin çekirdeğini oluşturmaları, İttihat ve Terakkinin yaşama geçirmeye uğraştığı politikasında devlet gücünün de desteğiyle, ekonomik yaşama Türklerin katılımını sağlayarak, yabancı unsurların yerini almaları amaçlanmıştır. Bu anlayış Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarında da izlenecektir. Bu nedenle 1913 yılında sanayi geliştirme doğrultusunda "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmış, (Cumhuriyet yönetimi daha ileri bir tarihte (1927) aynı özü taşıyan geniş kapsamlı yeni bir kanun çıkaracaktır). Birinci Dünya Savaşının ilanını izleyen günlerde kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, ulusal sanayii koruma amacıyla spesifik temellere dayalı bir gümrük kanunu çıkarılmıştır. 1915 yılında ilk sanayi sayımı yapılmıştır. Kendi kendine yeterlilik ve otarşik bir gelişme eğilimi merkeziyeti bir uygulama ve devletçilik savunmacı bir siyasi tavırla, iktisat politikalarına genel olarak hakim olabilmiştir. Meşrutiyet döneminin sanayi politikası ve bu politikanın getirdiği önlemler, sanayii 10 yıl içinde iki katına çıkarmıştır.

Cumhuriyet Dönemi devletçiliğini bu tarihsel birikim ve deney laboratuvarında değerlendirmek gerekiyor.

II. BÖLÜM

1. CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİLEŞME SÜRECİNDE DEVLETÇİLİK

1. CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİLEŞME SÜRECİNDE DEVLETÇİLİK

1.1. *Cumhuriyet Öncesi Dönem ve Cumhuriyet Döneminin Temel Çizgisi*

Toplumumuzda "devletçi" anlayışın kökenleri Cumhuriyet öncesi dönemlere sarkar. Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyet dönemi, toprak mülkiyetinin hızla özelleştirilmesine tanıklık etmişse de toplumumuzda sorunlara çözümü sürekli biçimde devletten bekleyen anlayış, varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet döneminde devletçiliğin kurumlaşmasında en önemli etmenin ülkenin yöneticilerinde egemen olan çağdaşlaşma özlemiyle, uyumsuz ekonomik koşulları aşma isteği olduğu söylenebilir. Devletçilik aracılığıyla çağdaşlaşma sürecinin ekonomik yönü tamamlanmak istenmiştir. Özel kesimde varolan sermaye birikiminin düzeyi sanayileşme sürecini gerçekleştirmekten uzak kalınca, ekonomik atılım sağlamada, devlet bu eksiği kendisi aşma yoluna gitmiştir. Bir başka deyişle siyasal devletçilik, ekonomik devletçiliğe yol çizmiştir.

1.2. *1923-1931 Dönemi*

Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir anda 17 Şubat 1923 de İzmir'de toplanan iktisat kongresinde alınan kararlar Türkiye'nin ekonomik politikalarının saptanmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Kurtuluş Savaşını yürüten Kemalist kadro Erzurum ve Sivas Kongrelerinde "ekonomik bağımsızlık" ilkesini dile getirmiş, kapitalist gelişme stratejisine bir içerik kazandırmaya çalışmıştır. Bu öncü

güç, imparatorluktaki batılılaşma geleneği içinde yetişmiş asker-sivil bürokratlardan oluşmuştur.

1908-1918 döneminde imparatorluğun sömürgeleşmesine karşı çıkan asker-sivil bürokrat kadro, ekonominin köşe başlarında bulunan azınlık ve yabancı unsurun yerine Türk unsurun geçmesini istemiş, İttihat ve Terakki hükümeti de devletin koltuk değnekleriyle yürüyecek bir Türk burjuvazisini oluşturma çabaları gütmüştür. Ekonomik ve sosyal gelişmeyi gerçekleştirme doğrultusunda bir "milli iktisat" anlayışının benimsenmesi bu süreçler eşliğinde gündeme gelmiştir.

1919'da yapılan seçimler bağımsızlık düşüncesinin toplumun tüm katlarına yayılıp geliştiğinin göstergesidir. Bu seçimler sonunda oluşan son Osmanlı Meclisi Mebusanınca Şubat 1920'de kabul edilen Ulusal And'ın altıncı maddesinde bağımsızlık ve ekonomi kavramları birbiriyle bağıntılı olarak şöylece ortaya konulmuştur;

"Ulusal ve ekonomik gelişmemizi sağlamak ve devlet işlerini günün kurallarına uygun, düzenli bir yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de bu gelişmemizi sağlarken tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olmamız, yaşamamızın ve var olmamızın hareket-noktasıdır; bu sebeble siyaset, adalet, maliye alanlarıyla öteki alanlardaki gelişmemize engel olacak her türlü kayıda karşıyız" (Çavdar 1981: 245).

Ekonomiye ilişkin politikaların saptanmasında bağımsızlık ilkesi yol gösterici olmuştur. Kurtuluş Savaşına öncülük eden kadro yeni devletin yapılanma sürecinde bu ilkeyi ulusal ekonomiye egemen kılmaya uğraşmıştır. Misakı Milli Anadolu'nun kurtulmasını amaçlamışsa iktisat Misakı da aynı şekilde ekonomik alanda milli kalkınmayı sağlayacaktır (Türkdoğan 1977: 44). Bu açıdan toplumsal yapının bir burjuva ulus devlet modeline göre biçimlendirilmesi ve beklenilen ekonomik gelişmenin itici gücü durumuna gelmesi, devlet destekli yerli burjuvazinin yaratılması sürecinde askeri-bürokrat kökenli liderlerin benimsedikleri görüşler ve kurdukları ittifaklar canalıcı bir önem taşımıştır.

1.2.1. *İzmir İktisat Kongresi Öncesi Gelişmeler*

Osmanlı İmparatorluğunun kapitalist dünya sistemi ile giderek bütünleştiği tarihi koşullar içinde, bir yanda Aydınlanma çağının ve Fransız İhtilalinin akılcı, hürriyetçi ve eşitlikçi fikirleriyle, öte yanda kapitalist toplumsal gelişme modeli ile önemli tanışıklık kazanan askerî-bürokrat kökenli liderler toplumsal güç odaklarıyla gerek Kurtuluş Savaşı öncesi, gerekse sonrasında oluşturdukları ittifaklarda toplumsal taban ve destek bulmuşlardır (Tezel 1982: 123).

İzmir İktisat Kongresini önceleyen ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesini destekleyen İstanbul basınının seçkinleriyle gizli olarak yapılan İzmit Basın toplantısını da içeren Mustafa Kemal Paşanın Batı Anadolu gezisi 35 gün sürmüştür (Bkz. Arar 1969).

13 Ocak 1923 günü İLERİ gazetesinde yeni siyasal yapının oluşumunda Halk fırkasının kuruluşuyla ilgili düşüncelerini; *"Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunûfunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun"* diyerek açıklamıştır.

Meşrutiyet Döneminin son yıllarında Ziya Gökalp ve çevresince benimsenerek halkçılık adı altında Türk siyasal yaşamına sunulan; toplumsal sınıfların ve sınıf çatışmalarının gereksizliğine inanmış, çelişkiden arınmış toplumsal uzlaşma ve dayanışmadan kaynaklanan solidarist düşünce, doğal olarak Cumhuriyet dönemi politikalarını etkileyip yönlendirmiştir (Toprak 1977: 14).

Mustafa Kemal'in 14 Ocaktan 20 Şubat'a kadar süren uzun yurt gezisinde kuracağı parti ve izlenecek ekonomik politikalar konusunda özellikle piyasa ilişkilerinin en gelişmiş olduğu bölgelerde yaptığı konuşmalarda, oluşturulacak yeni toplumsal yapıda tüm sınıfların uyumlu bir bütünlük içinde yer alarak, işlevlerini yerine getirecekleri düşüncesini temellendirmek olmuştur.

30 Ocak 1923 de İzmir'de gazetecilerle yaptığı söyleşide Mustafa Kemal;

"Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menâfi (menfaatler) takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde buluna-

gelen muhtelif sunûfa mâlik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir" demektedir.

7 Şubat 1923 günü Balıkesir'in Paşa Camii'nde minberden yaptığı ünlü konuşmada iktisadi ve toplumsal gelişme için zengin kesimlerin güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

17 Şubat 1923 de toplanacak İzmir İktisat Kongresi *"Muhtelif meslek erbabının"* birbiriyle bütünleşen çıkarbirliğinin savunulduğu oturumlarda toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkileri yadsınarak, "milli tesanüd"ün temel ilke olduğu vurgulanacaktır.

1.2.2. *İzmir İktisat Kongresi*

Mustafa Kemal 1922 yılında Sovyet Büyükelçisi Aralov'la yaptığı konuşmada *"Türkiye'de sınıflar yok. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor"* (Aralov 1985: 253). Görüşünü öne sürmüştür. Bu görüşler şöyle sürmektedir;

"Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, ulusal ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar, devletin önünde duran işlerdir. Biz bunları kanunlaştracağız.. " (Aralov 1985: 253-254).

Devlet gücünün ve olanaklarının, çeşitli yollarla kişilerin zenginleştirilmesi uğruna kullanılması İttihat ve Terakki dönemiyle birlikte Kemalist yönetici kadro içinde ulusal ekonominin geliştirilmesi için zorunlu görülmüştür. Bu gereklilik bir yandan kapitalist birikimi sanayileşme süreci için uyarıp geliştirmeyi amaçlarken, bu birikimi gerçekleştirmede devletin itici ve yönlendirici işlevini bir önkabul olarak benimsemiştir. İzmir İktisat Kongresi ve bu kongrede alınan kararlar Kemalist yönetici kadronun izleyecekleri ekonomik politikaların temel dayanaklarını oluşturmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nı yürüten asker-sivil bürokrasi ile ittifak kurduğu taşra eşrafı, büyük toprak sahipleri ve yerli ticaret kesimleri önünde ilk hedef, sanayileşmesi geri bırakılmış bir toplumun gündemini belirlemek olmuştur.

17 Şubat- 4 Mart 1923 de toplanan İzmir İktisat Kongresine çeşitli toplum kesimleri adına 1135 delege katılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikası etrafında bazı temel prensipleri gündeme getirmiştir.

"İstiklâl-i tâm için şu düstur var; Hâkimiyet-i milliye, hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir"

Milli bağımsızlığın korunması için iktisadi egemenliğin sağlanması gerekliliği bir önkoşul olarak belirlenmiştir. Gerek tarım, gerekse sanayi alanlarında atılımlar yapılması öngörülmüştür.

"Memleketimiz Ziraat memleketidir... Bu itibarla en büyük kuvveti ve kudreti bu sahada gösterebilir ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sanatımızı da tezyid ve tevsi etmek (çoğaltmak ve yaymâk) mecburiyetindeyiz. Eğer sanat hususunda gene müsamahakar olursak, o halde asar-ı sanayide yine haricin haraçgüzarı oluruz (Dış ülkeler tarafından soyuluruz) mahsulât ve mamulatın mübadelatı ve servete inkılâbı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağyar (yabancılar) elinde kalması memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bais olur (gerektirir) (Ökçün 1968: 255).

Ülkenin hızlı kalkınmaya yetecek mali kaynaklara ve teknik araçlara sahip olamaması dış sermaye sorununu su yüzüne çıkarmıştır. İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmada Mustafa Kemal yabancı sermayenin hangi koşullarda iş yapabileceğini de saptamıştır.

"Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebî sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sâyimize (çalışmalarımıza) inzimam etsin (eklensin) ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin"

"Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebî sermayesi müstesnâ bir mevkie malikti, Devlet ve hükümet ecnebî sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramayız" (Ökçün 1968: 252-253).

Yabancı sermayenin konumu Türk devletinin yasa ve mali düzenine uymasıyla sınırlı tutulmuş, Müslüman-Türk unsur içinden güçlü bir girişimci sınıfın yaratılması amaçlanmış, Türkiye'nin barış yoluyla kalkınacağı ve kendi gücüyle kalkınması gerektiği temellendirilmiştir. Toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkilerinin yadsındığı bir siyasal yelpazede sınıflararası "milli tesanüd" önplana çıkarılmıştır.

"Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil; bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sâmîlerin (dinleyiciler) çiftçilerdir, san'atkarlardır, tüccarlardır. Ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir?" (Ökçün 1968: 256).

Kongrede Mustafa Kemal'den sonra sözalan İktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt) ise şunları dile getirmiştir.

"Yeni Türkiye Muhtelit (karma) bir iktisat sistemi takib etmelidir. İktisadî tesebbüs kısmen teşebbüs-i şahsî tarafından deruhte edilmelidir (üstlenilmelidir). Meselâ büyük kredi mümessesatını, sanayi teşebbüsatını ilahirihi devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadî vaziyeti bunu istilzam ediyor (gerektiriyor)" (Afetinan 1982: 76).

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Türk toplumunda sınıfsal ilişki ve soruna yaklaşımında, özdeş tutumu sürdürmüştür.

"Bugünkü vaziyet-i iktisadiyemizi tahlil ile diyebilirim ki, dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadî manasıyle mütebellir (belirgin) bir sınıf meselesi mevcut değildir. Bizde tüccar da, çiftçi de, sanayi erbabı da, amele de, hülasa bütün iktisat amillerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayesinin esir ve hizmetkârıdır. Bütün bu iktisat zümrelerimizin birleşmesi kendilerini teşkilâta bağlaması lâzımdır" (Ökçün 1968: 256).

Görüldüğü gibi yönetici kadro devletçe belirlenen, toplumsal çatışmaların olmadığı bir toplumsal düzeni ülküleştirirken ekonomi alanında da tam bağımsızlığı gündeme getirmektedir. Tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin sorun ve isteklerinin belirlendiği Kongrede yönetici kadroyla bütünleşmeleri sağlanmıştır.

1.2.3. *İzmir İktisat Kongresinde Farklı Toplumsal Kesimlerin Beklenti ve İstekleri*

Ulusal Kurtuluş Savaşının bitimini izleyen günlerde 1922 de İstanbul'un Türk tüccarları bir örgüt oluşturarak Türk Ticaret Birliğini kurmuşlardır. Birliğin kurucularından Ahmet Hamdi Başar'a göre birliğin amacı, o ana kadar Batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk, acentecilik yapan gayri müslim ticaret erbabının ekonomik hayattan tedrici tasfiyesini sağlamak, bunun sonucu olarak doğacak "ticari boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak... bunun için Avrupa ve Amerika'nın büyük ticarî, müesseseleriyle doğrudan doğruya temaslar kurulmasına (çalışmak), onlara Türk olmayan temsilciler yerine, Türk işadamları tavsiye etmektir.

İstanbul ticaret burjuvazisinin bu gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, yeni siyasal kadroların desteğine gerek duyulmuştur. A.H. Başar'ın söyleşiyle, "Devletin Türk tüccarına (...) ithalat ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanımasını istiyorduk (...) Serbest rekabet şartları altında ticaretin millileştirilmesi (ne)... imkan olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık" (Boratav 1974: 24-26).

Görüldüğü gibi İstanbul ticaret kesimi için sorun, yeni Türkiye Devleti'nin siyasal kadrosunun bu anlamda teşvik ve desteğini kazanmaktır. Bunları anlatabilmek için de Milli Türk Ticaret Birliği, 10 Ocak 1923'de bir Ticaret-i Hariciye Kongresi oluşturmaya karar vermiştir.Ancak, İktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt) 2 Ocak 1923'de Birliğe bir telgraf yollayarak, bu kongreyi memnuniyetle karşıladığını, ancak birliğin bizzat girişeceği kongre teşebbüsünü erteleyerek, Şubat ayı içerisinde İzmir'de toplanacak İktisat kongresine katılmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Bu isteği olumlu karşılayan Birlik, ilgili kongreyi ertelemiş ve İzmir Kongresine katılmayı kararlaştırmıştır (Ökçün 1968: 85-86). Kongrede en hazırlıklı ve etkin grubu tüccar kesimi oluşturmuştur. Tüccar kesiminin kongrece benimsenen istekleri şöyle özetlenebilir.

Hükümetin de ortak olacağı bir ticaret ana bankasının kurulması,

çıkarılacak hisse senedinin Türk uyruk ve Türk anonim şirketlere tahsisi, kambiyo ve borsa işlerinin düzeltilmesi, madenler ve ormanlarla ilgili yasaların düzenlenmesi, Türk kara ve deniz sularında Türkten başka unsurun ticaret yapamaması, kabotaj hakkının sağlanması, ulusal sanayinin geliştirilmesi, ticaret ve gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi, tekellerin kaldırılması, Deniz Ticaret Bankalarının kurulması, ticaret odalarının örgütlenmesi, dış ticaretin, ortaklıklarla ilgili yasa hükümlerinin düzeltilmesi, gelir vergisi, ulaştırma, haberleşme alanlarında ticari işlemlere kolaylıklar getirilmesi, yabancı sermayeye ayrıcalık tanınmaması.

Sanayi kesimi de kongrede şu istek ve beklentilerini dile getirmiştir; Gümrükler yoluyla sanayinin dış rekabetten korunması, makina ve araç dışalımında vergi bağışıklığı sağlanması, Teşvik-i Sanayi yasasının yeniden ele alınması, yasadan yabancı şirketlerin yararlanmasının önlenmesi, ulaşım sektöründe, yerli sanayinin ürünleri için ucuz taşıma tarifelerinin oluşturulması, sanayi bankalarının kurulması, sanayi odalarının düzenlenmesi.

Çiftçi kesiminin istekleri şöyle belirtilmiştir. Reji yönetimi ve bu "Usulün" kaldırılması, tütün ziraat ve ticaretinin serbest bırakılarak tütün vergisinin tüketicilerden karşılanması, asayişe yönelik sorunların çözümlenmesi, Âşar'ın kaldırılması, köy yollarının yapılması, yol vergisinin kaldırılarak yol yapımında bedenen çalışma yükümlülüğünün getirilmesi, ülkenin ulaşım sorunun çözümüne yönelik önlemler ve ülkenin çağdaş ulaşım araçlarıyla donatılması, tren ve vapur şirketlerinin tarımsal ürünlerin nakliyesinde indirim ve kolaylıklar sağlaması, ölçü ve tartı araçlarının ülkenin her tarafında birleştirilmesi, yabancılara mülkiyet hakkı tanımamak koşuluyla kamu arazisinde (arazi-i emiriye) mülkiyet hakkının tasarrufçuya kayıtsız koşulsuz sağlanması, ülkede pancar ekimiyle şeker fabrikalarının kurulması, tarımda nöbetleşe ekim usulünün yaygınlaştırılması. Bunun dışında ziraat, hayvancılık ve ormanlarına ilişkin bir dizi teknik önlem ve öneri çiftçi kesiminin istekleri arasında yer almıştır.

İşçi kesiminin kongrede gündeme getirilen istek ve önerileri şunlardır; O ana kadar "amele" diye nitelenen kadın-erkek tüm

çalışanlara işçi denilmesi, sendika hakkının tanınması, grev yasasının (tatil-i eşgâl) yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere incelenip düzenlenmesi, tarım kesimi dışındaki işçiler için çalışma süresinin 8 saat olarak tespiti (1936 iş yasasıyla gerçekleşti), asgari ücretin belirlenmesi, buna uyulmasının zorunlu hale getirilmesi (1961 Anayasasının yürürlüğe konmasıyla gerçekleşti), 1 Mayıs gününün işçi bayramı olarak kabul edilmesi, ücretli bayram ve hafta tatili haklarının kabul edilmesi (1946 dan sonra aşamalı biçimde gerçekleşti), iş güvenliği ve sosyal güvenlik konusunda önlemler alınması (1945 Çalışma Bakanlığının kurulmasından sonra yürürlüğe girdi, iş güvenliği ve kazaları konusunda önemli bir gelişme sağlanamadı). Ülke içinde ticaretin tümüyle serbest olması ve tekel biçiminde imtiyazlar verilmemesi, tütün rejisi tekelinin kaldırılması ve ayrıcalıklı yabancı kuruluşların devletleştirilmesi.

İşçi kesiminin ücret ve çalışma koşullarına ilişkin istem ve beklentileri öteki kesimlerce beğenilip onaylanmamıştır (Bkz. Ökçün 1968).

Özetlemek gerekirse, İzmir İktisat Kongresi, Lozan Barış görüşmelerinin kesildiği bir anda siyasal kadronun gerek iç, gerek dış dünya dengeleriyle bütünleşmesi yolunda atılmış bir adımdır. Kongreden yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediği sonucu çıkarılabilir. Kurtuluş savaşını gerçekleştiren unsurun etnik niteliği ekonomik planda temellendirilmek istenmiştir. Çeşitli toplumsal kesimlerin ortak beklenti ve istemleri, kongrenin gündemine ülkenin bir an önce sanayileşmesi, iş olanaklarının açılması, fabrikaların üretime geçmesi, ticaretin gelişmesi olarak yansımıştır. Tüm bunları gerçekleştirmek içinde devlete önemli görevler yüklenmiştir.

İzmir İktisat Kongresi Cumhuriyet döneminde izlenen politikalara damgasını vuracaktır. Osmanlıdan devir alınan ekonomik yapıda,"Milli İktisat" politikasıyla temeli ve harcı konan ve savaşı başarıya götüren Türk unsurun ekonominin kumanda mevkilerinde etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörmüştür. Özel girişimciliğe öncelik tanıyarak, ticaret ve sanayii geliştirme doğrultusunda yapılması gereken alt yapı ve teknik hizmetlerin uygu-

lama evresine geçirilmesi ve gerçekleştirilmesi önerilmiştir.

İzmir İktisat Kongresinde yönetici siyasal kadro, milli ekonomiyle ilgili karar mekanizmalarına karışmadıkları sürece ülke yasalarına bağlılığı gözeten uysal ve sadık yabancı sermayeye karşı olunmadığı ve işbirliği yapılacağı anlayışını geliştirmiş, özel girişimci sınıfın yabancı sermaye ile işbirliği dayanışması, ekonomik bağımsızlığı zedeleyen bir ilişki biçiminde görülmemiştir. Siyasal kadro, kongrede alınan kararları, işçilerle ilgili olanlar dışında kalanları uygulamaya koymuştur. Ekonomik alanda egemenliğin Lozan Antlaşmasıyla sağlanması devletin toplumun önüne yeni ufuklar koymasını gerektirmiştir.

1.2.4. *Lozan Barış Görüşmesinin Sonuçları*

İktisat Kongresi Kararları Lozan Barış Görüşmeleri sonuçlarıyla eklemleştiğinde ekonomik gelişmenin Cumhuriyet Döneminde alacağı biçim, yön ve doğrultu kendiliğinden açıklık kazanır.

Lozan Barış Antlaşması dışa bağımlı bir ekonominin dış ilişkilerinde yeni düzenlemeler getirmiştir. Lozan'da Türkiye'nin amacı siyasal ve ekonomik bağımsızlığı tüm ögeleriyle bir bütün halinde gerçekleştirmektir. Lozan Barış Antlaşmasının ekonomik ve mali hükümlerinin "olağanüstü" biçimde Türkiye'nin yararına düzenlendiği değerlendirmesi, o günün dönemsel koşullarında geçerlidir. Lozan'ın başlıca sorunları; a) Kapitülasyonlar b) Yabancılara verilen imtiyazlar c) Osmanlı borçları d) Gümrük düzenlemeleri e) Savaş zararları f) Nüfus değişimi g) Musul sorunudur (Bkz. Meray 1973).

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti Kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını duyurmuştu. Lozan'da kapitülasyonlar uzun tartışmalardan sonra tümüyle kaldırılmıştır.

Yabancılara verilen ayrıcalıklar ve kabotaj hakkı da Lozan'da kaldırılmıştır. Türkiye'de deniz ulaşımı yetkisi yalnız Türk gemilerine tanınmıştır.

Lozan'da İmparatorluğun dış borçları, savaş öncesi toprakları

arasındâ oransal dağılımı ilke olarak benimsenmiştir. 129.384.910 altın lira olarak belirlenen Osmanlı borçlarının Türkiye tarafından ödenmesi gereken miktar 84.597.495 altın lira olarak saptanmıştır. Yıllık ödemeleri 5.809.312 lira olan borcun ülke bütçesine getirdiği yük, kamu yatırımlarının sınırlı olmasına yol açmış, bütçe harcamalarının % 13-18'ini Osmanlı borçları oluşturmuştur (Tayanç 1973: 54).

Lozan'la ilgili Cumhuriyet yönetimi tarafından üstlenilen bir başka sınırlama da gümrük tarifeleri olmuştur. Yönetici kadro, Osmanlı imparatorluğunun 1 Eylül 1916 tarifesinin 5 yıl süreyle yürürlükte kalması görüşünü benimsemek durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda dışalım ve dışsatımda olağanüstü durumlar dışında herhangi bir düzenlemeye gidilemeyecektir. Bu durumda yerli sınai üretim bir süre daha dış rekabete karşı korumasız kalacaktır (Kepenek 1987: 35).

Nüfus değişimi Türkiye ile Yunanistan arasında önemli bir sorun olmuş, antlaşmaya göre İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında kalan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk etmişlerdir.

Özünde İngiltere'nin petrol çıkarlarıyla ilgili Musul sorunu Lozan'da bir sonuca bağlanamamıştır. İngiltere açısından Musul'un stratejik, ekonomik ve siyasi önemi nedeniyle sorun askıda bırakılmış, İngiltere'nin baskısı ve uluslar topluluğunun aracılığıyla 1926 yılında Türkiye'nin Musul'un yıllık petrol gelirlerinin %10'unu 25 yıl süreyle alması biçiminde bir antlaşmaya varılmıştır.

Sonuçlarsak; Lozan Barış Görüşmeleri sonucunda Osmanlı borçlarının devir alınması, yabancı sermaye ve yabancı şirketlerin karşılıksız millileştirmeler yerine sonraki yıllarda satın alınması, Lozan'da, gümrüklerle ilgili kısıtlamaların kabullenilmesi ve Musul sorunun çözümlenememesi, tüm bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyetinin dünya sistemi içindeki yerini, ilişkilerin niteliğini ve yönünü belirtmesi bakımından önem taşımaktadır (Başkaya1986: 46). İlk on yılda izlenecek ekonomi politikasının İktisat Kongresinde alınan kararlar ve Lozan Antlaşmasıyla çizilen sınırlar çerçevesinde gelişeceği açıktır. Bu politikada İttihatçılardan beri izlenilen "Milli İktisat sistemi" etkisini sürdürecektir. Tercihler, azınlık unsurun ayıklanarak Türk burjuvazisini geliştirme yönünde yoğunlaşacaktır. İktisat Vekili'nin "Bazı

ekonomik konularda devletleştirme yolunu izleyeceğiz. Bazı konuları özel teşebbüse bırakacağız" demesi bir rastlantı olması gerekir. Kârlı olmayan ve büyük yatırım gerektiren işleri devlet üstlenecek, özel teşebbüsü güçlendirme politikası temel doğrultusunu değiştirmeden sürdürecektir.

1.2.5. *Türkiye Ekonomisinin Özellikleri ve Yapısal Değişimler*

1920'lerde Türkiye Kapitalizminin, kapitalist dünya ekonomisi karşısında konumu son derecede gelişmemiş bir sosyo-ekonomik yapı olarak billurlaşmıştır. 1908 den 1922'ye yolalan süreçte geçirilen üç büyük savaş altüst edici etkileriyle Türk halkının yaşamında ekonomik darlıklar ve sıkıntılarla kendini göstermiştir.

Geçimini ilkel tekniklerle tarımdan sağlayan eğitimsiz ve yoksul kitleler, zayıf ve cılız el zanaatları işletmeciliği, yerli ürünler yerine ithal mallarını koruyup gözeten bir gümrük rejimi, yabancı tekellerle işbirliği yapan Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarların iç ve dış ticarete egemenliği, demir ve deniz yollarıyla önemli sektörlerde ağırlıklarını duyuran yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan "Düyunu Umumiye" rejimi, dış borçlar ve ticaret sözleşmeleri, Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı ekonomik yapının özellikleri ve birikimleri olmuştur.

Ülkede yabancı yatırımlarının % 62'si demiryolu şirketlerinin, % 21'i bankalarla ticari girişimlerin, % 8'i belediye işletmelerinin ve % 5'i de madenciliğin payına düşmüştür. Sermayenin yalnız % 4'ü sanayi kesimine yatırılmıştır. Bu kesimde de tekstil, deri, sigara, tütün, kereste işleme ve yiyecek maddesi girişimlerini oluşturmuştur. Bir tarım ülkesi olarak Türkiye'nin 1923 yılında A.B.D., Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dan 3 milyon İngiliz Lirası tutarında ekmeklik buğday ithal etmek zorunda kalması, ülkenin tarımsal durumunu gözler önüne serer (Glasneck 1976: 252-253).

İzmir İktisat Kongresi bu koşullarda ülkenin gündemini de belirlemiş, Cumhuriyet Dönemi ekonomi politikalarına damgasını vurmuştur. Öncelikler ve tercihler özel birikim ve girişimi uyarmak ve desteklemek amacıyla elverişli koşulları yaratmak olarak belirmiş,

doğal olarak müdahaleci bir iktisat politikası, kapitalist ilişkileri geliştirme yönünde bir etki ve işlev görmüştür. Bir yandan tarım kesiminde hızlı kapitalistleşmeyi sağlayacak önlemler alınmış, öte yandan ticaret sermayesini, sanayi sermayesine dönüştürecek elverişli koşullar ve ortam yaratılmıştır.

1.2.5.1. *Tarım Kesiminde Kapitalist Gelişmeler*

Tarımsal kesimde 1923'te çıkarılan bir yasayla tarım araçlarının Ziraat Bankası aracılığıyla dışalımı öngörülerek üreticiye gümrüksüz dağıtılması kararlaştırılmış, aynı yıl bir başka yasayla da hayvan dışalımının iki yıl için gümrüksüz geçişi sağlanmıştır. Ziraat Bankası eliyle verilen krediler 1924'de 17 milyon liradan 1930'larda 36 milyon liraya yükseltilmiştir.

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesini sağlayacak uygulamalar 1925'lerde yürürlüğe konmuştur. Âşar'ın kaldırılmasıyla "aynî" olarak alınmakta olan verginin yerine "naktî" olarak ödenmesi zorunlu arazi vergisi, tarımsal ürünlerin pazar ilişkisine yol açmış ve parasal ekonomi ülkede önem kazanmıştır.

1925'lerde başlayan kadastro çalışmaları ve 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanunla, Osmanlı hukuk sisteminin taşınmaz mallarda özel mülkiyet düzeniyle bağdaşmayan tüm izleri ortadan kaldırılarak kapitalist mülkiyete dayanan bir yasa düzeni yerleştirilmiştir(Özgür 1972: 85).

1.2.5.2. *Bankacılık Sektöründe Gelişmeler*

Kapitalizmin gelişmesine önayak olabilecek kurumsal düzeyde önemli bir girişim bankacılığın geliştirilmesidir. Cumhuriyet döneminde özel sermayeyle kurulan ilk büyük banka Türkiye İş Bankası olmuştur. 1924 yılında kurulan bankayı Mustafa Kemal bizzat desteklemiştir. Kurucuları arasında çok sayıda siyaset adamı, üst düzeyde bürokrat ve önde gelen tüccarların bulunduğu İş Bankasında, Mustafa Kemal ve kayınpederi önemli paylarıyla bankanın kurucuları arasında yer almışlardır. Kuruluş sermayesinin sekizde biri devlet ha-

zinesince sağlanan bankanın ilk genel müdürü, İmar Bakanlığından getirilen Mahmut Celal Bey (Bayar)dır.

"Siyasal yetki ve nüfuzun özel çıkarlar için kullanılması aracılığıyla "zengin yetiştirme" sürecinde bir hayli özel bir yer edinen İş Bankasının yöneticileri, iktisat politikasını özel girişimden yana etkilemeye çalışan güçlü bir baskı grubu oluşturmuşlardır" (Tezel 1982: 208).

Gerçekten İş Bankası, hem kapitalist ilişkilerin gelişmesinde, hem de yerli ve yabancı sermaye çevreleriyle siyasal iktidar arasında iletişim eksikliğinin giderilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Özel girişimcilerle devlet arasında ilişkinin kurulmasında bankayla ilişkili siyasal kadrolar, bütünleşmenin önemli bir halkasını oluşturmuşlardır. Bunlara İş Bankası grubu ya da Fransızca karşılığı olan Banque d'Affaires'den esinlenerek, "çıkarcı" anlamına da gelebilin "aferistler" denilmiştir (Boratav 1974:33).

İzmir İktisat Kongresinde bir sanayi bankası kurulması kararı uyarınca ülke sanayini ve madenlerini geliştirmek amacıyla 1925 yılında devletin elinde bulunan fabrikaları bünyesine alan ve bunlara işletme sermayesi ve kredi temin etmek üzere Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 9.4.1925 gün ve 633 sayılı kanunla kurulmuştur (Aysan 1981: 166).

Bankanın Kuruluş Kanununda "Banka kendisine devredilen fabrikaları % 51'i nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhası hükmiyesine ait olmak üzere, tesis edeceği Türk Anonim şirketlere devrederek işletmeye mezundur" denilmiştir. Kanun, kamuya ilişkin sanayi kuruluşlarını özel kesime devretmeyi amaçlamıştır. Bankaya devredilen 22 fabrika arasında Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası da vardır.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, yabancı şirketlerin hisselerinin satın alınarak devletleştirilmesi işlevini yürütmüştür. Banka, sermayesinin sınırlılığı nedeniyle kuruluşu sırasında devir aldığı işletmelerle taahüt ettiği iştirakleri yürütebilmiş, özel sanayi ve maden işletmelerine yeterli kaynak aktaramamıştır.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın işletmecilik işlevi 3.7.1932 gün ve 2058 sayılı kanunla kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık işlevi de 2064 sayılı kanunla kurulan Sınaî Kredi Bankası'na geçmiştir. 3.6.1933'te yayınlanan 2262 sayılı kanunla Sümerbank kurulanca, Devlet Sanayi Ofisi ve Sınaî Kredi Bankasının faaliyetleri tek bir çatı altında birleştirilmiştir (Çivi 1985: 98).

Öteki devlet bankası, 1927 yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankası'dır. Ülkenin hızlı bir şekilde onarımı, inşaat sektörüne kredi sağlaması ve taşınmaz mallardan oluşan servete akıcılık kazandırmak amacıyla kurulmuş olan Emlak ve Eytam Bankası, 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası'na dönüştürülmüştür.

Cumhuriyet döneminin ilk on yılında bankacılık alanında en önemli adım 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kurulmasıyla atılmıştır. Bankanın kurulmasında ekonomik bunalım yıllarının etkisi yanında dışsatım konularında beliren güçlüklerin de rolü olmuştur. İskonto fiyatını tespit etmek, para piyasasını ve paranın dolaşım hızını düzenlemek, hazine işlemleri yapmak, hükümetle birlikte Türk parasının istikrarıyla ilgili tüm önlemleri almak, bankaya verilen önemli görevler olmuştur.

Kısaca dendikte 1923-1932 döneminde bankacılık alanında başlıca gelişmeler, İş Bankasının özel banka olarak faaliyete geçmesi, Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, Ziraat Bankasının Anonim ortaklık haline getirilmesi ve nihayet Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Para-piyasa sektörünün gelişmesinde en belirleyici rolü bankacılık sektörü oynamıştır.

1923-1932 döneminde bankacılık sektöründe bir başka özellik de çok sayıda yerel bankanın kurulmuş olmasıdır. Yerel tacirlerin kredi ve banka hizmeti gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan bu yerel bankalar, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından olumsuz biçimde etkilenmiş ve ülkemizde şube bankacılığının gelişip yaygınlaşması üzerine faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır (Parasız: 76).

1924-1929 arasında mevduat sahipleri sayısı 10.500' den 59.600'e, "küçük cari" ve "tasarruf" mevduatı toplamının cari değeri 6 milyon TL'den 27 milyona çıkmıştır. 1920'lerde kağıt ve madeni para arzı

adeta sabit tutulurken mevduat sahipleri sayısı ve toplam mevduat hacminin artması, gömülemede azalma ve paranın dolaşma hızında artış olduğunu göstermiştir (Tezel 1985: 209-210).

1.2.5.3. *Ulaşım ve Ulaşım Sektöründe Devletleştirmeler*

Osmanlı Devleti, demiryollarına sahip olmak isterken bunların yapımını yabancı şirketlere bırakmıştır. Savaş yıllarında İttihat ve Terakki hükümeti Ankara-Kayseri demiryolunun Elmadağ'a kadar bölümünü bitirmiştir.

Cumhuriyet Döneminde iç pazarın oluşmasına yönelik alt yapı yatırımlarının ivedilik ve öncelik taşıması özellikle demiryolu projesinin ağırlıklı olarak uygulama alanı bulması bu dönemin özelliği olarak belirmiştir. Chester şirketiyle demiryolu yapımı için 1923'de imzalanan sözleşme gerçekleşmeyince 1924 ve 1925'de çıkarılan yasalarla demiryolu yapımı için hükümete yetki verilmiş, iç pazarı genişletmeye yönelik olarak ülkeyi demiryollarıyla örme kapitalist gelişmeyi hızlandırma işleviyle yürürlüğe konmuştur. Savaş koşullarında kullanılmaz duruma gelen demiryollarının yenileştirme işlemi 1924'ten başlayarak 1927'de yabancı firmalara ihalesiyle giderek hız kazanmıştır.

Bu dönemde işletme hakkı yabancı kumpanyalarda olan 3220 km demiryolu satın alınmıştır. Hisse senetleri Deutsche Bank'ın elinde bulunan "Anadolu Demiryolu Şirketi" ile başlatılan devletleştirme süreci İngiliz ve Fransız hatlarının satın alınmasıyla tamamlanmıştır. 1923-1940 aralığında 3.624 km demiryolu yapımı gerçekleşmiştir.

Demiryolu şirketleriyle başlayan devletleştirme süreci giderek yabancı sermayenin egemen bulunduğu öteki ekonomik sektörlere de sıçramıştır. Ulaştırma, ticaret, bankacılık, madencilik, sanayi, aydınlatma ve rejiler gibi tekel niteliği taşıyan yabancı sermaye işletme ve yatırımları 1923-1933 döneminde devleştirmeler yoluyla yüzde 84 oranında azaltılmıştır (Bkz. Rozaliyev 1978).

1.2.5.4. *Teşvikler ve "Teşvik-i Sanayi Kanunu"*

Osmanlı İmparatorluğunda Batı Sanayi karşısında ülke sanayisini geliştirme doğrultusunda 1860'lı yıllarda etkisi giderek artan çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Önceki bölümlerden hatırlanacağı gibi devlet eliyle fabrikalar kurma, sanayi özendirme açısından çeşitli teşvikler uygulama, sanayi sergileri açma bunlar arasındadır.

İttihat ve Terakki Döneminde sanayii teşvik yönünden yürürlüğe giren 1913 Teşvik-i sanayi kanunu, Cumhuriyet döneminde özü ve kapsamı İzmir İktisat Kongresinde alınan önlemler doğrultusunda genişletilerek yeniden 1927 yılında yürürlüğe konulmuştur. 1927'de çıkarılan 1055 sayılı "Teşviki Sanayi Kanunu" özel girişimi uyarmak ve desteklemek amacına yöneliktir. Yasanın özel girişimi teşvik için getirdiği kolaylık ve ayrıcalıklar şöyle sıralanabilir;

a) Belediye sınırları dışında 10 hektara kadar arsanın bedelsiz, belediye sınırları içinde de, devlet arsalarının bedelleri on yıl içinde ödenmek üzere özel teşebbüslere devri;

b) Bu teşebbüslerin bina, arazi, kazanç gibi vergiden muaf tutulması (bağışlanması),

c) Sınaî kuruluşların yatırımda kullanacakları her türlü inşaat malzemesinin ve üretimde kullanacakları hammadde ve malzemelerin gümrük vergilerinden bağışık olarak ithali,

d) Sınaî kuruluş yapı, makina gibi araç ve gereçlerinin yurt içi demiryolu ve denizyolunda yüzde 30 indirimle taşınması,

e) Bakanlar Kurulu Kararı ile sınaî kuruluşlara, yıllık imalat değerlerinin % 10'una kadar prim verilmesi,

f) Sınaî kuruluşlar için gerekli tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin, cârî fiyatlardan indirimle ya da prim karşılığı verilmesi,

g) İthal mala oranla % 10 pahalı olsa da devlet kuruluşlarının, belediyenin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurtiçi üretim kullanma zorunlulukları.

Görüldüğü üzere 1055 sayılı "Teşvik-i Sanayi Kanunu" özel girişime büyük ayrıcalıklar, parasal indirimler ve kâr garantileri getirmiş, kamunun, özel girişimin arsa, yol, telefon taşıma giderlerine

katılarak ve belirli oranlarda pahalı bile olsa, özel sanayi ürünlerini satın almayı üstlenmiştir. Sanayiye yönelik bu ayrıcalık ve teşviklere 1929'dan sonra bir de yeni gümrük tarifeleri eklenecektir. Gümrük duvarlarının arkasına sığınan basit ve "türedi bir sanayi" dünya fiyatlarının birkaç katına sanayi ürünleri satacaktır (Başar 1945: 76).

1923 İzmir İktisat Kongresinde alınan kimi kararların uygulama alanı bulması 1927 Sanayi Teşvik Yasasıyla gerçekleşmiştir. Yasadan yararlanan kurumların sayısı 1923'de 342'dir. 1927 yılında bu sayı 470'e ve 1932'de 1473'e yükselecektir (Derin 1940: 83).

Âli İktisat Meclisi oluşturulması amacıyla 1927 yılında çıkarılan 1170 sayılı yasa, aynı yılda İstatistik Umum Müdürlüğü ve 1928'de İktisat Vekaleti'nin kurulması,1929'da Tarım Kredi Kooperatifleri yasasının çıkarılması dönemin kimi düzenlemeleri olmuştur. Baştan beri varolan tercihler kapitalist gelişme stratejisi çerçevesinde Türk işadamları sınıfının yaratılması doğrultusunda biçimlenmiş Sanayii Teşvik yasasıyla da ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşümü amaçlanmıştır.

Uygulamada, devlet sektöründe ihalelerin dağıtılması da bazı kişileri zenginleştirmenin önemli bir yolu olarak belirmiş, devlete içerden ve dışardan malzeme, silah, çeşitli tüketim maddeleri ve hizmetlerin sağlanması bayındırlık işlerinin yapılması, aralarında bazı Meclis üyelerinin de bulunduğu müteahhitlerin büyük servet biriktirmelerine olanak vermiştir. Ankara'nın imarında önemli ihaleleri alan Nazif Bey için, günümüzün önemli iş adamı Vehbi Koç anılarında şunları yazıyor;

"Nazif Bey Erzurum'luydu. Kardeşi Necip Bey ile birlikte İstanbul'a yerleşmişler, özellikle askerî taahhüt işlerine ve bu arada et işine girmişler. Ömer Abit Han'da yazıhaneleri vardı, devlet erkanına yakınlık göstererek İstanbul'da birçok taahhüt işleri yapmışlardı" (Koç 1973: 49).

Hesapsızlığı yüzünden Nafiz Bey zaman zaman sarsıntı geçirince, devlet ihaleleriyle durumun nasıl kollanıp kişilerin nasıl kurtarıldığını ilginç biçimde yazıyor.

"... Celal Bey, Eskişehir Turhal Şeker Fabrikalarını, biraz da

Atatürk'ün emri ile eksiltmeye çıkarmadan Nazif Bey'in şirketi "inşaat-ı fenniye" verdirerek hem bizim paralarımızı almamıza yardımcı oldu hem de kendi alacaklarını kurtardı" (Koç 1973: 50).

Cumhuriyetin ilk yıllarında babadan kalma basit bir mahalle bakkallığıyla işe başlayan günümüzün ünlü sanayicisi Koç, Ankara'nın bayındırlığına ve aldığı ihalelere ilişkin şu notları düşüyor:

"Son yıllarda bir yandan Ankara'da bakanlıklar ve resmi daireler yapılıyor, öte yandan demiryolu inşaatı hızla ilerliyordu. Bu yüzden birçok müteahhitler, bunlara bağlı taşaronlar ortaya çıkmış gelişmişti" (Koç 1973: 54).

"Numune Hastanesinden sonra Ankara'da Devlet Demir Yolları Hastanesini, Cebeci Çocuk ve Doğum Hastanesini, şimdiki Ankara Hastanesini yaptık..." (Koç 1973: 55).

Adam zengin etmenin dünden bugüne değişmeyen yöntemlerinden biri de devlet bankaları kanalıyla banka kredilerinin dağıtılmasıdır. Liman kentlerinde limanların işletilmesi şeker ithali ve üretimi konularında özel sermayeli şirketlere verilen tekellerle de büyük servetlerin birikimi sağlanmıştır. Devlet elinde bulunan işletmelerin özel teşebbüse devredilmesi ilke ve amaç olarak benimsenmiştir.

Bu dönemde yabancı sermayeye çağrı çıkmış, onlardan yalnızca Türk yasalarına boyun eğmeleri istenmiştir. Gündüz Ökçün'ün yapığı bir araştırmada; yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim şirketlerinde, kurucu, ortak, hisse sahibi ve idare meclisi üyesi olarak gözüken, Atatürk'e yakınlığı ile tanınan pek çok ünlü politikacı görev yapmıştır. Bunlar arasında İsmet İnönü, Celal Bayar, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Hilmi Uran, Şükrü Kaya ve Tunalı Hilmi gibi isimler ilk örneklerdir. Sözgelimi, İspirto ve Meşrubat-ı Küûliye İnhisarı T.A.Ş.'nde İsmet İnönü'nün 200, Celal Bayar'ın 80 ve Yunus Nadi Bey'in 80 hisseleri bulunmaktadır.Celal Bayar, Ali Cenani ve Yunus Nadi, 1927 yılına kadar bu anonim şirketin idare meclisi üyeliğini yapmışlardır. Sermayesinin % 51'i Türklere ve % 49'u yabancılara ait bulunan barut ve infilâk maddeleri tekelinin ilk idare meclisi üyeleri arasında Trabzon Mebusu Hasan Bey, Ardahan Mebusu Tahsin Bey, Kütahya Mebusu Nuri Bey, Bolu Mebusu Cevad Ab-

bas Bey gibi isimler yer almaktadır (Ökçün 1971: 56-60).

Ne var ki devletin tüm olanaklarının kullanılmasına, siyasal iktidarın destek ve özendirici uygulamalarına karşın bu dönem içerisinde ticaret sermayesi sanayi sermayesine dönüşememiştir. Toplumda iç ve dış koşulların etkileşimiyle kapitalist gelişmenin sınırlılığı 1929 Dünya Bunalımıyla eklemleşince kamu ekonomik eylemleri göreli olarak yüksek düzeylere erişecektir.

1.2.5.5. *1929 Bunalımı Öncesi Sorunlar*

Siyasal yönetici kadronun İzmir İktisat Kongresinde amaçladığı tam bağımsızlık ve hızlı kalkınma ilkeleri Cumhuriyet'in ilk on yılında yeterince gerçekleşememiştir. Lozan Antlaşması uyarınca eski gümrük tarifelerini beş yıl değiştirmeme yükümlülüğü ekonomiyi 1929 yılına kadar geçmişin ayrıcalıklı kalıntılarının kuşatmasına yol çizmiştir(Gumpel 1981: 201). Çok düşük olan bu gümrük tarifeleri dışarıdan gelen ucuz yabancı ürünlere karşı yerli malların korunmasını sağlayamamıştır.

Birinci Dünya Savaşından beri spekülatif kazançlara alışmış ticaret sermayesi kendisine hazırlanan desteklere karşın bu süreçte sanayi sermayesine dönüşememiştir. Kısa dönem kârlarının yüksekliği uzun vadeli yatırımlara girme olanaklarını ortadan kaldırmıştır. İç tüketimin büyük bölümünün gelişmiş kapitalist ülkelerden dışalım yoluyla karşılayan bir ülkede, tüccar sermayesinin çıkarları sanayileşme politikalarıyla çelişmiştir. 1923-1930 yıllarında pamuklu dokuma, pamuk ipliği ve yünlü dokuma dışalımı toplam dışalımın % 38'ini oluşturmuştur (Bkz. Kurmuş 1977).

1927 istatistiklerine göre Türkiye'de sanayi kuruluşlarının % 90.81'i 1-5 arasında işçi çalıştıran küçük kuruluşlar olmuştur. "Teşvik-i Sanayi" yasasından yararlanan kuruluşların çoğu, nitelik olarak sanayi denilemeyecek, madencilik, tarım ve hayvancılıkla ilgili kuruluşlardır. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre kuruluşların ancak % 32.55'i sanayi niteliklerine sahiptir. Bu kuruluşların % 85.09'u tüketime dönük, küçük ölçekli hafif sanayilerdir. Sanayi sektörüne aile tipi küçük işletmeler damgasını vurmuştur (Başkaya 1985: 54).

Öte yandan tarım üretiminin doğa koşullarına bağlı olması, hava koşullarının kötü gittiği yılların "kıtlık ve kuraklık" yılları olması da piyasa koşullarını etkilemekte özellikle küçük üreticiliğin önemli ölçüde mağduriyetine neden olmaktadır. Nitekim 1927'den itibaren üreticiyi koruma amacıyla buğday fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde belirlenmesi, buğdayı kârlı bir üretim alanı durumuna dönüştürmüş, üretim patlamasıyla dışsatıma yönelen buğday, dünya fiyatlarının düşüklüğü ve 1929 Dünya Bunalımı nedeniyle üreticilerin fiyat makasında kalmalarına yol açmıştır. A. Hamdi (Başar) konuya ilişkin gözlemlerini de şöyle dile getirmektedir;

"İşte Türkiye'deki iktisadi buhranı, dünya buhranından ayıran nokta ve buhranın bize ait olan hususiyeti, bunun eşya fiyatlarındaki tenezzülden (düşüşten) doğmasından ziyade fiatlar arasındaki muvazene ve ahengin bozulmasından neş'et etmiş olmasıdır" (Başar 1931: 22).

Görüldüğü üzere ekonominin kendi iç yapısı ve işleyişinden doğan nedenlerle, Osmanlı borçları, gümrük tarifeleri, devletleştirmeler, "kuraklık ve kıtlık" gibi tarım sektörü ile ilgili olumsuzluklar, buğday fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde tespit edilmesiyle ilgili sorunlar 1929 Bunalımıyla bütünleşecektir.

1.2.6. *1929 Bunalımı ve Devletçilik*

1929 bunalımı, hem kapsam hem de yoğunluk olarak çok şiddetli bir biçimde ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Bunalımın tüm dünyayı süratle etkisi altına alması bunalımın şiddeti kadar, kapitalist sistemin tüm ekonomileri organik bir bütün haline getirmiş olmasıyla yakından ilgilidir (Tekeli, İlkin 1983: 7-15).

Başlangıçta "ılımlı devletçilik" olarak nitelense bile Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet müdahaleciliğinin ortaya çıkışı genel ve yaygın bir etki yaratmış olan geleneksel görüşün aksine 1929 bunalımının eşliğinde doğmuş sayılamaz.

Türkiye Cumhuriyetinde, devlet müdahaleciliğinin ortaya çıkışı 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına karşı, ülke ekonomisini bir savunma aracı olarak yorumlanabilirse de bunalım öncesinde siyasal

yönetici kadroda devlet otoritesinin ekonomiyi düzenleme eğilimi vardı. 1923 İzmir İktisat Kongresinde iktisat vekilinin sözleri hatırlanmalıdır; *"Yeni Türkiye, karma bir iktisat sistemi izlemelidir.İktisadi girişimler, kısmen devlet ve kısmen özel teşebbüs tarafından yerine getirilmelidir. Büyük kredi kurumunu, sanayi girişimini devlet yönetecektir"*

İzmir İktisat Kongresinde, Kongreye katılan çeşitli toplumsal kesimler, ekonominin düzenlenmesi konusunda devletten beklentilerini açık-seçik dile getirmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, Dünya Ekonomik Bunalımı sözkonusu değilken, karma ekonomi deyimiyle devletin ekonomik girişimciliğe doğrudan doğruya katılmasını öngörmüşlerdi. Bu katılım kapitalist gelişme stratejisi doğrultusunda biçimlenmişti. Bir sistemin temel yapısı bakımından bir bireysel mülkiyet ve özel teşebbüs sistemi olduğunu söylemek sözü edilen mülkiyet haklarının tümüyle sınırsız ve bağsız olduğu anlamına gelmezdi. Kapitalizmin gelişmesinin farklı zaman ve aşamalarında ve çeşitli ülkelerdeki işleyişinde önemli farklar bulunabilirdi. Bundan dolayı, kapitalizmi ekonomik yaşam üzerinde devlet denetimlerinin hiç bulunmadığı bir sistemle bir ve aynı şey saymak yanlıştı (Dobb 1981: 6).

Devletin ekonomik yaşama müdahalesi Cumhuriyet Dönemi politikalarında bir zorunluluktan doğmuştu. Sermaye birikiminden yoksun azgelişmiş bir toplumda gereken teknoloji de yoktu. İttihat ve Terakkiden beri sürdürülen devlet destekli Türk unsurdan ibaret "teşebbüsü şahsi" yetiştirilmesi amaçlanmaktaydı. Devletin desteği olmadan özel kişilerin güçlü bir sermaye sınıfı oluşturmaları olanaksızdı.

Toplumsal yapı 1920'ler ve 1930'lardaki görünümüyle bürokrat-eşraf ittifakına dayanmaktaydı. Askeri-bürokratik elit, büyük ortak durumunda olmakla beraber, çoğunluğu şüphesiz büyük toprak sahiplerinden oluşan yöresel eşraf da, ihmal edilemeyecek bir güç sahibiydi (Özbudun 1975: 35). Bu ittifak, kısmen Kurtuluş Savaşının özel koşullarının sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu ittifakta toplumsal koşullar, bürokrasinin gücünü egemen biçimde sürdürmesine olanak sağlıyordu. Bir başka deyişle 1920'ler ve 1930'lardaki toplumsal yapı

merkezi bürokratların denetimi altındaydı.

Merkezi bürokrasiyi temsil eden yönetici seçkinler-sivil ve asker kesim olarak, her konuda olduğu gibi ülke ekonomisinin düzenlenmesi konusunda da kendilerini hem yetkili hem de sorumlu görüyorlardı (Kongar 1977: 149-150). Bir başka deyişle, bürokratların "devleti kurtarma" görevleri farklı bir çizgide yeniden sürdürülüyordu. Genç Cumhuriyet açısından bu gelenek kurulan yeni devlette toplumu belirleme ve çağdaş medeniyete ulaşma olarak şekillenmişti.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, siyasal iktidarı kalıcı önlemler almaya yöneltirken, "Serbest Fırka Olayı"nın toplumda ortaya çıkardığı rahatsızlıkları ve hoşnutsuzlukları gidermeye yönelik önlemler alma zorunluluğuyla çakışmıştı. "Kadro Hareketi" de bu ortamda doğacaktı.

Özetle "devletçilik" uygulamasının ardında yatan nedenler birbiriyle içiçe fakat birbirinden farklı niteliktedir. Batı tipi bir toplum oluşturma sürecinde kapitalist sanayileşmeyi gerçekleştirme amacıyla devlete "devletçilik" adı verilen bir sanayileşme programı, 1923 İzmir İktisat Kongresinden başlayarak yüklenilmiş, siyasal devletçiliğin bir türevi olarak uygulamada kendini göstermiş ve 1930'lar sonrasında iktisadi devletçiliğin boyutları hızlandırılarak genişletilmiştir.

1.2.6.1. *Serbest Fırka ve "Mutedil Devletçilik"*

12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1930'da varlığına kendi elleriyle son vermiştir. Tunaya'ya göre partinin kuruluşu ve kapanışı esrarını muhafaza eden bir meseledir (Tunaya 1952: 623). Bir yoruma göre Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu "Buhran"dan bağımsız, iki partili rejim ya da demokratikleşme arayışı olarak görmek yanlıştır (Tekeli-İlkin 1983: 154).

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kitlelerin iktidar karşısında tutumunu saptamaya dönük ve o zamana dek uygulanmakta olan politikaların etkisini değerlendirme anlamına gelen "çok partili rejim" denemesinde kamuoyunun nabzını tutmaya yönelik olarak kurulmuştur.

Yaz tatilini geçirmek için İstanbul'a gelen eski başvekillerden, Pa-

ris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey'le İnönü hükümeti arasında Osmanlı borçlarının ödenme biçimine ilişkin görüş ayrılıklarının su yüzüne çıkması ciddi uyuşmazlıkları gündeme getirmiştir. Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin görüşmelerin Ali Fethi Bey tarafından yürütülmesi ve 1928 yılında bağıtlanan antlaşma uyarınca borç taksitlerinin altın lira olarak ödenmesini üstlenen siyasal iktidarın, "Bunalım" nedeniyle düşmekte olan para değerini daha da düşüreceği endişesiyle ödemelerin kağıt para ile yapılabileceğini ve 1928 anlaşmasının uygulanma olanağının olmaması karşısında, antlaşmayı imzalamış olan ali Fethi Bey'in Paris Büyükelçiliği görevini sürdürme olanağı ortadan kalkacaktır (Us 1964: 127-145). Atatürk'ün Ali Fethi Bey'i Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuna ikna etmesi bu ortamda gerçekleşmiş olsa gerektir.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kamuoyuna duyuruluşu Ali Fethi Bey'le Atatürk arasında "teati edilen" mektupların basında yeralmasından sonra olmuştur. Ali Fethi Bey, 9 Ağustos 1930 tarihinde basında yankı bulan Atatürk'e yazdığı mektupta; "mali ve iktisadi vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhran"a değinmiş, ülkede görülen bunalım'da "Hükümetin beş senedenberi takip etmekte olduğu mali ve iktisadi siyasetin" etkili olduğunu söylemiştir. Hükümetin izlediği iktisat politikalarının sakıncalı yönlerine işaret ederek bunların tek parti rejiminden kaynaklandığını ve

"Cumhuriyetin aşıkı olmak sıfatıyla" "... tam ve hakiki Cumhuriyetçi bütün manasıyla layik..." "Fakat Cumhuriyet Halk Fırkasının malî ve iktisadî ve dahili siyasetlerinin birçok noksanlarına müteariz bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak" "azminde" olduğunu beyan etmiştir.

Atatürk de 11 Agustos 1930 tarihli basında yayınlanan mektubunda, "Büyük Mecliste, aynı temele istinad eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet esaslarından sayarım" diyerek, Ali Fethi Bey'in girişimine güvence vermiştir. Mektuplar için (Bkz. Tunaya 1952: 631-633).

Fırka kurulduktan hemen sonra 11 maddelik bir program yayınlamıştır. SCF anayasa'daki özgürlük ve dokunulmazlık haklarını

ayrım gözetmeksizin herkes için geçerli kılmak ilkesinden (Mad. 1) hareket etmekle birlikte genel olarak Halk Fırkası Hükümetinin ekonomik uygulamaları ve özellikle devletçilik politikasına karşı çıkmıştır. Programının 5. maddesiyle; "Parti, vatandaşların refahına malî ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahaleleri"ni kabul etmemiş ve "memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiri (koruyucusu)" olmayı amaçlamış ve "Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kafi (yetersiz) görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder" görüşüyle devletin ekonomik etkinlik alanını sınırlandırmak istemiştir.

SCF, vergileri yurttaşların ekonomik girişkenlik gücünü sarsmayacak ve halkın gücünü aşmayacak şekilde azaltmak (mad. 2), büyük bayındırlık girişimleri masraflarının yanız bir kuşağa yüklenmesinden kaçınmak (mad. 3), paranın değerini bir an önce belirlemek için tedbir olarak ülkede işgörmek isteyecek yabancı sermayeye yol açmak (mad. 4), yerli sanatların canlanması ve gelişmesi için Teşviki Sanayi Kanunu'nu eksiksiz uygulamak (mad. 9) amacındadar. SCF'nin programı (Bkz. Tunaya 1952: 633-634) "Bunalım" yıllarının ürünü bile olsa, program CHF'nin öteden beri izleyip uyguladığı politikaların eleştirisinde odaklanmaktadır. SCF ülke kalkınmasında liberal bir parti programı önermektedir.

SCF'nin ideologu Ahmet Ağaoğlu CHF'nin devletçiliğini eleştirirken örnek olay olarak "şeker inhisar"nı göstermektedir. Yurt dışında 18 kuruşa alınan şekeri halk altmış küsur kuruşa yemektedir. Aradaki fark, 5-6 komisyoncunun kârlarından, okkadan 8 kuruş vergi almak için 80 kişinin çalıştığı ve yıllık harcamaları 1 milyon TL'den fazla olan dairenin masraflarından ve "bir sürü vergiden" doğmaktadır. Bu farkın halka yükletildiğine değinen Ağaoğlu, halk fırkasına "bu mu devletçilik" diye sormaktadır (Bkz. 19.8.1930 tarihli Cumhuriyet).

Bu görüşlerde, CHF'nin uygulamada "devlet" eliyle kişileri zengin etmeye yönelik tutumunun eleştirisini görmek mümkündür. SCF devlet aygıtını yerli ya da yabancı hiçbir grubun çıkar sağlamak için kul-

lanmaması gerektiğini belirtmek istemektedir. Bu görüşlerin çok canlı bir muhalefet kampanyası olarak kamuoyuna yansıtılması CHF'nin baskı rejimi ve üyelerinden bazılarının konumlarından yararlanarak sağladıkları kişisel çıkarlar toplumda varolan hoşnutsuzluğu artırırken SCF'nı ön plana çıkarmıştır.

Başvekil İsmet İnönü, SCF'nin eleştirilerine, 30 Ağustos 1930 cumartesi günü, Sivas demiryolunun açılış töreninde yaptığı konuşmada, muhalefet karşısında yılların hesabını veren bir iktidar partisinin mensubu olarak, o güne kadar izlenilen demiryolu politikasının açıklanması ve ekonomik uygulamaların savunulması gereği "mutedil devletçilik"ten sözetmiştir. Başvekil İnönü oldukça kapsamlı olan söylevinde devletçilik görüşlerine çok kısa olarak değinmiştir.

"... Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtrî temayülüdür. ... Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayadarların faaliyetinden beklemeğe sevketmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?..." (M. Rıza 1933: 314- 315).

Türkiye'de genel ve yaygın etki yaratmış olan görüş "Devletçiliği" Başvekil İnönü'nün söylevine bağlamak eğilimini sürdürmüştür (Avcıoğlu 1968: 292; Boratav 1976: 82; Kongar 1976: 238; Sencer 1971: 146). Oysa "Mutedil devletçilik" deyimi ilk kez İnönü'den önce Atatürk tarafından yazdırılan ve Afetinan tarafından 1930 yılında yayınlanan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitap I" de resmen yayınlanmıştır. Deyim ilk kez İnönü'den önce Atatürk tarafından kullanılmıştır (Afetinan 1930: 80). Başvekil İnönü'nün söylevinde kullandığı "mutedil devletçilik" yeni bir bakış açısı değildir, o güne dek uygulanan politikaların genel bir özetidir. SCF eleştirileri, CHF'nın benimsediği devletçi uygulamaları savunmaya yöneltmiştir.

Ülkenin pazar ekonomisine en çok açılmış dolayısıyla bunalımdan en çok etkilenen bölgesi İzmir'den örgüt kurmak üzere çağrılar alınması ve Başvekil İnönü'den Sivas Demiryolunun açılış törenindeki konuşmasına karşılık vermek amacıyla SCF lideri, bir İzmir gezisi düzenlemiştir. Fırkanın ideologlarından Ahmet Ağaoğlu'nun an-

lattığına göre; muhalefet liderlerinin büyük bir sevgi gösterisiyle karşılandığı bu gezide, Halk Fırkası yöneticilerinin halkı "tahrik " etmeleri yüzünden, iktidar organı "Anadolu Gazetesi"nin matbaası taşlanmış, CHF binası önünde aleyhte gösteriler yapılmıştır. Meydana gelen olaylarda iki kişi ölmüş, onbeş kişi yaralanmış, olaylar zinciri kentteki düzeni alt üst etmiştir (Ağaoğlu 1969: 49-56). Ali Fethi Bey, düzenin sağlanması amacıyla konuşmasını bir gün ertelemek zorunda kalmıştır.

8 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet'in "S.C. Fırkası Liderini 50.000 kişi dinledi. Fethi Bey pek çok alkışlandı" diye manşet attığı SCF'nın İzmir çıkartmasıyla, hareketin güdümlü olmaktan çıkma eğilimi taşıdığı anlaşılmıştır (Tökin 1965: 74). İzmir olayları ve mahalli seçim sonuçları siyasal iktidarın sağlam bir temele dayanmadığını ortaya koymuştur. İkinci bir partinin ciddi olarak geniş bir muhalefet kitlesi içinde hızla gelişmeye başlaması üzerine politik endişeler artmıştır (Tunaya 1952: 630).

İzmir'den Ankara'ya dönüşünden sonra Gümüşhane mebusu yapılan Fethi Bey'in gördüğü genel destek ve hükümete yönelttiği eleştiriler CHF'sı tarafından rejim için tehlike sayılmıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan belediye seçimlerinin 30'a yakınını kazanan SCF'sı seçimin baskı altında yapıldığını ileri süren "istizah takriri" (soru önergesiyle) kendini dağıtmasına yolaçan ortamı hazırlamıştır (Tunaya 1952: 625). Mustafa Kemal'e muhalefet etmek zorunda bırakıldığından SCF liderleri 17 Kasım 1930'da partilerini "feshetme" kararı alacaklardır. Ali Fethi Bey Londra'ya Büyükelçi olarak atanacaktır. Serbest Fırka olayı bürokratların devlet katında çatışmalarını "mutedil devletçilik" Başvekil İnönü'nün parti programlarında kimi zamanda "Milli İktisat" liberal görüşlere karşıt olarak resmi görüşü yansıtmıştır.

1.2.6.2. *Devletçilik Klişesi ve Mustafa Kemal'in 3 Aylık Yurt Gezisi*

SCF'nin kapatılmasından birgün sonra Atatürk yönetici ve uzmanlardan oluşan kalabalık bir kadroyla üç aylık bir yurt gezisine çıkarak

kitlelerin iktidar partisine olan tepkisinin nedenlerini anlamak ve alınacak önlemleri saptama amaçı güdecektir. Gezi demiryolu ve denizyoluyla gidilebilecek tüm illeri kapsamıştır. Bu gezi sırasında CHF'na yeni bir yön vermek de gerçekleştirilmesi düşünülen amaçlar içindedir. CHF'nın açıklanacak fırka programı bu gezi sırasında oluşturulacaktır. Gezi sırasında geçen gözlem, anı ve konuşmaları ileten Ahmet Hamdi (Başar).

"Altı ok umdelerinden üzerinde en az konuştuklarımızdan biri devletçilik oluyor. Bu hususta en çok konuşan yine Recep Bey'dir (Peker) Ona nazaran bu maddede karanlık nokta yok, Devlet iktisadî sahada ferdin yapamayacağı işleri görür. Elimizde böyle kat'î bir ölçü olunca mesele gayet basitleşir; hangi işi fert yapamıyorsa devlet yapacak, hangi işi fert yapabiliyorsa onları devlet yapmıyacak" (Başar 1945: 53).

Gezi sırasında Mustafa Kemal'in İzmir'de yaptığı CHF'sının devletçilik yaklaşımını açıklayan konuşması Şubat 1931 tarihli 82-83 sayılı Ayın Tarihi'nde şöyle verilmektedir.

"Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik halkçı bir program olmakla beraber iktisadî noktai nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan Hükümeti Cumhuriyetin her noktai nazardan vatandaşların hayat ile istikbalile ve refahile alakadar olması tabiidir. Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihti-yacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor" (1931: 7069).

Bu konuşmasında Mustafa Kemal devletçiliğin gerekçesini Türk halkının herşeyi devletten beklemesiyle ilişkili görmekte parti programıyla ulusun beklentileri arasında, uygunluk bulmaktadır. Gezi 4 Mart 1931 günü bitecek, Mustafa Kemal Ankara'ya döner dönmez TBMM'den seçimlerin yenilenmesini isteyecektir. .

Uygulamada varolan ama henüz adı konularak etiketlenmemiş "devletçilik" resmi söylem ve ağızlarda formüle edilerek parti programına alınacaktır.

Mustafa Kemal tarafından yazdırılan ve Afetinan tarafından 1930 yılında yayınlanan "Vatandaş için Medeni Bilgiler Kitap 1" de yer

alan "mutedil devletçilik" kitabın 1931 yılı baskısında "mutedil" sözcüğü kaldırılarak devletçilik şöyle tanımlanmıştır.

"Bizim takip ettiğimiz Devletçilik ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla berabar mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmektir"

Bu tanımı Mustafa Kemal'in kendisine yazdırdığını Afetinan söylemektedir. Bu tanım CHF programına, 10 Mayıs-18 Mayıs 1931 tarihli CHF'nın üçüncü büyük kongresinde "alakadar etmek mühim esaslarımızdandır" biçiminde, cümle sonu değiştirilerek girmiştir (Afetinan 1972: 23).

CHF'nın programında yeralan ilkelerin tanım düzeyinde kalması, programın hazırlanmasında etkin rol oynayan CHF'nın genel sekreteri Recep Peker'in İstanbul Üniversitesinde "Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı" üstüne verdiği konferans, programı açıklayıcı bir nitelik kazanmış ve bu konferansta devletçilik ilkesine CHF'nın yaklaşımı şöyle açıklanmıştır.

"...Programımızın bu mefhumu tarif eden maddesinde memleketin bütün istihsal menbalarını ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticaret ve mülkiyet haklarını tanımayan serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmiyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimseyen aşırı devletçilik fikirlerine yol açmıyacak bir vuzuh vardır" (Peker 1931: 13-14).

CHF programında tanım düzeyinde yukarı da sözkonusu edilen maddeyi okuyan Recep Peker açıklamalarını şöyle sürdürmektedir.

"Bu tariflerden pek iyi anlaşılır ki biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber yapılması lâzım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramıyacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerimizi devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz" (Peker 1931: 14).

Peker, devletin "fertlerin ve şirketlerin" yapabilecekleri işlerde

başarılı ve faydalı çalışabilecekleri koşulları düzenlemeyi bir önkabul olarak "devletin vazifesi" saydıklarını açıklamalarına eklemektedir. Bir başka anlatımla devlet ancak özel sermayenin kuramayacağı sanayi kuruluşlarını gerçekleştirme amacıyla yatırım yapacaktır.

Görüldüğü gibi 1931'lerde "Devletçilik" hiçbir tartışmaya yer vermeyecek biçimde açıktır. "Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmak".

Özetlersek; SCF'nın toplumda yarattığı ufukların kapanması, 1929 Dünya Bunalımının etkilerinin ekonomiye yansıması ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınma ilkeleri çerçevesinde mevcut iktisat politikalarının aşılarak köklü değişiklikler yapılması gerektiği yönetici kadronun bu dönemde canalıcı sorunu olmuştur. 1930-1931 sürecinde yönetici kadro bu arayışın ve "halk kitleleri niçin bize karşı" sorusunun yanıtını bulma çabası içindedir. Mustafa Kemal'in kalabalık bir yönetici ve uzman kadrosuyla 1930 Kasımıyla 1931 Martı arasında süren yurtiçi gezisi bu arayışın göstergesidir. Bu gezi sırasında Mustafa Kemal'in İktisat müşavirliğini yapan Ahmet Hamdi'nin gözlemleri oldukça düşündürücüdür.

"Her yerde birbirinin aynı olan dertleri tekrarlamağa ne lüzum var? Mahsûlün düşüklüğü yüzünden buhran, vergilerden şikayet, idareden şikayet, hastalık, yolsuzluk, kredisizlik, mektepsizlik, bilgisizlik, tembellik alakâsızlık..." (Başar 1945: 119).

Gezi boyunca edinilen izlenim ve gözlemler, köklü ekonomik politikaların uygulama alanına konulması gerektiğini düşündürmüştür. Bir yıl sonra devletçilik uygulamasının göreli önemi artarak toplumun gündemine gelecektir. Bu dönemde devletçilik uygulamalarının giderek hız ve atılım kazanmasını, kendisini önceleyen gelişmelerin bir sonucu olarak algılamak gerekir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti baştan beri İzmir İktisat Kongresinde belirlenen toplumsal gündem gereğince devlete ekonomide belli sorumluluklar ve görevler yüklemiştir. Ne var ki 1929'a kadar Lozan Antlaşmasının getirdiği ekonomik ve mali sınırlamalarla, "âşar" gibi önemli bir verginin kaldırılmasıyla vergi gelirlerinden önemli ölçüde yoksun kalınması gümrük resmi ve vergilerde gerekli müdahalelerin yapılamayışı 1929'da kalkan gümrük kısıtlamalarına karşın aynı yıl

başlayan dış borç ödemeleri devletin ekonomiye müdahale olanaklarını 1932 ve sonrası dönemlerle karşılaştırıldığında göreli olarak kısıtlanmıştır.

1930'larda "devletçilik" deyiminin ortaya çıkışı 1923'lerde devlete yüklenen görev ve sorumluluklarda önemli bir değişikliği belirlemez. Devletçilik uygulamalarının tanım düzeyinde resmi söylem ve görüşlerle temellendirilmeye çalışılması, SCF'nin liberal görüş ve eleştirilerini karşılamak amacına yöneliktir.

1.3. *1932-1940 DÖNEMİ*

1.3.1. *Devletçilik ve Celal Bayar*

1932 Temmuzunda ardarda çıkarılan ve devlete ekonomi alanında önemli müdahale olanakları veren sekiz yasayla birlikte, devletçilik uygulamaları oldukça etkin ve hızlı bir biçimde başlatılmak istenmiştir. Yetkililerin bu konuda kararlı olduklarını hem ilgili yasaların gerekçelerinden hem de encümen raporlarından anlamak olanaklıdır (Özgür 1976: 173).

Devletçilik girişimlerinin yoğun ve etkili biçimde yürütülmesi çabalarına, gerek meclis içinden ve gerekse meclis dışından sert reaksiyonlar olmuş, iş çevreleri devletçilik girişimlerini büyük bir endişeyle karşılamışlardır.

İlgili yasalar TBMM'nde görüşülürken iş çevrelerine yakınlığıyla bilinen pek çok milletvekilinin ağır eleştirilerine neden olmuştur. Bağımsız İzmir mebusu Halil Bey sözü edilen yasaların Türk ekonomisini kollektivizmin sınırlarına getirdiğini iddia etmiştir. Halil Bey bu konuda şöyle konuşmuştur;

"Halk fırkasının programındaki esasatın...tecavüz (edildiğini) ...görüyorum...Ben de etatistim. Fakat...sizler prensibinizin hududunu tecavüz ederek iktisadi zaruret olmaksızın müdahaleye gidiyorsunuz... Bunda tehlike görüyorum...istihsale...devletin müdahalesi kısmına... gelince iş kollektivizasyona gider..." (Boratav 1974: 169).

Halil Bey'e göre bu müdahalenin nerede durdurulacağı bilinmediğinden iş dünyasında büyük bir "itimatsızlık" doğuracaktır. Devlet

fabrika kurmak yerine, özel sermayeyi arkalamalıdır.

Gerçekten de 1932 Temmuzunda kaçınılmaz biçimde gündeme gelen sanayileşme sürecinin devleti itici güç durumuna getiren yasaları, himaye ve gümrük duvarlarının gerisinde kalarak korunup kollanan, A.Hamdi (Başar)'ın deyimiyle, "türedi sanayicilerin" çıkarlarını engelleyen dış ticaret önlemleri, gümrüksüz ve kotalara girmeden yurda sokulan sanayi hammaddelerine getirilen sınırlamalar, iş çevrelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu gelişmeler ve hükümetin devlet işletmesi olarak tasarladığı kağıt endüstrisini kurmaya İş Bankası'nın da aday olması ve banka çevrelerinin hükümet girişiminin önlenmesi için Gazi'ye başvurmaları, Reisicumhurun İş Bankası lehine tavır almasına, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in istifasına, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bey'in İktisat vekilliğine getirilmesiyle sonuçlanmıştır (Başar 1945: 161-162).

İktisat vekili Celal Bey'in 12 Eylül 1932 tarihinde çalışma arkadaşlarına yayınladığı genelge, İş çevrelerinde doğmuş olan endişeleri dağıtma amacı gütmüştür. Bu genelgede şunlar söylenmektedir;

"Serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine (cevaz yoktur) ... İktisadi...saha(da)...fertlerin...şirketlerin, münhasıran devletin yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle... yapılacak sayısız işler vardır...Bu milli kuvvetlerin arasında ahenk temin etmek (lâzımdır)... Namuskârane, liyakatle, sây ile temin edilecek kazançlar içtimaî bir şaibe değildir... " (Boratav 1974: 172).

Görüldüğü üzere resmi tercih ve yaklaşımlar, sermaye çevrelerini koruma ve geliştirme doğrultusuna oturtulmuştur. Böylece 1932-1940 döneminin iktisat politikası üzerinde belirleyici etkiler yapacak olan kişi Celal (Bayar) olacaktır. 1932'den başlayarak beş yıl süreyle iktisat vekilliği, 1937'den 1939'a kadar da başvekillik yapacaktır. Uygulamalar kendisi tarafından savunulacak, en üst düzeyde sorumluluk taşıyacaktır. Bu özellikleriyle 1932-1940 Dönemi devletçiliğinin mimarı sayılabilecektir.

1.3.2. *Sümerbank'ın Kurulması ve Birinci Sanayi Planının Hazırlanması*

Dünya ekonomi bunalımının giderek şiddetlenmesiyle Türkiye'nin dışardan aldığı sanayi ürünleriyle dışarıya sattığı tarım ürünleri arasındaki fiyat makasının ülkenin aleyhine işlemesi ve ödemeler dengesinde ağır bir yük oluşturması siyasal iktidarı, ülkenin ekonomik gelişme ve atılımını gerçekleştirmek amacıyla kaçınılmaz olarak içedönük bir sanayileşme programını benimsemeye yöneltmiştir.

1930-1933 bunalımında Türkiye ekonomisinin gelenceksel tarım yapısından kaynaklanan özelliklerle bu dönemde Batı ülkelerinde görülen işsizlik sorununu gündeme getirmemiş; fakat bunalımla fiyatlar önemli ölçülerde düşmüştür. 1930-1933 bunalımının yarattığı sorunlara plancılık ve devletçilik anlayışıyla çözüm aranmıştır (Bulutay 1985: 32). 1960 Bunalımıyla da plancılık yeniden gündeme gelecektir.

Bu dönemde ülkenin kendi kaynaklarını değerlendirmeye yönelik özellikle maden yataklarına ve pamuk ürününe dayalı işletmelerin kurulması ve bu kuruluşları bizzat yatırımcı olarak devletin üstlenmesi planlanmıştır. Programı gerçekleştirmeye dönük olarak imkanların kısıtlı oluşu dış yardım ve dış kredi kullanımını gerektirmiştir.

Bu dönemde kapitalist ülkelerden ayrı olarak Sovyetler Birliğinin "Dünya Bunalımı"ndan etkilenmemesi, planlı ve merkeziyetçi bir ekonomiye sahip oluşu, siyasal iktidarın, Sovyetler'e yönelmesine neden olmuştur(Gumpel 1981: 203). İnönü'nün Moskova'ya yaptığı gezi sırasında iki taraf 8 Mayıs 1932'de bir anlaşma yapmayı kararlaştırmıştır. Anlaşma gereğince Türkiye, 8 milyon dolar tutarında bir Sovyet kredisi alacak ve bu kredi 1935'te 10 milyon dolara çıkarılacaktır (Glasneck 1976: 267).

1932 Ağustosunda Türkiye'ye Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet uzmanlar kurulunun gelişiyle planlama çalışmaları başlar. Rusya'da sanayi programlarında çalışan uzmanlardan oluşan kurul, Türkiye'de kurulması gereken sanayi kuruluşlarıyla ilgili raporu ilgililere sunar (Tekeli-İlkin 1982: 162). Aydemir'e göre İktisat Vekili Mahmut Celal Bey (Bayar) bu raporu benimseyerek "Sınaî Tesisat ve İşletme Raporu" adı altında "İktisat Vekâleti Teşkilatına İlaveler" konulu başka bir

raporun eklenmesiyle 1933 yılında Başvekalete sunar (Aydemir 1966: 404).

Hatırlanacağı üzere 1925 yılında devletin elindeki kuruluşları özel kesime devredilene kadar yönetmek, yeni kuruluşlara ortak olmak, özel kesime kredi açmak olarak belirlenen Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştu. Banka bu alanda kendisine verilen görevleri yerine getirmiş, ortaklığına katıldığı Alpullu Şeker Fabrikası, Uşak Şeker Fabrikası İşletmelerini 1927 yılında hizmete açarak Türkiye'de şeker sanayinin temelini atmıştı. 1923-1932 döneminde çok yönlü işlevleri yerine getiren bankanın iş, işlev ve kredi çalışmalarını daha verimli ve rasyonel bir hale getirmek için Banka 1932 yılında Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olarak ikiye ayrılmıştı. 1.1.1932 günü TBMM açılışında Atatürk; *"Milli ihtiyaç ve menfaatlerimizin mübrem kıldığı sanayi şubelerinin bir an önce tahakkuk ettirilmesine hassasiyetle çalışıyoruz..."* demişti. Bundan sonra Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak 3.6.1933 gün ve 2262 sayılı yasayla Sümerbank kurulmuştu. Sümerbank, bütün devlet işletmelerini devir almakla, yeni işletmeler kurmakla, kurulacak işletmelere ortak olmakla ve kredi sağlamakla görevlendirilmişti. Banka devraldığı mevcut işletmeleri özel kesime devredebilecekti (Bkz. Özelmas1963).

İktisat Vekâletinin Başvekâlete sunduğu Sınaî Tesisat ve İşletme Raporu, 17 Nisan 1934'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı altında kabul edilerek, planı uygulayacak Sümerbank'a tebliğ edilir. İşte Birinci Beş Yıllık sanayi planı Sümerbank'ın omuzlarında ve Sovyet desteğiyle gerçekleştirilecekti.

1.3.3. *Birinci Sanayi Planının İçeriği*

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İktisat Vekaleti tarafından sunulan, "Sınaî Tesisat ve İşletme Raporu"nun benimsenmesinden oluşmuştur. Raporun sunuş bölümünde; dünya ekonomisi çözümlenmekte, Avrupa'nın batısında ve Kuzey Atlantik kıyılarında kapitalist merkezin doğuşu anlatılarak, dünyanın "tezgah"ı durumuna gelmiş bu alanlar, sanayileşmemiş uluslara sanayi ürünleri

göndererek, büyük sanayinin etkisi altındaki dünya pazarlarında, varolan üretim aygıtlarının çöküşüne yolaçarak, sanayileşmemiş ulusları hukuk yönünden bağımsız fakat ekonomik yönden bağımlı varlıklar durumuna getirmiştir.

"Garbın sanayi memleketleriyle Ziraat ve hammadde memleketleri arasındaki bu tâbiiyet, sanayi memleketlerini ihya edici, fakat hammadde memleketlerini de tedricen inhilâl ettirici vaziyetler ihdas etti" (Afetinan 1972: Raporlar 8).

denilerek, sanayi toplumlarıyla tarım toplumları arasındaki çelişki ortaya konulmuştur. Ekonomik bunalımın Türkiye'ye etkilerini sözkonusu eden bu bölümde;

"... büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi münazaalara ve ihtilâflara rağmen, Ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir..." (Afet İnan 1972: Raporlar 10).

denilerek gereksinme duyulan sanayinin gerçekleştirilmesinde bu gerçeğin önkabul olarak hızlandırıcı bir işlev göreceği vurgulanmaktadır. İktisat vekili sunuş yazısında sanayileşme için gerekli öteki etmenleri şöyle sıralar:

a) Sürüp giden genel bunalın nedeniyle çözümü güçleşen döviz darboğazını aşmak;

b) Hammaddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları karşısında Türk işçi ve çiftçisine daha kârlı çalışma alanları bulmak;

c) Genel konjonktür nedeniyle gereksinim duyulan teknolojinin uygun mali koşullarla sağlanmasına olanak bulmak.

Bu amaçların gerçekleştirilmesine dönük olarak *"memleketin hayati bir davası halini almış olan sanayileşmeye dahil büyük işlerin devlet tarafından başarılması..."* öngörülmüştür. Bu nedenle 1930-1933 bunalımının yarattığı sorunlara plancılık ve devletçilik anlayışı çerçevesinde çözüm arandığı açıktır Gelişmiş ülkeler karşısında dünya bunalımından etkilenen Türk ekonomisinin güçlendirilmesini öneren

sunuş yazısı radikal uygulamaları zorunlu olarak devlete bırakmaktadır.

Tüm ülkelerde devlet, dünya bunalımının zorlamasıyla ekonomik politikayı düzenlemede daha etkili rol almaya zorlanmıştır. Her ülkede devletin ekonomiye müdahalesi farklı şekillerde iç siyasal dengelere göre değişmiştir (Tekeli- İlkin 1983: 216).

İlk Beş Yıllık Sanayileşme Planında ele alınan sanayi kuruluşları; dokuma, maden, kağıt, seramik, kimya olarak beş sektörde toplanmış, bu sektörlere ilişkin 44 milyonluk bir yatırım öngörülmüştür. Bunun 10.5 milyonluk bölümü Sovyet kredisiyle, kalanın her yıl bütçeden ayrılan 6 milyon lirayla karşılanacağı hesaplanmıştır. Yatırımların 41.6 milyonluk bölümü Sümerbank, 2.4 milyonluk bölümü ise İş Bankası tarafından gerçekleştirilecektir (Afetinan 1972: 142-143).

"Ancak bu anasanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da daha çok geniş ve faideli 'industrie' imkanları bahşedecektir" (Afet İnan 1972: Raporlar 13) görüşüyle planın özel sektöre yararlı olacağı belirtilmiştir. Nitekim Celal Bayar planı gazetecilere sunarken şöyle demektedir;

"... Sanayi programı tahakkuk ettirilmesi âdeta milli bir zaruret halini almış olan bir dâvanın ifadesidir. Bu dâva, mücerret nazariye mahsulü değildir... Türkiye'nin sanayileştirilmesi gibi büyük bir dâva ancak büyük çapta tedbirlerle ve ancak bizim tarafımızdan başarılabilir... Bizim devletçiliğimiz memleketin içinde bulunduğu şartlardan mülhem ve şeniyete dayanan bir politikadır... Millî varlığı dinç ve sağ tutacak vasıtalar, şu ve bu tarihî sebeplerle milletin elinde bulunmu-yorsa onları bir taraftan fertleri teşvik yoliyle, diğer taraftan efradın yapmasını beklemiyerek devlet eliyle meydana getirmek tedbirlerin en tabiîsi , en hayırlısı olur..." (Sevgen 1951: 52-54)

Böylelikle devlet imalat ve madencilik sanayiinde yeni girişimcilik rolleri üstlenmiştir. Devletçi sanayileşme sürecinin kapitalist kalkınma stratejisi çerçevesinde sürdürüldüğü tüm resmi açıklama ve konuşmalarda belirtilme gereği sık sık duyulmuştur. İzmir fuarının 1935 yılında açılışına gönderdiği mesajda Atatürk İktisat Vekili Celal Bayar'ın ağzından şunları söylemektedir;

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik... Sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden... tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir. Devletçiliğin... manası şudur; fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapılmadığını gözönünde tutarak, memleketin iktisadiyatını devletin eline almak.. Devlet hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi"

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yatırımlar, umulandan daha kısa sürede sonuçlanmıştır.

İkinci Sanayi Planı 1936 yılında yayınlanmıştır. İçeriği ve uyandıracağı toplumsal ve ekonomik hareket bakımından birincisine göre daha geniş ve kapsamlıdır. Devletçiliğe ilişkin Atatürk'ün sözleri dışında başka bir yorum yer almamıştır. Her iki planda; yatırımlara öncelik sıralamasında toplumsal kaynaklara ve otarşi prensiplerine yer verilmiştir. İkinci Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Bkz. Afetinan 1973).

1.3.4. *1932-1940 Döneminde İ.D.T.'leri*

Bu dönemde Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak 3.6.1933 gün ve 2262 sayılı yasayla Türkiye Sanayi ve Kamu İktisadi Teşekkülleri tarihinde çok önemli yeri olan SÜMERBANK kurulmuştur.

1933 yılında; Halk Bankası ve Halk Sandıkları, Türk Hava Yolları İdaresi, Belediyeler Bankası kurulmuştur. Eskişehir Şeker Fabrikası üretime başlamış, Bünyan Yünlü Fabrikası, Sümerbank'a devrolunmuştur.

1934 yılında Turhal Şeker Fabrikası üretime başlamış, Guleman Krom yatakları bulunmuş, Bakırköy Pamuklu, Feshane Yünlü, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikaları, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları Sümerbank'a devrolunmuştur.

1935 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Elektrik Etüd İdaresi, Etibank gibi önemli kuruluşlar yanında Ergani Bakır Madeni

Şirketi devlet madencilik alanına alınmış, Keçiborlu Kükürt İşletmesi bir yabancı şirketten devralanmış, Merinos Yünlü, Nazilli Basma, Gemlik Suni İpek Fabrikaları'nın temelleri atılmıştır. Varolan dört şeker fabrikası, Sümerbank ve Ziraat Bankası tarafından kurulan "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketleri" bünyesine verilmiştir.

1936 yılında; İzmit Kağıt Fabrikası'nın açılışı yapılmış ikinci kağıt fabrikasının kurulmasına başlanılmış, Ziraat ve İş Bankalarının ortaklığa katılmalarıyla Malatya Pamuklu Fabrikasının temeli atılmıştır. Mahdut Mesuliyetli Ereğli Kömürleri Müessesesi kurulmasına başlanılmış, Maden Tetkik ve Arama tarafından Divriği'nde demir cevheri, bulunmuştur. Bu tesis 1938'de işletmeye açılmıştır.

1937 yılında; Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın temeli atılmış, Ereğli Pamuklu ve Nazilli Basma Fabrikaları hizmete açılmıştır.

1938 yılında; Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuş, Soma, Çeltek, Tavşanlı, Değirmisaz, Yerköy, Gerenez, Tunçbilek Linyit Ocakları özel şirketlerden devralınmış, Merinos Yünlü, Gemlik Suni İpek Fabrikaları üretime başlamıştır.

1939 yılında; Karabük Demir-Çelik Fabrikası işletmeye açılmış, Malatya Pamuklu Fabrikası faaliyete geçmiş, Sümerbank bu uygulamalarıyla başarı gösterdiğinden, Sümerbank'ın yeni bazı kuruluşlar kurması kararlaştırılmıştır.

1940 yılında; Ereğli Kömür Havzası'ndaki ocaklar özel teşebbüsten alınarak devlet işletmesine geçilmiştir (Babüroğlu 1982: 156-157).

1.4. *1940-1950 Dönemi*

1940 yılından itibaren uygulanan ekonomik politikanın niteliği, ülke savaşa girmemesine karşın bir savaş ekonomisinin özelliklerini yansıtmıştır. Savaşın başlamasıyla Türkiye, savaş havasını solumuş, çalışan nüfusun en etkin kesimleri silah altına alınırken, devlet bütçesinin ağırlığı savunma harcamalarına ayrılmıştır.

Toplumda oluşan bu yeni koşullar; yatırımlara yöneltilecek kamu olanaklarının savunma harcamalarına yöneltilmesi, toplumsal üretici

güçlerin en etkin olan iş-gücü faktörünün önemli bir bölümünün üretimden çekilmesi ve bunlara ek olarak da dışalımda görülen daralmalar sanayileşme girişimini bir durgunluğun içine itmiştir.

İkinci Dünya Savaşına rastlayan bu dönemde sabit fiyatlarla birey başına düşen gelir azalmıştır. Yatırımlarda da sürekli bir azalma eğilimi görülmüştür. Savaş yıllarında ülkede fiyatlar hızla artmıştır (Bulutay 1985: 32).

1939'da 4.200.000 ton üretilmiş olan buğday, 1945'te 2.200.000 tona düşmüştür. Tarımsal ürünlerin büyük bir bölümünde benzer üretim düşüşleri gözlenmiştir. Bu durumda ordunun ve nüfusun beslenmesi ciddi bir sorun olarak kendini duyurmuş, doğal olarak ordunun ihtiyaçları piyasada mallara olan talebi artırmış, yükselen talep karşısında tüketim maddelerinin fiyatları fırlamış, fırlayan fiyatlar enflasyon, stok ve karaborsayı olağan hale getirmiştir. Üretimi teşvik için yapılan propagandalar ve etkisiz teşvikler olumlu bir sonuç vermeyince yiyecek maddeleri sıkıntıları baş göstermiş, kimi tüketim maddelerinin vesikayla dağıtılması zorunluluğu doğmuştur. Özlem Özgür'ün belirttiğine göre 1939-1948 yılları arasında fiyat artış hızı bütün dönem için % 434 ve yıllık ortalama olarak da %48 gibi oransal bir büyüklüğe ulaşmıştır (Özgür 1976: 181).

Ordunun ve halkın durmadan artan mal ihtiyacını karşılayabilmek ve yaşam seviyesini düşürmemek için devlet baskıcı önlemlere başvurmuş, 1940'da çıkarılan "Milli Korunma Kanunu" siyasal iktidara ekonomiyi bütünüyle denetleyebilecek şekilde çok geniş müdahale olanakları vermiştir.Ücretlerin düşüklüğü nedeniyle işletmelerde çalışmaya istekli bir işçi kitlesinin bulunmaması yüzünden Milli Korunma Kanunu'yla maden ocakları dolaylarında yaşayan köylülere her yıl belirli bir süre için madenlerde çalışma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu durum köylüler arasında büyük bir rahatsızlık ve hoşnutsuzluk doğurmuştur (Karpat 1967: 84-85).

Uygulanan düşük tarım alım fiyatları, getirilen zorunlu yükümlülükler, mal varlıklarına el koyma yöntemi, yol vergisi, ticaret sermayesinin sömürüsü, darlık,enflasyon ve savaş ekonomisi koşulları köylü yığınlarının tek partili rejime cephe almalarına yol açacak,

bürokrasi-halk çelişkisi bir kez daha gündeme gelecek ve DP bu çelişkiyi çok iyi şekilde kullanacaktır.

Savaş yıllarının spekülatif kazançlara uygun ortamı sermayenin özel ellerde yoğunlaşmasına yolaçarken güvensizlik ve müsadere koşulları nedeniyle Türkiye'de kapitalizm yaratılan büyük servetleri tarım ve sanayi kesiminde yeni yatırımlara dönüştürmekten kaçınmıştır.

Bu dönemde hazinenin açıkları iç borçlanmalarla kapatılamayınca servet üzerine 1942'de "Varlık Vergisi" konulmuş, uygulamada beliren güçlükler toplumsal ve siyasal huzursuzluklara neden olmuştur. Savaşın ilk yıllarında baskı altında tutulan tarım ürünleri fiyatlarının sonradan serbest bırakılmasıyla fiyatlar seviyesinde büyük artışlar doğmuştur. Bunun üzerine "Toprak Mahsulleri Vergisi" adı altında eski âşara benzer %10 oranlı bir vergi konulmuş, ayrıca tahıl üretiminin belirli bir bölümü ilan edilen düşük fiyatlardan zorla çiftçilerden satın alınmıştır (Aktan 1968: 36).

Sürüp giden bütçe açıkları, Merkez Bankasına borçlanmak ve emisyon yollarıyla kapatılmaya çalışılmış, enflasyon durdurulmaz boyutlarda şiddetlenerek sabit gelirliler, ücretli ve aylıklılar üzerinde dayanılmaz ve ezici ağırlığıyla ekonomik ve toplumsal bir sorun olmuştur. Paranın dış değeri düşmüş, milli gelirin çok yavaş artması, nüfus artışının bu dönemde düşmesine karşın, fert başına gelirin azalmasına neden olmuştur (Güner 1978: 45-54).

Tüm bu yıllar boyunca verimli ekonomik yatırımlar pek az yapılabilmiş, sanayi, madencilik, ziraat ve öteki alanlarda duraklama kaydedilmiştir. Savaş sırasında biriken döviz ve altın rezervlerine karşın savaş ekonomisi koşulları yüzünden kalkınma için gereken yatırımlar yapılamamıştır.

Bu dönemde dışalım ve dışsatımın Almanya'ya büyük bir oranda bağlı olması dönemin bir diğer ilginç özelliğidir. Savaşsonu dönemi, çok partili siyasal rejime geçiş ve Batılı büyük kapitalist ekonomilerle bütünleşme, kalkınmanın toplumun gündeminde ikinci plana atıldığı yıllar olmuştur. 1945'lerde Türkiye, Dünya kapitalist sistemi içinde yeralma hazırlığındadır. Dönem sonunda, önce askeri sonra ekonomik

amaçlarla dış yardımlar gelmesi, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi planlamak üzere bazı hazırlıklara yol çizmiştir. Devletçilik göreli olarak gözden düşmüş ve kamu iktisadi teşekküllerinin halka devredilmesi görüşü ağırlık kazanmıştır.

1.4.1. *C.H.P.'de Toprak Reformunun Öyküsü*

1922 yılında Mustafa Kemal'in "her köylü toprak sahibi olacaktır" sözüyle dile getirdiği toprak reformu, CHF iktidarı boyunca sürekli ertelenmiş, ciddi olarak uygulama alanına konulacak biçimde gündeme getirilmemiştir. 29 Aralık 1937'de İsmet İnönü'nün Mecliste yaptığı beklenmedik konuşmayla konu yeniden aktüel önem kazanmıştır.

Yeni araç ve tekniklerle, planlı olarak düzenlenmiş "zirai kombinalar"ı amaçlayan reform konusu, İnönü'nün yerine Başvekilliğe getirilen Celal Bayar döneminde değiştirilmiş ve savaş ortamından sonra 1945'lerde yeniden gündeme getirilmiş Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatiboğlu tarafından hazırlanan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı" 1944'de Meclise sunulmuş ve çoğunluğu Büyük toprak sahiplerinden oluşmuş Karma Komisyon'a havale edilmiştir.

Karma Komisyonun raportörü, kendisi de büyük bir çiftçi olan Adnan Menderes, parlamento yaşamında etkili mücadelesini bu komisyonda , adı geçen kanun'un mecliste tartışılması sırasında vererek, ona karşı çıkmıştır. Komisyonda Çukurova'dan Cavit Oral, Eskişehir'den Emin Sazak ve Ege'den Adnan Menderes'in öncülüğünde geliştirilen muhalefetle "Hükümet tasarısı" büyük ölçüde değişikliğe uğramış ve özünü yitirmiş olarak 11 Haziran 1945'te kanunlaşmıştır (Aydemir 1969: 121-135).

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabulünden bir gün önce Adnan Menderes'in komisyon raportörlüğünden istifası CHP'den kopuşun ilk işareti olmuştur. Maddi çıkarların belirlediği yol ayrımı, bir gün sonra, demokratik haklar isteyen "Dörtlü Takrir"e omuz vermiştir.

1.4.2. *Çok Partili Siyasal Yaşam ve DP'nin Büyüsü*

1943 yılının bitimine yakın Almanya'nın savaşı yitireceğine ilişkin belirtilerin ortaya çıkmasıyla Türkiye, 1944 yılında Almanya'yla olan ilişkilerini koparma ve müttefik kuvvetlerine yaklaşma amacı güdecektir. 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilir. San Fransisco'da Birleşmiş Milletler'i kuracak konferansa katılmanın önkabulu budur. Bu sırada 19 Mart 1945'de Sovyetler Birliği, 1925'de bağıtlanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirir. 25 Nisan 1945'de San Fransisco konferansı toplanır, Mayıs başlarında Almanya teslim olur. SSCB'nin Boğazlarda üs, Montreux Antlaşmasında değişiklik, Kars, Ardahan ve Bulgar sınırlarında düzeltmeler türünde talep ve imalan dolaşmağa başlar (Akşin 1988: 13).

Batıda otoriter sistemlerin yenilgisi ve demokrasinin gündeme gelmesine paralel olarak Sovyetlerden gelen baskılara karşı Batı ittifak ve desteği çok partili düzene geçişte gözönünde bulundurulması gereken dış etkilerdir. CHP iktidarına karşı muhalefetin örgütlenerek ortaya çıkması bir rastlantı olmamıştır. Bu dönüşümü değişen sosyo-ekonomik koşulların yanında CHP'nin izlediği politikada aramak gerekir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine yakın Varlık Vergisi adı altında CHP'nin çeşitli spekülatif kazançları sınırlama yönünde aldığı önlem, ticaret sermayesinin çıkarlarını tehdit eder bir özellik taşımıştır. (Bkz. Koç 1973). Savaşın kısıtlayıcı etkileriyle bunalmış sanayi sermayesi vardığı aşamada devletin müdahaleci politikasından bağımsız liberal bir ekonomi özlemi çeker olmuştur. 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'yla CHP Kurtuluş Savaşında İttifak kurduğu toprak ağalarının maddi çıkarlarına ters düşen bir toprak politikası izlemiştir. Bu gelişmeler çok partili rejimin oluşumunda belirleyici iç dinamiklerdir. Çok partili siyasal rejime geçişte parti içi muhalefetin öncülüğünü yapacak olan Celal Bayar, o günlere dönük olarak şu izlenimlerini aktarıyor;

"... Çok partili sisteme gitmeden önce de, tek parti içinde yapılabilecek bazı demokratik denemeler, düzeltmeler vardı. Cumhuriyet Halk Partisi içinde bazı kimseler, bunun vaktinin geldiğine

inanıyorlardı. Ben de buna inananlardan biri idim..." (Bayar : 29).

Türkiye'nin Savaş sonrası koşullarına göre yapılan tercih demokratikleşme ve büyüme eğilimleriyle kendini gösterecektir. Basında çıkan yazılar "rejim" açısından ülkenin kendisine yeni bir çeki düzen vermesini önerirken, Büyük Millet Meclisinde de bu eğilimler güçlenmektedir.

Büyük Millet Meclisi'nde eylemli ilk muhalefet Hikmet Bayur'dan gelmiştir. Bayur'ın Meclis içi muhalefeti Parlamentoya özlenen bir sıcaklık ve renk katmıştır.

1945 yılının Mayıs'ında yapılan bütçe görüşmelerine yedi milletvekili "red" oyu kullanmıştır. Bayar, 1944 bütçesine de tek başına "red" oyu vermiştir. Halk partisi o gece İnönü'nün başkanlığında bir toplantı yaparak, kabinedeki bir bakanını değiştirecek, Parti Genel Sekreteri görevinden ayrılacaktır.

İşte bu parti kaynaşmaları arasında Celal Bayar ve arkadaşları "Dörtlü takrir" olarak bilinen ve parti içi demokrasiyi amaçlayan yazılarını 7 Haziran 1945 günü görüşülmek üzere partiye sunmuşlardır. 12 Haziran 1945 tarihli oturumda, yedi saatlik bir görüşmeden sonra "Dörtlü Takrir" reddolunmuştur. 25 Eylül 1945 günü Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Vatan ve Tan gazetelerinde takrirle ilgili yazılarını inceleyen parti divanı her iki milletvekilinin partiden çıkarılmasını karar altına almıştır.

"Partiden çıkarılmışlardı ama temaslarımız eskisi gibi bütün sıcaklığı ile devam ediyordu. Bu şartlar içinde benim ve Koraltan arkadaşımızın da partiden çıkarılması beklenebilirdi. İşte o günlerde "Bir parti kurmak" konusu üzerinde durmağa başladık" (Bayar : 37).

İnönü, Bayar ve arkadaşlarına parti kurdurtacak ortam ve koşulları hazırlarken, iktidarına yönelecek parti içi muhalefeti de böylece ayıklamış olmaktadır. Bayar, CHP'den değil, milletvekilliğinden istifa ederek, arkadaşlarıyla uyum ve dayanışma içinde olduğunu kanıtlayacaktır.

"Ben ve arkadaşlarım, partinin tüzük ve programı ortaya çıkıncaya kadar ağzımızı sıkı tutmaya kararlıydık. Nihayet üzerinde en

çok durulan devletçilik maddesini de formüle ettikten sonra partinin ismi kondu DEMOKRAT PARTİ" (Bayar: 47).

Bayar ve CHP'lilerin yeni kurulan partinin öncülüğünü ve kuruculuğunu yapmaları, ülkenin ve rejimin de güvencesi sayılacak laiklik ve Atatürk ilkelerinden kesinlikle ödün verilemeyecekti. Bayar 3 Aralık 1945'te CHP'den istifa ediyordu. Bu partinin kamuoyuna açıklanacağı yolunda en belirgin kanıttı.

"Bir "pürüz" vardı yalnız. O da dörtlü takrir sahiplerinin Tevfik Rüştü Aras ve "Tan", "Görüşler" gibi yayınlarla yakın bir ilişkide olmalarıydı... Tan gazetesi sol düşünceyi temsil ediyor ve Sovyetler'e "yumuşak" tavrıyla tanınıyordu. Köprülü ve Menderes Tan'da yazılar yazmışlar ve Tan'ın çıkardığı Görüşler dergisinde yazı yazacakları ilan edilmişti. Derken, 4 Aralık günü Tan gazetesinin kalabalık bir "gençlik" grubu tarafından tahrip edilmesi "önlenemedi" Bu işin arkasında CHP'nin bulunduğu tahmin edilmektedir. Acaba, takrir sahiplerine soldan uzak durmaları için bir işaret miydi" (Akşin 1988: 15).

Gerçekten de "Tan olayı"ndan sonra DP sola karşı olmak konusunda CHP ile yarışacaktı. 7 Ocak 1946 Pazartesi günü akşamı "Dörtlü Takrir" sahipleri bir basın toplantısıyla DP'nin kurulduğunu açıklıyorlardı.

"Bu sırada basın toplantısındaki bir gazeteci bana

- Partiniz sağ mıdır, sol mudur? diye bir soru yöneltti.

- Demokrattır, dedim; programımızı inceleyiniz, orada yerimizi bulacaksınız?

Menderes benim yanımda oturuyordu. Hemen beni teyiden ekledi.

- Siz Halk Partisinin yerini bulun, biz Demokrat Partinin, onun neresinde olduğunu gösterelim" (Bayar : 48).

Böylece DP, 1950'lere uzanan bölge ve dünya dengelerinde İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının sıkıntılarına karşı CHP'den kopan bir elit'in tek partinin bürokratik-otoriter yönetimine karşı bir tepkinin ürünü olarak biçimlenerek, toplumun demokratikleşme ve büyüme özlemlerine çözümler bulmak üzere gündeme gelmiştir. 1950 seçimleriyle 27 yıllık tek parti iktidarına DP'nin genel oy mekaniz-

masıyla son verişi, Türk siyasal yaşamında "devrim" niteliğinde bir olay olarak değerlendirilecektir.

1.4.3. 1940-1950 Döneminde İ.D.T.'leri

Hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle bu dönemde uygulamaya konulamamıştır. Bu dönemde özel girişim çeşitli sektörlerde etkinlik göstererek ağırlığını ve gücünü arttırmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen kamu girişimleri ve yatırımları şunlardır;

1940 yılında Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı kurulmuştur.

1941 yılında Petrol Ofisi faaliyete geçmiştir.

1943 yılında Sivas çimento fabrikası işletmeye açılmıştır.

1944 yılında Zirai Donatım Kurumu, İzmit İkinci Kağıt Fabrikası işletmeye açılmıştır.

1945 yılında Belediyeler Bankası, İller Bankası'na, Emlâk ve Eytam Bankası, "Türkiye Emlâk Kredi Bankası"na dönüştürülmüştür. Bu yılda İzmir Klor Alkali Fabrikası işletmeye açılmış, Filyos Ateş Tuğla Fabrikası'nın temeli atılmıştır.

1946 yılında İşçi Sigortaları Kurumu ve İş ve İşçi Bulma Kurumu oluşturulmuştur.

1947 yılında Filyos Ateş Tuğla Fabrikası işletmeye açılmıştır.

1948 yılında Çatalağzı Termik santralı işletmeye açılmıştır.

1949 yılında İzmir Basma, Erzincan Bez, Adıyaman Pamuklu, Diyarbakır Yünlü Fabrikaları'nın temelleri atılmıştır (Babüroğlu 1982: 158).

1.5. 1950-1960 DÖNEMİ

1.5.1. DP Öncesi Yönelişler ve DP Döneminde Ekonomi

CHP yönetiminin 1930'lu yıllara damgasını vurmuş devletçi ve sanayileşmeci politikaları, 1940-1945 yıllarında savaş koşulları nedeniyle uygulanma olanağı bulamamıştır. Boratav'a göre; 1946 yılı içinde

eski Beş Yıllık Sanayi Planı taslağının hasıraltı edilmesiyle iktisat politikasının biçimlenmesi Amerikalı uzmanlara ve daha sonraları yardım heyetlerine teslim edilmiştir. 7 Eylül devalüasyonu giderek liberalleşen bir ticaret rejiminin göstergesidir.

"... devletçiliği özel teşebbüsü desteklemeye dönük bir ilke olarak yeniden yorumlayan 1947 CHP kurultayı, ekonominin Marshall yardımına ve teşvik yasaları ile yabancı sermayeye açılması, Türkiye'nin İMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği örgütü'ne üye olması, Demokrat Parti iktidarından önce ekonomiye damgasını vuran yeni yönelişleri temsil eden uygulamalardır" (Boratav 1988: 36).

1945-1950 döneminde beliren bu yöneliş Dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmenin yeni dengeler ve dünya konjoktürünün bölgesel mantığına uyan arayışlar olarak belirmiştir. Savaş sıkıntılarının ortadan kalkmasıyla, ekonomideki yapısal yetersizlikler dış yardım ve kredilerle aşılmaya çalışılmıştır.

DP İktidarı özel girişime ve sermayeye öncelik tanıyarak, kalkınmanın gerçekleştirilmesini özel girişimden beklemektedir. Birinci Adnan Menderes hükümet programı ekonomide devlet sektörünü küçültmeyi amaçlamaktadır. Devlet sektörü ve kamu işletmelerine DP'nin yaklaşımı 22 Mayıs 1950'de TBMM'de okunan hükümet programında şöyle belirtilmektedir;

"Bundan böyle amme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmiyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, âmme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeğe çalışacağız" (Arar 1968: 216).

Özel yatırımları teşvik için güven ve garanti sağlayan DP programı uygulamada bir kaç kalem mal dışında dış ticareti serbestleştirmiş, özel girişimcilerin karşısındaki bürokrasi engellerini yıkmaya çalışmış, bunlara kredi sağlamak amacıyla, devlet fonlarıyla özel statülü Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nı kurmuş, özellikle karayolları ihaleleri aracılığıyla, kamu olanaklarını özel girişimcilerin önüne sermiş, ulaştırma alanında sağladığı büyük hamlelerle ve para sunu-

munu geniş ölçüde artırarak ticaretin gelişmesine önemli hizmetlerde bulunmuştur(Bkz. Eroğul 1970).

Tarım alanında yaygın bir makineleşmeye gidilmiş, sayıları 40 bini bulan traktörlerle kurak ve yarı kurak bölgelerin dalgalı arazileri tarıma açılmış, Ziraat Bankası kredileri önemli ölçüde artırılmış, tarım ürünlerinin depolanması için önemli yatırımlara girişilmiştir. Tarımla ilgili vergilerin düşüklüğü ve destekleme alımlarının yüksekliğinin yanısıra ilk yıllarda hava koşullarının çok iyi gitmesi, o zamana dek görülmemiş bir üretim patlamasına yol açmıştır. Kore Savaşı nedeniyle Dünya piyasasında buğday fiyatlarının elverişli düzeylere çıkması tüm bu gelişmeler kısa zamanda köylülerin ve çiftçilerin refah düzeyini yükseltmiş, çiftçilerin büyük servetler edinmelerine yol açmıştır (Aktan 1968: 37). Şüphesiz ekonomik konjoktürün doğurduğu bu canlanma ve 1950 seçimlerinde CHP bürokrasisinin gücünün kırılması halk kitlelerinin karşısında DP'yi büyülü bir parti kimliğine büründürmüştür.

Doğa koşullarına bağlı tarımsal üretimin 1954 yılında çok olumsuz biçimde doğa koşullarından etkilenmesi tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur. Bu olay ekonominin öteki sektörlerini doğal olarak etkilemiş, buğday dışsatımcısı ülke, buğday dışalımcısı durumuna düşmüştür. Bu olay siyasal iktidarın tarıma verdiği önemi göreli olarak azaltmasına ülke kalkınmasında sanayiyi ön plana çıkarmasına yol çizmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının konjonktürel koşullarında gelişme ve sanayileşme politikasında beliren tercihlerin geniş ölçüde dış kaynaklara, dış yardım ve kredilere dayalı olması 1950 sonrası sanayileşme çabalarının temel dayanaklarını oluşturmuştur. Bu sanayileşme sürecinde dışsatımın önemli bir katkısı yoktur (Bulutay 1984: 4-5).

Türkiye ekonomisinde dışa bağımlı sanayileşme politikasında, sanayinin dış girdilere dayanması, montaj niteliği taşıması, geniş ölçüde korunması, tüketiciyi aşırı sömürmesi, dış rekabet gücüne erişememesi türünde özellikleriyle dünden bugüne uzanan çarpıklığı da beraberinde sürdürüp getirecektir.

Ne var ki azgelişmiş bir yapı içinde dışa bağlı sanayileşme ve

kalkınma çabaları ekonomide birçok dar boğazlar ve tıkanmalar doğuracaktır. 1954 yılından itibaren dış ticaret ve ödemeler bilançosu açık vermeye başlayacak giderek ağırlaşan ödemeler dengesi, DP iktidarını korumacı ve müdahaleci politikalara yöneltecektir. Ödeme güçlükleri 1954-58 yılları arasında Ankara'nın IMF heyetlerinin uğrak yeri haline gelmesine yol açmıştır. Korkut Boratav bu ilişkiyi şöyle değerlendirir;

"... Menderes hükümeti 1958 yılına kadar bu heyetlerden gelen 'istikrar programı' reçetelerine karşı direndi ve savaş yıllarının mirası olan Milli Korunma Kanununu yeniden yürürlüğe koyarak enflasyona ve zorunlu malların arzında meydana gelen tıkanmalara karşı polisiye önlemlerle mücadeleyi yeğledi..." (Boratav 1988: 36).

1958 yılı ortalarında dış çevrelerin istediği doğrultuda Türk lirası devalüe edilerek dolar 2.80 TL'den 9.00 TL'ye çıkarılmıştır. Deflasyonist bir istikrar programının uygulanması gündeme gelmiştir.

"Bu kararlar sayesinde 600 milyon dolarlık dış borcun ödenmesi ertelenecek ve 359 milyon dolarlık yeni dış kredi taahhütleri elde edilecektir. Ancak tüm benzer operasyonlarda olduğu gibi sağlanan dış kaynaklar iktisat politikalarının saptanan çerçeveden sapmaması koşuluna bağlı kılınmaktaydı" (Boratav 1988: 37).

Böylece oluşan yeni ekonomi politikası ana çizgileriyle, DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasını izleyen hükümetlerce de 1961 sonuna kadar sürdürülmüştür.

1.5.2. Demokrat Parti ve İ.D.T.'leri

Demokrat Parti iktidarının on yıl süren yönetimi boyunca hükümet programında amaçladığı ekonomide devlet sektörünün daraltılıp küçültülmesi görüşü gerçekleştirilememiş "amme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç" devlet işletmelerinin... "bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devredileceği" önkabulu uygulama olanağı bulamamıştır.

Demokrat Parti iktidarı döneminde birçok yeni kamu ekonomik girişimleri oluşturulduğu gibi, birçoğu da önceden kurulanlardan

ayrılarak bağımsız İ.D.T.'e dönüştürülmüştür. Deyime KİT denilmesi 22 Mayıs 1964 tarih ve 468 sayılı yasayla gerçekleşmiştir. Özel sektörün güç ve boyutlarını aşan yatırımlarla, kâr görmediği alanlar devlet sektöründe yoğunlaşmış, İ.D.T.'leriyle özel kesimi doğrudan desteklemenin yolları açılmıştır.

1950 yılında, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü, "Makina Kimya Endüstri Kurumu"na, 1951 yılında, 1923 yılından bu yana çeşitli evreler geçiren Deniz İşletmeciliği, "Denizcilik Bankası Türk anonim Şirketi"ne dönüştürülmüş, 1952 yılında "Et ve Balık Kurumu", 1953 yılında "Türkiye Çimento Sanayii Anonim Şirketi", 1954 yılında "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı", "Devlet Malzeme Ofisi" 1955 yılında "Kağıt Sanayii", "Demir-Çelik İşletmeleri", "Türkiye Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi", "D.B. Deniz Nakliyat T. A. Ş.", "Turizm Bankası A. O." kurulmuştur.

Devlet Havayolları Umum Müdürlüğü, bir İngiliz firması ortaklığıyla "Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı"na dönüştürülmüştür. 1956 yılında Kömür İşletmeleri, "Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu"na dönüştürülmüş, Murgul Bakır İşletmeleri, Etibank'a bağlanmış, Simli Kurşun, Küre Bakır-Pirit, Üçköprü Krom, Halıköy Civa ve Emet Kolemanit madenleri işletmeye açılmıştır.

Kütahya Azot Tesisleri, Ankara, Afyon, Konya, Çukurova, Balıkesir, Çorum, Pınarhisar, Elazığ Çimento Fabrikaları bu dönemde kurulup işletmeye açılmıştır.

1950'lerin sloganı, 20 çimento, 20 şeker fabrikası gerçekleştirilmeye çalışılmış, 6 adet Çay Fabrikası İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne geçirilmiştir. Ordu Soya, İzmit Dördüncü ve Beşinci Kağıt Fabrikaları kurulmuştur (Babüroğlu 1982: 159).

Tüm bu oluşumlar özel kesime öncelik veren bir siyasal partinin döneminde gerçekleştirilen kamu ekonomik girişimleridir. Bir başka deyişle kapitalist ilişkileri ve buna dayalı olarak da özel girişimciliği geliştirmede etken bir araç olarak kullanılan "devletçilik" DP döneminde de özel girişimciliği korumada başarılı biçimde kullanılmıştır.

1.6. 1960 Sonrası Dönem

DP'nin enflasyoncu gelişme yılları nedeniyle 1960 döneminde ekonomik yaşamın bir plan dahilinde düzenlenmesi gerektiği görüşü önem kazanmıştır. 1960 yılında 91 sayılı yasayla kurulan Devlet Planlama Teşkilatı 1962 yılı için geçici bir plan hazırlamış ve 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren uygulamaya konulmuştur. Ekonomik etkinlikleri daraltıcı yönden alınan önlemler sonucu 1960 ve 1961 yıllarının duraklama yılları olduğu ileri sürülmektedir (Bkz. Sağlam: 89).

Dış ticaret açıklarının bu dönemde yeni dış borçlanmalarla kapatılması yoluna gidilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanmış ve 1 Ocak 1963 tarihinden başlayarak uygulamaya konulmuştur. 1968 yılı başından itibaren 1968-1972 yıllarını kapsayacak olan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kamu sektörüne öncelik tanımasına karşın İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında özel sektöre öncelik verilmiştir.

27 Mayıs darbesi altında önderliğinden yoksun kalan DP hareketinin 1961 sonrasında çeşitli kollardan sürdürülen toparlanma çabaları bir süre sonra AP'nin siyasal varlığını kabul ettirmesiyle sonuçlanmıştır. DP geleneğini sürdüren siyasi hareketlerin toparlanması süreci aynı zamanda burjuvazinin sanayiye dayalı kesiminin hareket içinde önderliği ellerine geçirmeleriyle, Türkiye kapitalizmi kendi gelişim stratejisiyle uyumlu yeni bir aşamaya ulaşmıştır. DP içinde bağımlı bir unsur olan sanayi burjuvazisinin, AP bünyesinde yönetici güç olarak varlığını duyurması yeni toplumsal ve yönetsel düzenin gelişimini gösterir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında özel sektörün önceliği bu gelişmelerle yakından ilişkilidir. 60'lı yıllardan 70'li yıllara uzanan süreçte ekonominin büyümesine paralel olarak demokratik hak ve özgürlüklerin, sendikal hak ve özgürlüklerin, toplumsal hakların toplumun gündeminde yeralması, yükselen sanayi ve ticaret burjuvazisinin önünde ağır bir yük oluşturması 12 Mart 1971 rejimini anlaşılabilir kılmıştır. "Sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aştığı" dönemin Başbakanı tarafından dile getirilecektir.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETÇİLİK İLKESİNE YAKLAŞIMLAR VE UYGULAMALARIN YARATTIĞI TARTIŞMALAR

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETÇİLİK İLKESİNE YAKLAŞIMLAR VE UYGULAMALARIN YARATTIĞI TARTIŞMALAR

1. DEVLETÇİLİK İLKESİNE YAKLAŞIMLAR

Ülkemizde "devletçilik" konusu Cumhuriyetle gündeme gelmedi. Bu nedenle de tartışmalar Cumhuriyetle başlatılamaz. 1914'lerin "Türkçü" ideologlarında "milli iktisat" ve "devletçilik" İngiliz sömürgeciliğine ve liberalizme karşı bir almaşık olarak ileri sürülmüş ve dönemin idelogları "iktisadi devletçilik"leriyle Cumhuriyet döneminin resmi politikalarını etkilemişlerdi.

Cumhuriyet Döneminde de "Fırkanın", "devletçilik" dışındaki ilkelerinde tam bir uzlaşma görülürken "devletçilik" ilkesi üstünde bir uzlaşma yoktu. Devletçiliğe ilişkin farklı görüş ve yorumlar belirmişti. Yönetici kadro bu ilkeler konusunda ödün vermez bir tutum sürdürürken "devletçilik" üstündeki tartışmalara hoşgörülü bakmıştı. Nitekim Başbakan İnönü de "Kadro"ya yazdığı "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" başlıklı yazısında yedi sekiz yıldır süren devletçilik tartışmalarından sözetmişti. 1960'larda yayınlanan "YÖN" dergisi de Cumhuriyet Döneminde CHP ilkelerinin başlangıçta kağıt üzerinde kaldığını, bu ilkelerin ve özellikle devletçiliğin yaşama geçirildiğinde sosyalizme ulaşacağını söylemişti. Bu yaklaşım bir bilinçsizlik değilse de bir saptırmaydı. Bu bölümde konuyu aydınlatma bağlamında CHF'nin yapısallaşma süreci ve resmi devletçilik anlayışı belirlenecek, bir düşünce karmaşasını önlemek amacıyla konuya ilişkin yaklaşımlar çözümlenecektir.

1.1. CHF TAŞIDIĞI TEMEL SİYASAL EĞİLİMLER

1.1.1. CHF'nin Yapısallaşma Süreci; Milliyetçilik, Batıya Verilen Mesaj ve Sol'un Tasfiyesi

Ulusal Kurtuluş Savaşı her şeyden önce askeri bir hareketti ve başlangıçta Kuvayı Milliye müfrezelerinin yürüttüğü bir tür gerilla savaşı olarak başlamış, düzenli orduyla sürdürülerek başarıya ulaşmıştı. Kuvayı Milliye müfrezelerini subaylar ve Anadolu eşrafı örgütlemişti. Bir başka deyişle Ulusal Kurtuluş Savaşını yürüten güçler asker-sivil, bürokrat zümre öncülüğünde Anadolu tüccarı ve eşrafıydı. O günün koşullarında oluşturulan bu ittifak sonraki gelişmelere damgasını vurmuştu. Büyük çoğunluğu subaylardan oluşan öncü kadro, hareketi örgütleme yolunda bölgesel (Erzurum) ve ulusal (Sivas) kongrelerle "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni, giderek TBMM'nin oluşumunu sağlamıştı. Dış dünyayla temaslarından ve yükselen milliyetçilik akımlarının Osmanlı mozayiğinin dengelerini alt-üst etmesiyle de "milliyetçilik" asker-sivil aydın kesimlerde dayanaklarını bulmuş, İttihat ve Terakki'de resmi ideoloji olarak kurumsallaşmıştı. Milli Mücadele ve sonrasında da milliyetçilik resmi bir ideoloji olarak bu kesimde etkililiğini sürdürmüş ve gelişmişti.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılan köylüler ve işçiler, asker-sivil bürokrasinin öncülüğünde yerel eşraf tarafından örgütlenmişlerdi. O günün koşullarında ülkede bir sanayi proleteryasının bulunmayışı hareketin öncülüğünü olanaksız kılmış, dönemin solcuları da orta ve yoksul köylüde taban arama çabalarında islamla-komünizmi ideolojik planda bağdaştırma çabası gütmüşlerdi. Milli Mücadelenin öncü kadrolarının Batı ile uzlaşma eğilimleri ilk aşamada 1921 Londra Konferansı öncesinde belirmiş, bu uzlaşma eğilimi Anadolu'daki tabanı olmayan sol hareketin tasfiyesine yol açmıştı (Teziç 1977: 65). Bu tasfiye, Ankara hükümetinin izleyeceği ekonomik gelişme modeli hakkında Batılılara verilecek ipuçları açısından da oldukça anlamlıydı. İzmir İkisat Kongresiyle de Batıya gereken "mesaj" verilmişti.

1.1.2. *Sınıflar Arasında Amaçlanan Uyuşum ve Kaynaşma, Bir Başka Deyişle Halkçılık*

Toplumsal sınıfların ve sınıf çatışmasının gereksizliğine inanmış, çelişkiden arınmış, toplumsal uzlaşma ve dayanışmadan kaynaklanan solidarist düşünce, Meşrutiyet döneminin son yıllarında Ziya Gökalp ve çevresince benimsenerek "halkçılık" adı altında siyasal yaşamın gündemine getirilmişti. Dönemin "meslekçi" eğilimini yansıtan Gökalp'te toplumsal sınıflar, aralarında uzlaşamayan sürekli sınıf çatışmalarına yolaçan bölücü ögelerdi, toplumsal işbölümü esası üzerine kurulmuş meslek zümreleri ise uzlaşan, bağdaşan yapılardı. Toplumsal evrim sürecinde, toplumsal sınıfları içeren sınıflı toplumlar yokolacak bunlar yerlerini temel işleyiş ve örgütlenmesi meslek zümrelerinden oluşan işbölümü gelişmiş toplumlara bırakacaktı. Gökalp'in halkçılığının amacı tabaka ve sınıf ayrıcalık ve farklılıklarının kaldırılıp toplumun ayrı zümrelerini işbölümünün yarattığı meslek zümrelerine dayanarak örgütlendirmekti. Osmanlı toplumunun esnaf örgütlenme geleneğiyle, Durkheim'in "toplumsal işbölümü" öğretisi Gökalp halkçılığının kavramsal çerçevesini oluşturmuştu. Halkçılık anlayışı bu açıdan sınıf çatışma ve çelişkilerine karşı düşünülmüştü (Parla 1989: 70).

Milli Mücadele Döneminde Kör Ali İhsan ve çevresi, meslek zümreleri ilkesine korporatif boyutlar kazandırarak "mesleki temsil" adı altında meclise getirmişlerdi. Büyük Millet Meclisi mesleki temsil esasına dayanan bir halkçılığı benimsememiş, ancak toplumsal sınıf kavramını gündem dışı bırakacak meslek zümreleri görüşü tek parti yönetimi boyunca etkinliğini sürdürmüştü (Toprak 1977: 16).

Halk Fırkasının kuruluş çalışmaları sırasında 7 Şubat 1923 günü Balıkesir Paşa Camii'nde yaptığı konuşmada Mustafa Kemal *"... muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yek diğerleriyle imtizaç (uyuşma) halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumî heyetiyle hepsi halktan ibarettir"* diyecekti. 10 gün sonra toplanan İzmir İktisat Kongresinde "muhtelif meslek erbabının" birbiriyle bütünleşen çıkar birliğinin savunulduğu oturumlarda "milli tesanüd"ün temel ilke olduğu vurgulanarak toplumsal sınıflar ve sınıf

çelişkileri gündemden çıkartılacaktı. Böylelikle İttihat ve Terakki'nin güçlü ideologu Gökalp'in dayanışmacı düşünce akımı Kurtuluş Savaşı içinde ve sonrasında da sürmüş, Kemalist rejimi etkilemişti. Halk Fırkası'nın 1931'de yayınladığı programa göre halkçılığın amacı, sınıf mücadelelerini önleyerek Türk toplumunun birliğini sağlamaktı. "Halkçılık" sınıf mücadelesinin reddi anlamında kullanılmaktaydı. Kemal Karpat halkçılık ilkesiyle neyin amaçlandığını şöyle yazmaktaydı:

"... Toplumun sınıf yapısı inkar edildiği halde sınıf mücadelesini önleme tedbirlerine başvurulması iki şekilde izah edilebilir. Ya sınıf mücadelesini doğuran şartların toplumda mevcut bulunduğundan endişe ediliyor, ya da ekonomik gelişmelerin ilerde böyle bir mücadele doğuracağı kabul olunuyordu" (Karpat 1967: 51).

Böylelikle Cumhuriyet döneminde halkçılık siyasal düzlemde önce İslami egemenlik anlayışına karşı kullanılmış, bunun yanında sınıf mücadelelerine karşı bir araç olarak geliştirilmişti (Teziç 1977: 70).

1.1.3. *Kurulan İttifak, Modernleşme Çabaları ve Devlet Partisi*

Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde asker-sivil bürokrasi ile Anadolu eşrafı ve ticaret burjuvazisi arasında kurulmuş olan ittifak İzmir İktisat Kongresi'nde de sürmüş toplumun gündemini belirleyerek sonuçlarını vermişti. Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde hemen örgütlenen İstanbul tüccarları "Milli Türk Ticaret Birliği"ni kurmuştu. Kuruluşun amacı, Batı ile Türkiye arasında aracılık yapan azınlık ve levantenlerin yerini Türk tüccarın almasıydı (Başar 1960: 11-12). Aracılık ve komisyonculuğun "milli " kisveye bürünmüş olarak sürdürülmesi amaçlanmıştı. İzmir İktisat Kongresi'ne hazırlıklı olarak katılan bu kesim amaçlarına ulaşmıştı. Kongreden "ittifak" bir kez daha güçlü biçimde varlığını kanıtlayarak çıkmıştı. Rejimin öngördüğü modernleşme programı ittifakın gereklerine ve temellerine uygunluk içermekteydi. Kemalist modernleşme sosyo-ekonomik yapıda çok köklü değişikliklere gitmeden Batının siyasal ve kültürel kurumlarının alınması temeline dayanmaktaydı (Özbudun 1975: 36). Kurulan ittifakta, taşra eşrafı yönetici seçkinlerin modernleşme çabalarına muhalefet etmeyecek, yönetici seçkinler de taşra eşrafının toprak mülkiyetine ve yöresel nüfuzuna

ilişmeyecekti. CHF bürokrat-eşraf ittifakına dayanarak bir seçkinler partisi kimliğini sürdürecekti. Her iki Cumhurbaşkanı da askerdi, başbakanlardan üçü Harbiye mezunu ve subay (İnönü, Okyar, Peker), biri askeri tıbbiye mezunu ve doktor-subay (Saydam), ikisi Mülkiye mezunu ve kamu görevlisi (Saraçoğlu, Saka) olmak üzere dönemin sekiz başbakanından altısı, askeri bürokrat kökenden gelmekteydi. Toplumun sivil kesimleriyle bir ölçüde ilintili bir eğitim ve meslek kökeninden gelen tek başbakan Bayar'dı. Bu dönemde Bakanlar Kurulu üyeliğine yapılan 194 atamanın % 61'inde siyasete askerlik ve devlet memurluğundan gelen kişilere öncelik verilmişti. Bu olgu Harbiyeli ve Mülkiyeli bürokrat kadroların Cumhuriyetin ilk 27 yıllık dönemi boyunca siyasal mekanizmalar üstünde sahip oldukları denetim gücünü yeterince göstermekteydi (Tezel 1982: 129).

Parti, tek partili dönem boyunca geleneksel seçkinci özelliğini sürdürmüş köylü yığınları ve kentlerdeki varlıksız kesimleri siyasette gündem dışı bırakmıştı. Partinin yerel kadrolarında Anadolu şehir ve kasabalarının ileri gelenleri, nüfuzlu eşrafı yer almıştı. Bürokrat-eşraf koalisyonunda ilk ayrılık 1945 çiftçiyi topraklandırma yasasından kaynaklanmıştı. Hükümetçe getirilen yasa tasarısına partinin eşraf kanadı TBMM'de yapılan görüşmelerde şiddetle karşı çıkmıştı. Tasarı yasalaşmış ama uygulama olanağını bulamamıştı. Parti yasayla toprak sahiplerinin ve eşrafın desteğini kaybetmişti.

CHF'nin bir başka özelliği de devletle özdeşleşen "devlet partisi" olmasıydı. Serbest fırka olayından sonra CHF ideolojik açıdan kurumsallaşma çabası gütmüştü. 1931 parti kongresinde "Cumhuriyetçilik", "İnkılapçılık", "Milliyetçilik", "Halkçılık" "Laiklik" ve "Devletçilik", CHF'nin temel altı ilkesi olarak benimsenmiş ve 1937'de Anayasaya girmişti.

1935 Kurultayı Devlet-Parti ilişkilerini hukuksal bir çerçeveye oturtmuş, Parti Genel Sekreteri-İçişleri Bakanı, Valiler de partinin il başkanlığı görevini üstlenmişlerdi. Bu değişikliğin, Almanya ve İtalya'daki gelişmelerden etkilenmesi büyük olasılıktı (Teziç 1977: 70). Liberal devlet toplumda sınıflaşmaya yol açtığı gerekçesiyle afaroz edilmiş, ülke gerçekleriyle bağdaştığı öne sürülerek "milli devlet"

görüşü egemen görüş olarak benimsenmişti. 1936'da İtalyan ceza yasasından alınan maddelerle sınıf esasına dayalı örgütlenmeler yasaklanmaktaydı. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Yasasının amacını Recep Peker'in Meclis konuşmasından 9.6.1936 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şöyle vermişti:

"... İş Kanunu Türkiye'de Ulusal Devlet tipindeki ahenkli, muvazeneli bir hayatın tanzimine yarayacak bir esas olacaktır. Bu kanun ile yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı örüyorsak, Türkiye'de müstehlik ve müstahsil unsurlar mücadelesinin ruhunu da ortadan kaldırmış oluyoruz. Yeni Kanun sınıfçılık şuurunun doğmasına veya yaşamasına imkan verici hava bulutlarını silip süpürecektir..."

1936'da çıkartılan Çalışma Yasasıyla işçilerin sendika kurma ve grev yapma hakları ellerinden alınmıştı. Birincisi 1946'larda çok partili yaşama geçişle, ikincisi 27 Mayıs'tan sonra yasalaşacaktı.

1.2. *İktidar Odağı ya da Yandaşlarının Devletçilik Anlayışı*

Kapitalist gelişme stratejisinde "devletçilik", bir başka deyişle sanayileşme programının gerçekleştirilmesi doğrultusunda devlet kapitalizmine başvurulması, Türkiye gerçeğinde Cumhuriyet dönemiyle başlamamıştı. Osmanlı Devleti, 1830'lar ve 1840'larda devlet fabrikaları kurarak devletin yatırımcılık ve işletmecilik yapabileceği yolunda bir anlayışın sahibi olmuştu. Bu fabrikaların bir bölümü ayakta kalabilmiş ve Cumhuriyet hükümetlerince devralınmıştı. İttihat ve Terakki Döneminde milli ekonomiyi ayakta tutmak için azınlık unsura karşı milli bir ticaret burjuvazisinin yetiştirilmesine büyük özen gösterilmiş, devletin ekonomik yaşama müdahale etmesinin gerekliliği, Osmanlı Devleti'ni sömürge durumuna dönüştüren liberal politikalara karşı, bir karşı tepki olarak biçimlenmişti.

Cumhuriyet döneminde siyasal rejim kapitalist mülkiyet anlayışını geliştirme yönünden etkililiğini koruyup sürdürmüş (Aybay 1977), baştan beri devletin de ekonomik yaşama etkili biçimde müdahale etmesinin gerekliliği anlayışına sahip olmuştu. Sanayileşme sürecini hızlandırmak için devletin yeni fabrikalar kurması ve işletmesi

düşüncesi 1920'lerde bürokrasinin ve yönetici seçkinlerin temel düşüncesiydi (Bkz. Gökalp 1982: 170-171).

1923 yılında hazırlanan bir devlet sanayi yatırım programı hükümetçe tartışılmıştı. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşuyla ilgili kanunun gerekçesinde devletin yeni fabrikalar kurması daha sonra bunları güçleneceği varsayılan yerli sermayedarlara satması öngörülmüş, ekonomik gelişme sürecinde Almanya ve Japonya modeli önerilmişti. Ama meclis 1925'te sanayide devlet kapitalizmi modelini reddetmişti (Tezel 1982: 220).

Uygulama ve özendirmeler, baştanberi özel girişim ve birikimi uyarıp geliştirme doğrultusunda toplumsal bir ortam yaratmaya dönük olarak müdahaleci bir ekonomi politikasını gündeme getirmişti. 1930'ların 1920'lerden ayrılması müdahaleciliğin varlığı ya da yokluğu değil göreli olarak sanayileşmeyi gerçekleştirme doğrultusunda müdahaleci ağırlığın artmasıydı. Devletçilik, kapitalist gelişme stratejisi için türetilip kullanılmıştı. Osmanlıdan beri geleneği ve birikimleri vardı. 1931 Mayısında toplanan CHF kongresinde "devletçilik" parti programının ana ilkelerinden biri olarak benimsenmişti. Parti, özel girişimciliği toplumsal düzenin temel ögesi saymakta ve

"ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar" ettirmekteydi. Böylelikle devlet özel girişimin gücünün yetmediği sanayi işletmelerini kuracak ve işletecekti. İktidar bloku içinde devletçiliğe geçici gözüyle bakan kişi ve anlayışlar vardı. Resmi iktidar ve iktidar mensuplarının devletçilik görüşü Recep Peker ve İsmet İnönü tarafından dile getirilmekteydi.

1.2.1. *Recep Peker'in Devletçilik Görüşü*

Recep Peker CHF'sının devletçilik anlayışını hem tüm dünyada devletin işlevlerinin artıp karmaşıklaşmasına hem de Türkiye'nin kendine özgü koşullarına bağlayarak değerlendirmekteydi. Peker'e göre:

"Devletçilik vasfını yeni programında tebarüz ettirmiş olan Cumhuriyet Halk Fırkası dünyanın yeni telakkilerine tetabuk ettiği (uyduğu) kadar bilhassa memleketimizin hususî icaplarına da uygun bir zihniyeti kabul etmiş oluyor..." (Peker 1931: 13).

Peker'e göre, vazifesi dahilinde emniyet ve asayişi temin ve ecnebi devletlerle münasebetleri tanzim etmekten ve nihayet vatan müdafaasını hazırlamaktan ibaret olan basit devlet telakkisi çoktan tarihe karışmıştı. Gittikçe nevileri artan beşeri ihtiyaçlar, gittikçe çoğalan ve büyüyen sınaî müesseseler, toprak istihsalatının çoğalması, nevilenmesi, umumileşmesi, nakil vasıtalarının büyümesi süratlenmesi ve ticaret teşebbüslerinin kıt'aları, bahri mühitleri aşan dünya şümul bir azamet alması ve bilhassa bütün dünyanın yeni ve muğlak iktisat vaziyeti iktisadi faaliyetlere girift ve birbirine bağlı bir mahiyet vermişti (Peker 1931: 10).

Peker'e göre, bu yeni vaziyette bir milletin başka milletlerle iktisadi münasebetlerini tanzim etmek büyük ve mühim bir mesele olduğu gibi vatan hudutları içindeki yaşayışın şartlarını, kazanmanın yollarını kurmakta büyük, bilgili ve dikkatli bir çalışmayı istilzam ediyordu. Fertleri veyahut şirketleri bu mutlak ve teferruatlı çalışmanın yegane unsuru olarak görmek, bu işlerde devlete faaliyet hissesi ayırmamak ve hatta icabında devletin tanzim ve müdahale hakkını tanımamak liberal mesleğin artık dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensiplerinden ibaretti (Peker 1931: 10).

Peker'e göre, CHF'nın devletçiliği ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmaktaydı ne var ki az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alâkadar etmekti.

İktidar odağının resmi devletçilik anlayışı açıktı. Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmak. Recep Peker bu anlayışı şöyle netleştirmekteydi:

"...biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber yapılması lâzım olan işlerden şahsî teşebbüslerin başaramıyacaklarını veyahut şahsî teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerimizi devlete yaptırmak yolunu ta-

kip ediyoruz..." (Peker 1931: 14).

Bu devletçilik anlayışının öncülleri ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmak ve şahsi teşebbüsün başaramayacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakılmakta zarar tasavvur edilecekleri devlete yapturmaktı. Anlayış, varlığını dünyadaki gelişmelerle ve ülkenin koşullarıyla ilgili görünce "devletçilik" sürekliliğini gündemde tutacaktı.

1.2.2. *İsmet İnönü'nün Devletçilik Görüşü*

"İktisatta devletçilik siyaseti, bana herşeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi" diyen İnönü, Serbest Fırka lideri Fethi Bey'in görüşlerine karşı "Kadro Mecmuası"nın 22. sayısında yayınladığı "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" başlıklı yazısına böyle başlamaktaydı:

"... Biz, iktisatta devletçilik'i inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktainazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz..." (İnönü 1933: 4).

İnönü'ye göre, geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadî düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkanları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşınılan vazifelerin en ağırı ve mühimi idi.

İnönü, devletçiliği ülkenin sanayileşmesinin yanısıra özel sektörün varoluşunun önkoşulu olarak değerlendirmekteydi.

"Subaşında olduğumuz için, bu ihtiyacı hergün görüyorum ve sonra 'serbest meslek'in 'devletçilik'e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum" (İnönü 1933: 5).

İnönü'ye göre, türlü krizlerinden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalar karşısında tutunduran devletti.

"Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (meselâ tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya

müdahale ederler" (İnönü 1933: 5).

Devlet gücü ve olanaklarının özel girişimi korumak ve kollamak için gerekli görülmesi iktidar odağının temel fikri ve belkemiğiydi. Devletçiliğin şahsi teşebbüs açısından faydalarını belirten İnönü, fertlerin yapabileceği bir şeyi, bizim devletimizin yapmaması "lâzım bir şeydir" görüşüyle iktidarın resmi görüşünü yansıtmaktaydı.

İktidar odağının "devletçilik" anlayışı 1929 bunalımına dayanmamaktaydı. İnönü, yazısında konuya ilişkin tartışmaların yedi-sekiz yıldan beri sürdüğünü son yıllarda anlamsız bir hale geldiğini vurgulamaktaydı. CHF liberal görüşlerin karşısına iktisadi devletçilik anlayışıyla ferdi mesai ve faaliyeti temele alarak ferdin yapamadığını devlet yapar, ferdin yapabileceğini devlet yapmaz formülasyonu içinde devlet kapitalizmini süreklilendiren bir yorum getirmekteydi. Ne var ki bu formülasyon bir ideoloji biçiminde algılanamazdı.

1.3. *Kadro İdeolojisi ve Devletçilik Anlayışları*

1930'lar Türkiye'sinde derin izler bırakan "Kadro", döneme damgasını vurmuş, etki ve varlığını günümüze dek sürdüren bir aydın odağının çıkardığı derginin adıydı. Düşünce dünyamızda "Kadro" denilince bir dönemin düşün yaşamını biçimlendirip yönlendirmiş "Kadro Hareketi" anlaşılırdı. "Kadro" yayımına başladığı andan yayımını durdurduğu ana kadar Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev, Burhan Asaf, Şevki Yazman ve Yakup Kadri'den oluşan dar ve değişmez bir yazı kurulu olarak karşımıza çıkmaktaydı.

1930'lu yıllarda gündeme gelen ve Kemalizme radikal bir yorum ve içerik kazandırmaya çalışan "Kadro Hareketi" Cumhuriyet dönemi düşünsel gelişiminin önemli bir halkasını oluşturmuştu. Kemalizme ideolojik bir çerçeve yaratmayı amaçlayan "Kadro Hareketi" düşünsel yönelişini 1929 Bunalımının dünyada kolgezdiği ve Türkiye'ye yansıdığı bir tarihsel kesitin sosyo-ekonomik koşullarından almaktaydı. Kendi içinde bütünsellik taşıyan "Kadro Hareketi" geliştiği dönemin yapısal koşullarından soyutlanamazdı. Sosyolojik açıdan "Kadro Hareketi"nin çözümlenmesi ona eşlik eden maddi süreçlerin koğuşturulmasını gerektirmekteydi. Birikim ve etkileri 1960'larda bir

düşünsel arayışı yönlendirecekti. Bu, YÖN Dergisi ve Yön ideolojisiydi.

1.3.1. *Kadro'nun Yayını ve Kadroculaın Kimlikleri*

Şevket Süreyya (Aydemir)'nın başsözcülüğünü yaptığı "Kadro Hareketi" Şevket Süreyya'nın 15 Ocak 1931'de Ankara Türk Ocakları Genel Merkezi'nde verdiği konferans ve konferans metniyle başlamıştı. Aydemir şöyle yazıyor:

"Konferansın basılması ve bütün şubelere dağıtılması arzusu belirdi. Fakat, Ocak'ta başlıyan tartışmaların Ocak dışına yayılmasıyla beraber aldığı yön ve bazı gazeteler tarafından bu konferansın CHP içinde yeni bir ideoloji cereyanının başlangıcı şeklinde yorumlanması, bizi bu tartışmaları yaygınlaştırmaktan çekinmeye ve konuyu, daha anlaşılır bir şekilde işlemeye sevketti" (Aydemir 1986: 27).

1932 yılında yayınlanan "İnkılâp ve Kadro" adlı eserin "İnkılâp" bölümünü oluşturan bu konferans, özdeş düşünceler üzerinde biraraya gelebilecek aydınlar arasında, bir ilişkinin doğmasına yol çizmişti. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na kadar edebiyatta bireyci bir çizgiyi sürdüren Yakup Kadri dışında, derginin yayın kadrosunu oluşturan yazarlar kendi geçmişlerinde varolan toplumcu bir çizgiyi sürdürerek, Kemalist ideolojinin oluşumuna katkıda bulunmayı amaçlamışlardı. 1925 yılında Doğudaki isyan nedeniyle çıkartılıp 1929 yılına kadar yürürlükte kalan "Takriri Sukûn Kanunu"nun yerine 1931 yılında çıkartılan ilk basın yasası yayın dünyası için ağır koşullu kayıt ve kısıtlamalar getirmişti. "Kadro"da sürekliliğini sürdürme bağlamında gerekli izin ve onayı Atatürk ve İnönü'den alarak yayın yaşamına atılmıştı (Karaosmanoğlu 1968: 94).

Yayını, daha sonra ağır eleştirilerine uğradığı çevrelerde bile ilgiyle karşılanmıştı. Bu ilgi Kadro'nun 1932 yıllarının alışılan yayıncılığından farklı olmasındandı. Sol basının olmadığı bir dönemde, resmi görüşleri yansıtan yayınlarla, iş çevrelerinin sözcülüğünü yapan gazete ve dergilerin çoğunlukta olduğu bir ortamda yayınlanmıştı. "Kadro" bazı eleştirilerin dışında, resmi görüşlere karşı çıkmamış, onları sistemli hale getirmeye uğraşmıştı (Alemdar

1982: 20). Toplumsal, ekonomik ve kültürel yönleriyle azgelişmişlik sürecinden çıkma yolunda bir düşünsel arayışın simgesi olan "Kadro", koruyucu bir aydın kimliğiyle belirmişti (Bkz. Türkdoğan 1985: 75).

Kadro'nun başyazarı konumunda bulunan Şevket Süreyya (Aydemir) ve Vedat Nedim (Tör) "1927 tevkifatı"na kadar T.K.P. üyesiydiler (Bkz. Ergüder 1978). 1925-1927 yılları arasında Şefik Hüsnü (Değmer)'nün yurt dışında olması nedeniyle Vedat Nedim, parti sekreterliği görevini üstlenmişti. İsmail Hüsrev (Tökin) ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (T.H.İ.F.) adına dördüncü Komitern Kongresine katılmıştı.(Tuncay 1978: 276).

Görüldüğü gibi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) dışında "Kadro Hareketi" üyeleri, geçmişlerinde sosyalist düşünce ve eylemlerle ilişkili kimseler olarak gözükmekteydi.

1.3.2. *Kadro'nun Yayımlandığı Toplumsal Ortam*

Ülkenin Lozan Barışı'nın gereklerine uygun olarak yabancı ülke ve şirketlerle ekonomik bağımlılık ilişkilerinin hukuksal düzeyde son bulduğu ve Osmanlı borçlarının ödeme taksitlerinin de başladığı 1929 yılında, bu tarihle çakışan dünya ekonomi bunalımının patlak vermesi ve bu bunalım fırtınasının ülkeyi derinden sarsması karşısında göreli olarak devletin ekonomi alanına müdahalesi artmış, Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla da oluşan toplumsal karmaşa ve karamsarlık resmi politika ve uygulamaların yedeğinde ideolojik olarak "Kadro Hareketi"ni yaratmıştı. "Kadro"nun yayımına yolaçan toplumsal ortamı "Kadro" başsözcüsü Şevket Süreyya 11.11.1970 tarihli Milliyet'te şöyle yazmaktaydı:

"1930'a girildiği zaman memleketimizde, bilhassa Ankara'da hem siyasi, hem iktisadi alanda önemli bir moral depresyonun, bir kuvve-i maneviye (manevi güç) bozukluğunun, bir güç kaybedişin her sahada hakim olduğunu görmemek mümkün değildi. Çünki iktisadi yapımız için beklediğimiz ve iktisadî kaynaklarımızı değerlendirmek için umduğumuz devre, yani 1929 sonrası cihan buhranı sebebiyle bütün imkanları bizim elimizden alıyordu. Biz bir basit ihracatçı memleketik, fakat fiyatlar sıfıra kadar inmişti. Bütün dünya kendi gediklerini

kapıyordu"

İşte ekonomik ve toplumsal yapıda yankı bulan ve bunalımdan çıkış olarak, ekonomi kendi duvarları içine çekilirken "devletçilik" denilen devletin işletme ve yatırımcılığa yöneldiği yeni dönem, 1932 yılından başlayarak Türkiye'nin ekonomi politikasında kendini gösterecekti. Serbest Fırka olayı ve Dünya ekonomi bunalımının kesişme noktası, etkili bir düşünce akımının doğuşuna yol çizmişti. Şevket Süreyya 11 Kasım 1970 tarihli Milliyet'te bu toplumsal ortamı ve kadrocu yorumla yapılması gerekeni şöyle yazmaktaydı:

"Onun için biz 1929'a hakikaten, her sahada bilhassa Ankara havasında garip ve korkutucu bir ruh depresyonu içerisinde girdik. O halde bir şeylere dönmek, bir şeylere dayanmak lazundı, dönebileceğiniz şey de elbetteki İnkılâbımızın dinamizmi, İnkılâbımızın heyecanı olmalıydı. O halde İnkılâp bitmemiş olmalı idi" ve "Kadro" bu doğrultuda yayımlanmıştı.

1.3.3. *Kadrocu Yorum ve Şevket Süreyya Çizgisi*

Resmi ideoloji olarak Kemalizme radikal bir yorum ve içerik kazandırmaya çalışan "Kadro Hareketi" Kemalizmi, Batının siyasal ideolojilerinden farklı boyutta değerlendirip Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel toplumsal gelişme sürecini tanılamaya ve tanıtmaya çalışmıştı.

"İşte, bu yepyeni tarihsel olayın, yani koloni ve yarı kolonilerin özgür ulus oluşları çağının öncüsü Türkiye'nin ithal malı olmayan, yani ne liberal ne de komünist, yepyeni bir dünya görüşüne, özerk bir ideolojiye, Kemalizme ihtiyacı vardı" (Tör 1983: 37).

Kadrocu yorumun çıkış noktası Marxist öğretinin temellerini oluşturan diyalektik ve tarihsel materyalizmdi. Ne var ki, Kadrocu yorumda Marksizmin vardığı sonuçların bundan böyle geçerli olmadığı varsayılmaktaydı (Gülalp 1983: 107-108). Bu yönden Kadro dergisi çerçevesinde geliştirilen görüşler şu noktalarda odaklaşmaktaydı:

Dünya bugün birbirine karşıt üç kampa ayrılmıştı: 1)Tipik örnekleri Batı dünyasında bulunan kapitalist emperyalist kamp,

2)Sovyetlerin açtığı birincisinin tersi olan Sosyalist-komünist kamp,
3)Her ikisine karşı ayaklanan ve "Kemalist Türkiye"de tam ve tipik örneğini bulan sömürge ve yarı sömürge halkların kampı.

Marksizmde sınıf çelişkisinin bir türevi olan sömürge ve yarı sömürgelerle-kapitalist ülkeler arasındaki çelişki, Kadrocu kuramda temel ana çelişki olarak yorumlanıp klasik öğretideki sınıf çelişkisinin yerine oturtulmuştu. Marksizmin antik toplumdan kapitalist topluma dek tarihin her döneminde görülen sınıf çelişkisini kadrocu yorum yalnızca Batılı kapitalist toplumlara özgü bir realite olarak algılamıştı. Bu nedenle de Türkiye'de geçerli olmadığını savunmaktaydı. Kadrocu yorum sömürge ve yarı sömürgelerde Batı anlamında modern sınıflar oluşmadığını bu nedenle de Türkiye toplum yapısındaki sınıf ve sınıfsal realiteyi yok saymıştı. Sömürgeci ülkelerle sömürülen ülkeler arasındaki çelişki tarihsel gelişmenin dinamiği olarak algılanmıştı. Dünyanın geleceği bu çelişkilerin çözümüne bağlıydı.

"İktisaden ileri ve geri memleketler arasındaki tezat hiç şüphe yok ki, bütün tezatlardan mukaddemdir (öndedir) ve bütün tezatların anasıdır. Müstemlekeci memleketlerdeki büyük sanayi kesafeti (yoğunluğu) ve onun malısulü olan proleterya mücadelesi ve sosyalizm hareketleri gıdasını bu müstemleke tezadından alır" (Aydemir 1933a: 41).

Türkiye, bu tezada isyan ve onu tasfiye etmek için kıyam eden (ayaklanan) memleketlerin önünde ve başındaydı.

Türk Devrimi, ne 1789 Fransız Devrimi'ne, ne de 1917 Sovyet Devrimi'ne benzetiliyordu; Fransız Devrimi derebeylik egemenliğine karşı başkaldırmış, burjuvazinin egemenliğini kurmuş ve sonuçta yeni bir sınıf devletini doğuran gelişmelere yolaçmıştı. Sovyet Devrimi ise Fransız Devrimi'ne bir tepkiydi. Proletarya burjuvaziyi alaşağı ederek kendi egemenliğini kurmuştu. Kemalist hareketin gerçekleştirdiği Türk Devrimi, sınıf egemenliği esasına dayanan her iki devrim türüne de bir tepki olarak gerçekleşmişti. Türk Devrimi, Kadroculara göre, "sınıfsız ve tezadsız" bir ulus olmayı amaçlayan, ulusun gerçekleştirdiği bir devrimdi. Böyle bir amaca yönelik iktisat politikası da "nasyonalist devletçilik" olmalıydı. Kadrocular sınıflı toplum-

la liberal devleti özdeşleştirerek eleştiriyor ve "sınıfsız bir milli devlet" öneriyorlardı.

"...milli Kurtuluş ideolojisinde millet, cemiyetin asli (temel) bünyesidir. Bizim milliyetçiliğimizde millet bünyesi siyasetten masun (bağımsız) ve iktisaden yüksek tekniğin millet hesabına kurulması sayesinde her türlü tezadlardan tasfiye edilmiş (arındırılmış) mütecanis (eştürden) bir varlık olarak telakki olunmaktadır" (Aydemir1933b:9).

Şevket Süreyya'ya göre, büyük ölçekli üretim araçları devletin gücüyle ulus yararına kurulup işletileceğinden toplumda sınıf çelişkisi doğmayacak, dolayısıyla sınıf çatışmaları olmayacaktı. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başarıya ulaşmasını ona eşlik edecek ekonomik kalkınmayla ilgili görerek, ekonomik kalkınma ve gelişme sürecinde son tahlilde kapitalizmi benimseyen Şevket Süreyya, sınıf kavgalarının ve çatışmalarının önlenmesi açısından da teknoloji ve sermayenin devlet elinde bulunmasını önermekteydi. "Suyu Arayan Adam"da şunları yazmaktaydı:

"...Sanayiyi kurmak, fakat sınıf mücadelesini önlemek, millî sermayeyi yaşatmak, fakat bu sermaye üstünde bir oligarşinin şımarıklığına yol açmamak, devleti geliştirmek, fakat ferdi köle haline getirmemek..." (Aydemir 1959: 499).

Kuşkusuz kadrocu görüşlerin içten dilekleri bunlardı. Ne var ki bu içten dilekler toplumsal olaylarca onaylanmayacak ve onların dışına düşecekti. Aydemir 36 yıl sonra "İnkılâp ve Kadro"ya yazacağı önsözde:

"Bugün Türkiye Atatürk'ün benimsediği 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir millet' ülküsü ve çabası yerine, oligarşik bir kapitalizm nizamı içinde kalkınmak yoluna yönelmiştir" (Aydemir 1986: 18) itirafında bulunacaktı.

1.3.4. Kadroculaın Devletçilik Görüşleri

Şevket Süreyya "Programlı Devletçilik" başlıklı yazısında devletçiliği Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin yapısal özelliklerinden ve özünden türetmişti.

"... Türk Milli Kurtuluş hareketinde devletçilik, bu hareketin doğrudan doğruya maddi bünyesinden ve tarihî kanuniyetlerinden gelen bir şeydir. Yani doğrudan doğruya maddî şartların ve zaruretlerin emri ve ifadesi olan bir tabiî kanundur" (Aydemir 1934: 8).

Kapitalizmin özel işletmeciliğe ve kişisel girişimciliğe dayanan üretiminin "anarşik yapısı" yerine planlı bir devletçilik öngörmekteydi. Kadrocu yoruma göre, Türk Devleti Ulusal Kurtuluş Savaşı temeli üzerine kurulmuş ve Türk ulusçuluğuyla yoğrulmuştu. Hem bu teknolojiden yoksun ülkede devlet yüksek tekniği benimseyecek, yaratacak yerleştirecekti; hem de bu gelişme sırasında Batı demokrasinin "mustarip" olduğu çelişmeleri toplum yapısına nakletmeyecekti. Vedat Nedim "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti" başlıklı yazısının son bölümünde şunları yazmaktaydı:

"... İleri teknikli bir Türk iktisadiyatı ve sınıfsız ve tesadsız bir Türk milleti ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktır. Bu itibarla Türk milletinin sınıflaşmasına meydan vermeden ileri teknikli bir iktisada kavuşması demek, aynı zamanda içtimaî endişeleri de göz önünde bulunduran bir iktisadi devletçilik demektir" .(Tör 1932a: 21).

Toplum kalkınmasında altyapı yatırımlarının ve temel sanayilerin devlet elinde bulunmasını öneren Vedat Nedim "Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerektir" başlıklı yazısında da konuya şöyle yaklaşmaktaydı:

"Biz iddia ediyoruz ki, Türkiye'de büyük ve ileri teknikli sanayi tesisatını en rantabl bir tarzda ancak va ancak devlet kurabilir ve işletebilir. Yahut ecnebî sermayesi, gizli veya açık bir şekilde, bu işe vaziyet eder ve o vakit de bütün memleket bir kaç ecnebi sermaye grubunun hesabına istismar olunur. Bir üçüncü yol yoktur" (Tör 1933a: 19).

Piyasa ekonomisinin başıboşluğuna karşı piyasa ekonomisini düzenleyecek devlet müdahalesini ve plancılığı öneren Kadrocu yorum,Ulusal Kurtuluş Devleti'nin ekonomi politikasının bir plan çerçevesinde düzenlenip gerçekleşeceğini temellendirerek, ülkenin hızlı sanayileşmesini devletçi müdahaleye bağlamıştı. Bu ise dönemin devlet yetkililerinin temel görüşüydü. Ne var ki kadrocu yorumda devletçilik resmi görüşlerden farklı olarak yeni bir sistem ya da üçüncü

yol arayışı özelliği taşımaktaydı. İsmail Husrev "Milli kurtuluş devletçiliği" başlıklı yazısının ikincisinde Almanya'da Adolf Vagner'in ideologluğunu yaptığı "devlet sosyalizminden" sözetmekteydi. Almanya'da gelişen devlet sosyalizmi kapitalist sistemi yadsımayan, sorunların kaynağını uygulanan liberalist politikalarda bulan, "müdahalecilikle" sorunların çözümlenebileceğini savunan bir akımdı. Kadrocu yorum bu tür devletçilik anlayışını "bir içtimai sistem olmaktan ziyade bir devlet politikası" olarak görmekteydi. "Hakiki devletçilik cemiyetin bünyesinde bir istihaleyi tazammün eden bir sistemin ifadesi " olmalıydı.

1960'lara damgasını vuran YÖN dergisi de devletçiliği salt bir sistem olarak algılayıp yorumlayacak, yalnızca Türkiye'ye özgü değil, bağımsızlığına yeni kavuşan tüm azgelişmiş ülkelerin izleyebileceği bir kalkınma yöntemi olarak düşünecekti. Kadrocuların dayandığı liderler kadrosu *"halkın hayrına olanları, halka rağmen, fakat halk için halka getirme işi"* (Aydemir 1968: 84-85), Yöncülerde "zinde kuvvetler" olarak belirecekti. Türkiye'de sermayeyi güçlendirmeyi amaçlayan bir politikadan, sosyalist amaçların gerçekleşmesini bekleyeceklerdi. Kadrocu yorum da devletçiliği bir sistem olarak yorumlamaktaydı:

"... Bugün Türkiye'de resmi ülemanın anladığı devletçilik telâkkisi, devlet sosyalizminden, başka bir tâbirle, müdahalecilikten başka bir şey değildir. Bu ülema, fert faaliyetlerinin esas kalmasını ve devletin ancak bazı nafıa işlerini üzerine almasını muvafık görüyorlar. Bizce bu nevi devletçilik bir içtimaî sistem olmaktan ziyade bir devlet politikasıdır. Halbuki hakiki devletçilik, cemiyetin bünyesinde bir istihaleyi (dönüşümü) tazammün eden bir sistemin ifadesi olabilir..." (Tökin 1933: 25-26).

Vedat Nedim "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti" başlıklı yazısında özel sektör yararına dönük uygulamaları aşırı tavizci bularak eleştirmekteydi: *"Devlet, dipsiz ambar doldurmaya memur bir hayır müessesesi midir ki, ondan mütemadiyyen kayıtsız ve şartsız himaye ve yardım beklenip durulur?* " (Tör 1932b: 16). Vedat Nedim "Devletçilik Karşısında Zümre Menfaatı ve Münevver Mu-

kavemeti" başlıklı yazısında da özel sektörcü yaklaşımları eleştirmekteydi:

"... Memleketimizde en ziyade himaye ve teşvik gören zümre, sanayiciler zümresi olduğu halde, bunlar sırf sermaye, teknik ve bilgi seviyelerinin geriliği ve yetersizliği yüzünden, hiç bir vakit memnun görünmezler ve daima daha fazla himaye isterler ve buna karşılık hiç bir taahhüt (yükümlülük) altına girmeye de yanaşmazlar..." (Tör 1933b: 16).

'Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir' başlıklı yazısında Vedat Nedim *"[CHF programındaki] ferdî mesai ve faaliyeti, liberal mânada şahsi teşebbüs, hususî menfaat ve serbest rekabet diye tefsire kalkışınca, o vakit maddenin alt kısmı tamamen mânasızlaşır" demekteydi (Bkz. Tör 1933c: 21).*

Görüldüğü üzere Kadrocu yorum, devletin işlev ve konumunu toplumdaki sınıfsal ilişki ve yapıdan, dünya sistemine katılım sürecinden soyutlayarak ele almak çabası gütmekteydi. Devleti bunların dışında ve üstünde bağımsız bir aygıt olarak düşünme eğilimindeydi. Liberalizme karşı oluşları "Milli İktisat", "İktisadi devletçilik", "Çelişkisiz toplum" düşüncelerinde İttihat ve Terakkinin milliyetçi aydınlarından özellikle Gökalp'ten esinlenip etkilendikleri açıktı. Dönemin totaliter rejim ve uygulamalarından övgüyle sözetmekteydiler. Özellikle Almanya'dan etkilenmişlerdi (Yetkin 1983: 125).

Sonuçlarsak: "İnkılâbın" ideolojisini üretmeyi Kadro'nun yayınlanış amacına gerekçe yapmışlardı. Kadroculara göre "Türk İnkılâbı"nın temelleri oluşturulmamıştı. "İnkılâp, halkın hayrına olanları, halka rağmen, fakat halk için halka getirme işi" idi. Tek parti yönetimi içinde Gökalp'in İttihat ve Terakki'deki konumuna uygun bir işlev üstlenmek istemişlerdi. Kemalist yönetici kadro bu konuma ve bu konuma uygun role izin vermemişti. Konuma uygun işlevde üretilecek ideolojik çerçevenin içeriği, rejimi ve yapılanları benimseyip özgün ve benzersiz sayma doğrultusunda biçimlenecekti. Gerçekten de Türkiye gerçeğinde uygulanagelmekte olan devlet kapitalizmini bize özgü, özgün ve benzersiz saymışlardı. Marxsizmin bir türevi, bir çeşitlenmesi olan sömürge ve sömürgelerle-kapitalist

ülkeler arasındaki çelişki, klasik öğretideki sınıf çelişkisinin yerine oturtularak temel çelişki olarak yorumlanmıştı. "Türkiye bir inkılâp içindedir, bu inkılâp durmadı" yaklaşımı Marxsizmin özellikle Galiyev ve Troçkist anlayışın "sürekli devrim" kuramından izler taşımaktaydı.

Türkiye'nin toplumsal ve sınıfsal gelişimi Kadrocu yorumları doğrulamayacaktı. Devletçilik görüşleri de resmi çevrelerce onaylanıp benimsenmemişti. Devlet eliyle burjuva yetiştirme çabalarının oldukça yoğun bir biçimde gözlendiği, devlet kapitalizminin geliştiği bir dönemde siyasal iktidarın kapitalist olmayan bir yönde yönlendirilemeyecek denli burjuvalaşma sürecine girmiş olduğu da bilinmekteydi (Bkz. Tuncay 1976: 3). İktidar bloku içinde devletçiliğe geçici gözüyle bakan kişi ve anlayışlar dışında dönemin başbakanı İnönü'de Kadro'ya yazdığı "Fırkamızın Devletçilik Vasfı"nda resmi görüşü "Devlet ferdin yapamadığını yapar, ferdin yaptığını değil" biçiminde dile getirmişti. Kadrocular, Cumhuriyet dönemine ideolojik bir çerçeve sunmuşlardı. Kapitalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol arama gibi bir zorlamaya girişmişlerdi.

1.3.5. *Kadro'nun Kapanışı*

Kadro Mecmuası 1935 yılının Ocak ayında yayınlanan 35-36 sayısından sonra kapanmıştı. Vedat Nedim Tör "Yıllar Böyle Geçti"de şunları yazmıştı:

"Plan fikrinin Marksist ve komünist bir kategori olduğunu sanan yetersiz bilim ve politika adamlarımız bizim bu tutumumuzu yadırgadılar. Toplumsal gelişmemizi klasik ekonomi kitaplarındaki serbest piyasa koşullarının kaderine terk etmeyi savundular. Biz Marksizmden geldiğimiz için bu yepyeni Kemalist ideolojik sistemin komünist bir 'oyun' olduğuna inandılar" (Tör 1976: 135-136).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre Kadro'ya CHF genel sekreteri Recep Peker karşı çıkmış ve onu öteki parti yetkilileri izlemişti. Recep Peker ve CHF "Merkez İdare Heyeti" Kadro'da çıkan yazılarda yabancı ideolojilerin etkisi bulunduğu, ileri sürülmüştü (Bkz. Karaosmanoğlu 1968: 94). Mustafa Kemal'e Kadro'nun ekonomik gelişmeleri

baltalayıcı, ticaret vekilinin izlediği yolu engelleyici ve rejimin temelerini sarsıcı yayınlarda bulunduğundan yakınılmıştı (Karaosmanoğlu 1955: 6).

CHF dışında ya da doğrudan partide yetkili olmayan çevrelerden de Kadro'ya yoğun eleştiriler yapılmıştı. Ahmet Ağaoğlu'nun Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazı dizisi sonra da kitap olarak yayınlanan "Devlet ve Fert"i, Peyami Safa'nın Cumhuriyet'teki ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Fikir Hareketleri" dergisindeki yazıları bunlar arasındaydı. En yoğun eleştiri CHF yöneticilerinden ve İş Bankası çevresinden gelmekteydi. "Sistemci" devletçilik anlayışları ve özel sektöre karşıt kimi tutumları bu izlenimi uyandırmıştı. Aydemir 19 Kasım 1970 tarihli Milliyet'te "İstanbul'daki levantenlerle ve ekaliyet (azınlık) muhitleriyle,ithalatçı çevreleri ile, daha doğrusu iş alemi diyebileceğimiz o günün insanları ile garip bir işbirliği içinde" olan İş Bankası çevresinin Kadro'ya saldırısı sonucu kapatıldığını yazmaktaydı.

Kadro, salt özel sektörcü çevreler kadar soldan gelen eleştirilerin de boy hedefi olmuştu. Devrimci rejimin doktrinci bir nitelik taşımayan otoriter sistemini "Milli Rehberlik Formu" ile bir nevi ideolojik temele oturtma çabaları ise "faşist" bir eğilim olarak görülmüştü (Timur 1971: 218).

9.4.1976 tarihli Cumhuriyet'in "Olaylar ve Görüşler" sütununda Melih Cevdet Anday, Kadro'yla ilgili olarak şunları yazmıştı:

"...Kadro, sert eleştirilerle karşılaştı. Sol onu faşist bir akım olarak gördüğünü duyurdu; sınıf savaşını unutturmak, sindirmek amacını güdüyordu bu akım, demek öncüleri bir takım döneklerdi, kuramı yadsıyorlardı..."

Kadro böylece iki taraftan bir kuşatma altına alınmıştı. İsmail Hüsrev Tökin ise "Şevket Süreyya ve Tezatsız bir millet" amacı güden Kadro Hareketi" başlıklı Milliyet Sanat Dergisi'ndeki yazısında:

"Özellikle komünist cephe, Kadro hareketine hem içerde hem dışarda şiddetle saldırdı. Asıl garip olan taraf bazı iç çevreler, büyük bir anlayışsızlık içinde Kadro'yu komünistlikle suçladılar, Kadro'nun devletçiliğini komünizme eşit saydılar" (Tökin 1976: 5) diye yazmaktaydı.

Şevket Süreyya ve arkadaşlarına dergilerini kapatmaları üstten, yukardan söylenmiş, Yakup Kadri'nin Arnavutluğa "Tiran Elçisi" olarak"Zoraki Diplomat" yapılmasıyla Kadro yayın yaşamına son vermişti.

"Hayır, benim dışarıya gönderilişim de ne bir gazap, ne bir ceza manası vardı. Bu sadece Atatürk'e mahsus ince taktiklerden biriydi" (Karaosmanoğlu 1955: 15). Ve Kadro Meselesi böylece "halledilmiş" oluyordu.

1.4. Ahmet Ağaoğlu'nun Kadrocu Yoruma ve Devletçiliğe İlişkin Görüşleri

Meşrutiyetin başından beri toplumsal yaşamımızda etkili olan Ahmet Ağaoğlu milliyetçi bir liberal aydındı. Hakimiyeti Milliye'nin başyazarı olmuş, Dumlupınar Zaferi'nden sonra "mebus" seçilmiş, Ankara Hukuk Fakültesi'ne öğretim üyesi atanmıştı. Serbest Fırka'ya geçmesi ve partinin ideologluğunu yapması siyasi iktidarla arasında gerilime yol açmış, 1933 yılında yayınladığı Akın Gazetesi'nde İnönü'nün demiryolu politikasını eleştirmesi gazetenin kapatılmasına, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden emekliliğine neden olmuştu. Oğlu Samet Ağaoğlu şöyle yazıyor:

"... Bir gece o sırada İstanbul'da bulunan Atatürk babamı Dolmabahçe'ye sofrasına davet etti... Akın Gazetesi iktidar çevresinin bir kısmı için muhalefetin sesi addediliyordu. Baba Ahmet Ağaoğlu anlatıyor; *'... Paşa önce çok iltifat etti, yanına oturttu, sofrada... beylerle... hanımlar vardı. Bir aralık Akın Gazetelerini çıkartın diye emir verdi. Gelen gazetelerden makalelerimi birer birer okuttu, her makalede ne demek istediğimi sordu... Atatürk birdenbire, "anlaşılıyor" diye bağırdı... "hem Darülfünun'da hocalık, hem muhaliflik olmaz'..." (Ağaoğlu 1969:210-212).* Ve Ahmet Ağaoğlu ekliyor; *"... 94 lira maaşla tekaüde sevk edildim ve bundan sonra faal hayat kapıları benim için kapanmış oldu..."* (Ağaoğlu 1969: 40).

Devlet daima uslu bendeler isterdi.

1.4. 1. Ağaoğlu, Kadrocu Yorum ve "Ferdiyetçilik"

Şevket Süreyya, İnkılâp ve Kadro'nun önsözünde " Kadro Hareketi"nin Türkocağındaki doğuş serüvenini ve gelişip kemiklenmesini anlatırken, Ağaoğlu'yla uzun ve yazılı tartışmalara girdiğini yazmaktaydı (Bkz. Aydemir 1986:28-29). " Devlet ve Fert"in yazılması da İnkılâp ve Kadro'ya bir yanıt niteliği taşımıştı.

Ağaoğlu'na göre Kadroculann başlıca amacı "İnkılâbın ideolojisi"ni temellendirmekti. Şevket Süreyya " İnkılâbın prensiplerini ve istinat ettiği esasları inkılâbın kendi seyrinden çıkarmalıdır" anlayışını gütmüştü. Ağaoğlu'na göre "Bu doğru ve ilmi bir düsturdu". Kadrocular bu ilkeye uymamıştı. Dünya buhranının açıklanması ve buhran içinde yarı müstemleke ve müstemlekelerin kurtuluş mücadelesini ön plana çıkarmışlardı. "Cihan buhranı" ile "İnkılâp" ilişkili gösterilip "buhranın garp âleminde tahrik ettiği içtimaî cereyanlarda inkılâbımızın ideolojisi için temeller arıyorlar"dı. İnkılâbın "iktisadi vasfı" şüphesiz vardı (Ağaoğlu 1933:13). Türk İnkılâbının bu cephesi de "ecnebi iktisadi tahakkümüne" karşı gelmekti. "Fakat bu âmilin cihan buhranı ile tarihen ve doğrudan doğruya hiçbir alâkası olmadığı gibi Türk inkılâbının bütün muhteviyatını da doldurmadığı" açıktı. "Cihan buhranı başlarken Türk İnkılâbının mühim esasları vazedilmişti" (Ağaoğlu 1933: 14).

Ağaoğlu'na göre "Türk İnkılâbının muhteviyatına gelince" bu inkılâbın dış cephesi gibi önemli iç cephesi de vardı. Cumhuriyetin kurulması, Lozan Antlaşması, Saltanatın kaldırılması, Hilafetin yok sayılması ve diğer yenilikler İnkılâp ve Kadro'da yer almamıştı. "Kadroculann nazarından kaçan işte bu ikinci muazzam cephe" idi. "Kadroculann bu ihmalleri pek tabii" idi. "Marksist ve tarihi maddiyatçı olduklarından" üst yapı ögeleri ikinci derecede "ehemmiyeti haiz" ögelerdi (Ağaoğlu 1933: 14).

Ağaoğlu'na göre sosyalizm "nihayetine kadar tam ve ahenktar bir görüştü". Bu görüş "bütün felaketlerin menbaını mülkiyette bulmakta" çözümü de mülkiyet düzeninin kaldırılmasında görmekteydi. Oysa ki Kadrocular sosyalist değillerdi.

"Çünkü; zâhiren mülkiyet usulünü tanıyorlar. Fakat aynı zamanda

marksist olduklarından sosyalist metodun" taraftarlarıydılar "Yani istihsal vasıtalarının ve yüksek tekniğin Devlete ait olmasını istiyorlar"dı (Ağaoğlu 1933: 19-20). Bireyi yok saymıyorlar fakat "ferdi mesainin Devletin planlı ve iradeli müdahalesi altına alınmasını talep ediyorlardı". "Hakikaten Kadrocular kelimeyi muhafaza, manayı kaldırıyorlar... Ferdiyeti kabul, ferdi kaldırıyorlar"dı (Ağaoğlu 1933: 20).

Ağaoğlu'na göre Milli birliği kurmak için herşeyi devlet eline vermek gerekmezdi. Tersine ferde hürriyetlerini vermek gerekirdi. Kadroculaın millet kelimesiyle oynayarak ferdi kaldırmaları yanlıştı. "Milletten onun yegâne teşekkül unsuru olan ferdi alınırsa ne kalırdı?". "Şarkın mahkûmiyeti... ferde serbest düşünmek, serbest hareket etmek imkanı verilmemesinin" sonucuydu. Ağaoğlu Prens Sabahattin'in Cumhuriyet dönemi temsilcisiydi. Ağaoğlu'na göre "Türk İnkılâbı"nın özelliği ferde haklarını ve kimliğini tanıtmış olmasıydı. Türk İnkılâbının üzerinde durulması gereken yanı, bu duruma çare bulmak için yapılmış olmasıydı "Onun son dileği fertleri yeniden herhangi bir kuvvetin esiri değil, her tahakkümden kurtarmaktı..." (Ağaoğlu 1933: 29). İnkılâbın kurduğu devlet biçimi ve anayasası bunun belirgin ve "müsbet" kanıtıydı.

1.4. 2. Ağaoğlu, Kadrocu Görüş ve "Devletçilik"

Ağaoğlu'na göre "devlet" doğal olarak devletçiydi. Devletçilik devlet kavramının içeriğinde, özünde vardı "Devletin devletçilik sıfatı esas itibari ile inkarı gayrı kabil bir şeniyetti (Ağaoğlu 1933: 31). İnsanlığın gelişmesine bakarak "devletin" nasıl oluşup geliştiğini anlamaya çalıştığımızda daima iki hadise yanyana yürümekteydi. Bir taraftan ferdin mütemadiyen inkişafını diğer taraftan da bununla muvazi olarak devlet selahiyetlerinin genişlemesini gerektirmişti. "İçtimai nizam kendi ahengini işte cemiyetle fert arasında bu muvazeneyi tutmakla temin etmeğe" çalışmaktaydı (Ağaoğlu 1933: 33). Düzenin gelişmesini sağlayan itici güç, ferdin yaratıcı gücüydü.

Ağaoğlu'na göre Kadrocular devletçiliklerinde kendilerine özgü bir tahayyül dünyası oluşturma çabası gütmüşlerdi.

"Bu hususi devletçilik nazariyesini "gûya İnkılâbımızın revişinden (oluşumundan) alarak" ,"tanzim etmeğe çalışıyorlar" (Ağaoğlu 1933: 52). "Bunlara göre devlet milli hayatın her sahifesine müdahale ederek, onu tanzim ve idare edecek! ve yalnız idare ve tanzim etmekle kalmayacaktır. Aynı zamanda kendisi bizzat müteşebbis olacaktır. Büyük iktisat terakümlerini yaratacak ve benimseyecek ve nihayet milli bir işbirliği cihazını tahakkuk ettirecektir ve bunu yaparken tabiatile sınıf tezatlarının husule gelmesine, yani büyük sermayelerin vücud bulmasına meydan vermiyecektir." Ağaoğlu'na göre kadrocular "faşist usulünü terviç" etmekteydiler. "Çünkü devlet namı verdikleri varlığa bütün milli faaliyetleri tanzim etmek ve kontrol altında bulundurmak selahiyetini tanıyorlar"dı (Ağaoğlu 1933: 55).

Ağaoğlu'na göre, mülkiyet düzenini benimseyen Kadrocular komünist ve sosyalist değildiler ama sosyalist metod taraftarıydılar. Çünkü komünistler gibi devletin içtimaî tezatları ebediyyen kalduracak kabiliyette olduğuna kanidirler". "Bu kadar tezatlar arasında yürüyen Kadroculann hakikî mahiyetleri nedir? Bu soruya Kadrocular "Kemalist", "İnkılapçı" ve "Devletçi" cevabını vermişlerdir. Ağaoğlu kendisini de "Kemalist", "İnkılapçı" ve "Devletçi" görmekte ama Kadrocular gibi düşünmemektedir. Oysa Kadrocular herkesin kendileri gibi düşünmesini istemektedirler. Ağaoğlu'na göre, Kadrocular optiğinden Türkiye'de ne sınıf vardır, ne sınıf mücadelesi; ne büyük sermaye vardır, ne de emek ile sermaye arasında kavga. Çağdaş devletlerde, devletin en az müdahalesini gerektiren çelişkilerden hiçbirisi Türkiye'de yoktur. Oysa Kadrocular bu çelişkilerin doğmuş olduğu ülkelerde yapılan müdahale ve önlemlerin Türkiye'de hemen alınmasını "talep etmektedirler".

"Bunlar bununla da kalmıyorlar. Tezatları doğuran amillerin vücud bulmasına bile meydan verilmemesini yani hususi teşebbüslerin ve bu teşebbüslerin husule getirebilecekleri sermayenin vücut bulmasına dahi şimdiden mâni olacak tedbirler alınmasını istiyorlar" (Ağaoğlu 1933: 62).

Ağaoğlu'na göre Avrupa'da ve Amerika' da fertlerin ve ferdi kabiliyetlerin gelişmesini sağlayan demokrasi dönemi "İstihsal amilleri-

nin"gelişmesini de sağlamıştı. Böyle bir gelişmenin olduğu yerlerde devletçilik uygulanabilirdi. "Demokrasi devrini geçirmemiş olan muhitlerde geniş devletçilik sistemi nasıl tatbik olunabilecekti" (Ağaoğlu 1933: 67).

Ahmet Ağaoğlu da devlete "icap ettiği ve ihtiyaç olduğu zamanlar tezadları bertaraf etmek ve içtimaî nizamı korumak için müdahale eylemek selahiyetini" tanımaktaydı. Kadrocuların "bu icap ve ihtiyacı takdir konusunda" ayrılmaktaydı. Ahmet Ağaoğlu'na göre Kadrocular, Batıda ortaya çıkmış ve Batı toplumsal hayatının doğal sonuçları bulunan akımlardan esinlenerek şimdiden devletin ferdi kaldırarak, yüksek tekniği ve ekonomik birikimleri eline almasını önermekteydiler. Oysa Ağaoğlu bu anlayışı yanlış, devletin bir girişimci ve yatırımcı olarak ekonomik etkinliklerle uğraşmasını da sakıncalı bulmaktaydı (Ağaoğlu 1933: 74). Ağaoğlu'nda "devletçilik yalnız ferdin yapamadıklarını devlet yapar, gerisini ferdi çalışmaya bırakır" anlayışı baskın ve egemen düşünceydi.

1.5. A.HAMDİ BAŞAR'IN İKTİSADİ DEVLETÇİLİK ÇİZGİSİ

1.5.1. A. Hamdi Başar'ın Serüveni ve Toplumsal Yapı

A.Hamdi'nin yazı yaşamı 1916'da çıkarmaya başladığı "Ticaret-i Umumiye Mecmuası"yla başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı bitiminde Anadolu'da yeni bir ulusal Türk Devletinin kurulma mücadelesi başlayınca Ahmet Hamdi, Kurtuluş Savaşı sonrası ekonomik bağımsızlığın gerçekleşmesinde yeni bir Türk burjuva sınıfının yaratılması ve ekonomik yaşamda "milli tüccar"ın egemen ve baskın unsur olması için çalışmalara girişmişti. 1922 yılında İstanbul'da kurulmasına öncülük ettiği Milli Türk Ticaret Birliği, genç Türk girişimci ve tüccarının Avrupa'ya tanıtılması için önemli hizmetlerde bulunmuştu (Bkz. Başar 1960: 11-13). Milli Amele Birliği, Milli Esnaf Birliği adları altında kurulmasına karıştığı örgütlerde çalışan Ahmet Hamdi, 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne Milli Türk Ticaret Birliği adına İstanbul delegesi olarak katılmış, azınlık ve yabancı unsurun elinde bulunan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın millileştirilmesinde "der-

nek" oldukça etkili olmuştu. İstanbul ticaret odası müşaviri ve mecmuanın başyazarı olarak iki yıl kadar çalışmıştı. 1925 yılında İstanbul Liman Şirketini kuran Ahmet Hamdi, Limanın millileştirilmesini sağlamış bu şirket reisliğini 1934 yılına kadar sürdürmüştü.

A. Hamdi'nin düşünce yaşamında etkinliği, Serbest Fırkanın kapatılmasının hemen ardından Atatürk'ün ülkede yaptığı büyük gezi sırasında Gazi'ye müşavirlik yapmasıyla başlamıştı. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ülkeye sarkmasıyla, toplumun karşılaştığı sorunlar karşısında çözüm olarak Atatürk'e ilginç öneriler sunmuştu:

"... Türkiye'de buhran, dünya buhranı ile alâkası olmayan ve hareketlerimizden doğan bir şeydi. Böyle olunca da buhranı önlemek kendi elimizde ve iktidarımızda olmak lazımdı. Dünya buhranının geçmesini beklemeğe lüzum yoktu" (Başar 1945: 77).

Türkiye Batının ne kapitalist, ne de sosyalist modeline uygun bir rejim içinde kalkınamazdı. Türkiye kendine mahsus bir yol bulmaya mecburdu. Görüşleri uygulanagelmekte olan resmi politikaya ters düşmüştü. Ahmet Hamdi, Gazi'ye ulaşamadığını düşünmekteydi. Hazırladığı raporunu veremeden müşavirlikten ayrılacaktı. Görüşlerini temellendirdiği "İktisadi Devletçilik" Gazi'ye ulaştırılmamış raporun içeriklendirilmiş biçimiydi. Makale, konferans ve kitapları, Halkevleri ve İktisatçılar Derneği'ndeki etkinlikleri siyasal iktidarla arasında uyumsuzluğa yolaçmıştı (Başar 1960: 22). Devlet uslu bendeler isterdi. Bu yüzden kendi kurduğu ve başında bulunduğu İstanbul liman Şirketindeki görevinden uzaklaştırılacaktı. Atatürk kendisine "zavallı hayalperest" demişti (Başar 1960: 17). Ahmet Hamdi bundan böyle işadamlığına soyunarak, Galata piyasasına "komisyonculuk ve simsarlık" yaparak "şahsi teşebbüsle" hayatını kazanacak, müteahhitlik yapacak, çeşitli ticari girişimlerde bulunacaktı. Görüşlerini ve mücadelesini yazı ve kitaplarıyla sürdürecekti. (Başar 1945:169).

Ahmet Hamdi "Kapı kulu" adını verdiği bürokrasinin yerine burjuvazinin iktidara geçmesi için 1946'da Tüccar Derneği'ni oluşturmuş, bu derneğin genel sekreterliğine seçilmiş, İstanbul Tüccar Derneği'nin 1947-1950 aralığında politika ve düşünce yaşamı üzerinde etkili olması, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili

seçilmesine yol çizmişti (Başar 1960: 39). Görüş ve düşüncelerini "Milletçe Kalkınma Kanunu" adını verdiği yasa tasarısında toplayarak Millet Meclisine sunması (Başar 1960: 43) üyesi olduğu iktidar partisiyle arasının açılmasına, giderek siyasi bakış açılarının farklılaşmasına ve partiden istifasına yolaçmış, 1954 ve 1957 seçimlerinde Millet ve Halk Partisinden bağımsız aday olmuşsa da parlamentoya girememişti. 27 Mayıs 1960'ta Milli Birlik Komitesi kendisini müşavir olarak aralarına almışsa da rejim konusundaki düşüncelerini Milli Birlik Komitesine benimsetemediğinden müşavirliği devam etmemişti. Barış Dünyası'nı yayınlamayı sürdürecekti (Ülken 1966: 789).

1.5. 2. Ahmet Hamdi'nin İktisadi Devletçilik Görüşü

"Dünya Buhranı" ve Müstemleke Tezadı

"Bizce dünya buhranı denilen, hakikatte ancak garp kapitalizminin sıkıntılarından ibaret olan son devamlı sarsıntıların neticesi ile kendi meselelerimizin sarih bir âlâkası yoktur" (Başar 1933a: 49).

Ahmet Hamdi'ye göre, ülkedeki ekonomik bunalımın nedeni, sanıldığının aksine dışardan değil içerden kaynaklanmaktaydı ve çözümü kendi elimizdeydi. "Memleketimizin dirilmesi ve inkişaf bulması için" tutulacak yolların ülke ihtiyaçlarının araştırılarak belirlenebileceğine inanmaktaydı.

Ahmet Hamdi'ye göre, 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı Batı toplumlarının yapısal sorunlarından kaynaklanan bir rejim bunalımı olarak algılanmalıydı. Bunalıma neden olarak gösterilen üretim fazlalığı, tüketim azlığı, para sistemindeki bozukluklar, ülkelerin dış ticaret yönünden kapanışı bunalımın nedeni değil sonucuydu (Bkz. Başar 1933: 18). Batı uygarlık dünyasını kuran rejimin dayandığı temeller sarsılmış ve çökmeye yüz tutmuştu. Bir bunalım ve geçiş dönemi yaşanmaktaydı. Savaşlar, ihtilaller, piyasa bunalımları bu rejimin yapısından kaynaklanmaktaydı.

Ahmet Hamdi'ye göre, Batı uygarlığı, dünya ölçüsünde serbest değişimin bir başka deyişle liberalizmin ürünüydü. Siyasal özgürlük

ve demokrasi bundan dolayı bu uygarlığın dayandığı rejim olmuştu. Ne var ki bu uygarlık yalnız dünyanın sınırlı bir bölümüne, Avrupa'nın batısıyla yeni dünya ülkelerinin bazı yerlerine yayılabilmiş, dünya nüfusunun en büyük bölümünü oluşturan ülkeler bu halkanın dışında bırakılmıştı. Bir yandan sömüren ve öbür yandan sömürülen milletler arasında geniş ve doldurulamaz uçurumlar açılmış, bu yüzden serbest değişime dayanan uygarlık çökmeye mahkum kalmıştı. Batı düşünce hayatının ürünü olan Marxsizmin sınıfsal çelişki görüşü yanlıştı. Evrensel olan çelişki metropollerle sömürgeler arasında belirmişti (Ülken 1966: 789-790). Kavganın kendi üzerlerine koptuğunu anlayan sömürgeler ve açık pazarlar kapitalist dünyanın karşısına yeni bir oluşumla çıkmışlardı. Bu nedenle kapitalist blok büyük bir bunalım geçirmekteydi. "Çünkü serbest pazarlar açılmış ve istismar bitmişti" (Başar 1933a: 47).

Ahmet Hamdi'ye göre batı uygarlığı üç çelişki doğurmuştu:

1) Sınıf tezadı 2) Müstemleke tezadı 3) Farklılık tezadı. Sınıf tezadı ihtilallere,müstemleke tezadı milli kurtuluş hareketlerine, farklılık tezadı da savaşlara neden olurdu (Başar 1933: 38-39). Asıl müstemleke tezadı dünyanın oluşumuna ve uygarlık düzeyine yeni bir şekil verecekti. Türk İnkılabı da farklılık ve müstemleke tezadının neticesiydi.

1.5.3. Ahmet Hamdi'ye Göre Türkiye'de Buhranın Görünüşü ve Üçüncü Yol

Ahmet Hamdi'ye göre ekonomik sorunları ve ekonomik çözülüşümüzü yüzyıllarca öncesine götürmek olanaklıydı. Batıda ticaret kapitalizminin sanayi kapitalizmine dönüşümüyle gerçekleşen gelişme ve süreçlerden Osmanlı Devleti uzak kalmıştı. "Dünya ile alâkasını keserek askerî bir kudrete istinaden hükûm süren Osmanlı saltanatı" kapitülasyon boyunduruğu altına girmiş ve "Bu suretle Türkiye müstemlekeci ve sanayici memleketlerin umumî bir müstemlikesi halini almaya" başlamıştı. İlk Batılılaşma hareketi Tanzimattan sonra "Avrupa simsarlarının" ülkeyi ağır koşullarla borçlandırdıkları yabancı sermaye, büyük devletlerin Türkiye'yi ortak bir sömürge durumuna getirmek için "muvafık gördükleri bir usul ve tedbir idi (Başar

1931: 18-19). Ekserisi zevk ve safahat ve süistimal uğruna gitmiş olan" dış borçlanmalar ülkenin mali bağımsızlığını böylelikle elinden almıştı. Bunun dışında "imtiyaz yolu ile memlekete giren ecnebi sermayesi ise mukaveleli kapitülâsyonlar şeklinde iktisadi istiklâlimizi elimizden alan usuller meyanında idi" (Başar 1931: 19).

Ahmet Hamdi'ye göre Meşrutiyetin ilanından sonra değişmeyen bu durum, İstiklal Savaşı sonunda değişmek imkanlarını göstermişti. Kapitülasyonlar kaldırılıp Türkiye'yi her alanda bağımsız yapan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye yeniden hayata atılmıştı. Önemli atılımlar ve yenilik hareketleri gerçekleştirilmişti. "Fakat bu tedbirler, iktisadi müşkülatın artmasına, sıkıntının devam etmesine ve bilhassa son sene zarfında büyük bir "Buhran" ile karşılaşılmasına mani" olamamıştı (Başar 1931: 20). Her yerde bir memnuniyetsizlik, her işte bir sıkıntı vardı. İşsizler gittikçe çoğalmaktaydı. "Hiç şüphe yok ki bizim son buhranımız, dünya buhranının başladığı ve devam ettiği devre tesadüf etmek itibariyle sebepleri umumî buhrana bağlı" idi (Başar 1931:21).

Dünya Ekonomik Buhranı, kapitalist blokta üretimin tüketimi aşmasının sonucuydu. Eşya fiyatları önemli oranda düşmüştü. Toplumsal düzenin sarsılması, işsizlik, ticaret ve sanayi yaşamında iflaslar her tarafta etkisini duyurmuştu. Oysa Türkiye'de bunalımın görünüşü tarımsal ürün fiyatlarında düşüşün çok fazla ve önemli olmasıyla belirmişti, "bunalım" fiyatlar arasındaki denge ve uyumun bozulmasından kaynaklanmıştı.

"Filhakika (1930) senesinde zirai istihsal eşyamızda % 20'den % 60'a kadar tenezzül olduğu halde, memlekete istihlâk edilen sanayi ve ithalat eşyalarında tenezzül % 5 ile % 20 arasında kalmış ve hatta bunlardan bir kısmında inhisarlara tabi olan istihlâkâtta, vergiler ve nakliye ücretlerinde hiç tenezzül olmamıştır" (Başar 1931: 22).

Bunun sonucunda fiyatlar dengesi alt üst olmuş, nüfusun % 80'ini oluşturan tarım kesimindeki üretici sınıf güç bir durumda kalmış, dolaylı olarak köylünün alım gücünün yokolmasıyla piyasa ve ticari yaşamda durgunluk ve bunalım başgöstermişti. Buğday fiyatlarının düşüşü karşısında Ahmet Hamdi, buğday birliği ya da buğday ofisi kurulması ve buğdayların değer bedelle köylü elinden alınması konu-

sunda bir proje hazırlamış (Bkz. Başar 1931: 124); ama uygun görülmemişti. Buğday fiyatları üstünde durması, özellikle fiyat politikasına önem vermesi "İktisadi devletçilik" düşüncesinin gereğiydi. Bu nedenle "İktisadi hayatımızı yeniden tesis etmek ve kuvvetlendirmek mecburiyeti" doğmuştu. Ne var ki ekonomik gelişme için tutulan yol dünyanın öteki uluslarını bunalıma götüren "usuller" ise bundan vazgeçmek zorunluydu. Bu nedenle "Buhrana sebep olan liberalizm" benimsenemezdi. "Liberalizm" müstemlikleri ve ziraat milletlerini istismar için sanayici ve müstemlikeci millet tarafından, sadece bir vasıta olarak kullanılmıştı" (Başar 1931: 34). "İstismarcı" bir "mütevassıt sınıf"a dayanmaktaydı. " Liberalizm, sanayici memleketlerde ziraat memleketlerinin istismarı için ortaya atılmış fikirdi". Tarım ülkelerinde ise sanayici ülkelerin ve aracı sınıfın sömürüsü için ileri sürülmüş hile ve haksızlık aracından başka birşey değildi. Tarım ülkelerinde de amacına ulaşmada aracı bir sınıf bulmuştu (Başar 1931: 38). Liberalizm burjuva sınıfına dayanırken, bunalımda etkili olan "komonizm" de "perolaterya"ya dayanmaktaydı. "Bu itibarla 'komonizm' de diğeri gibi bir sınıf menfaatine göre çalışan ve uğraşan bir sistemdi" (Başar1931: 39). Bu nedenle ne liberal ne de sosyalist olmayan yeni bir dünya düzeni Türkiye'de uygulanma ve denenme için en uygun ortamı bulabilecekti.

1.5.4. Ahmet Hamdi ve İktisadi Devletçilik

Bu millet iktisadiyatı nasıl kurulacaktır? Sorunun çözümüne yönelik olarak Ahmet Hamdi yeni bir devlet arayışı olarak "İktisadi devletçilik "te odaklaşmıştı. Deyim ilk kez "Kadrocular"dan önce kendisi tarafından kullanılmaktaydı.

"İktisadi devletçilik , ne bütün her şeyi fertte ve onun serbest çalışmasında gören bir meslek, ne de ferde hiç bir kıymet vermiyen ve onun serbest çalışma ve tasarrufta bulunma hakkını tanımayan bir sistem değildir" (Başar 1931: 47).

"İdari devlet" ve "iktisadî devlet" ayrımı güden Ahmet Hamdi'ye göre klasik devlette, memur devletçiliğinin genişlemesi "kapıkulu devletçiliği"ne yol açardı. Böyle bir devletçiliği sakıncalı bulmakta "ikti-

sadi devletçiliği" ise Türkiye'yi ileri bir halk demokrasisine geçmek ve ulusal kalkınmayı devlet eliyle "İnkılâp metodlarıyla" çözümlemek için istemekteydi (Başar 1945: 55).

"İktisadi devletçilik devleti tarihi bir müessese olan klasik şekilde değil, fakat iktisadî sınıflara ve işbölümlerine istinaden yeni uzviyetlerle mütalâa eder"di (Başar 1931: 53). "İktisadi devletçilik" mutlaka devletin iktisadi işlere karışması demek değildi, hatta bazen iktisadi işlere devletin müdahale etmemesi ile de iktisadi devletçilik yapılmış olurdu. İktisadî devletçilik'te devletin iktisadi uzviyetleri esas olup, idarî ve siyasi mekanizma bunların yardımcısıydı (Başar 1931: 67). Ahmet Hamdi, bütün uzmanların biraraya geldiği Gökalp'in "İktisat devleti"ni çağrıştıran başında da inkılâbı ve davayı kavramış enerjik ve zeki bir adamın bulunduğu bir plan dairesi düşünmekteydi. Ülkenin bütün araştırma merkezleri, ilim yuvaları, enstitüler buraya bağlanmıştı. Herşey planlanmaktaydı. Artık devlet aklı olan bir varlık haline gelmişti (Ülken 1966: 793). İktisadi devletçilik, tarihin deneyelerinden yararlandığı için "milletlerarası mübadeleyi" ve "demokrasiyi" savunurdu. İçine kapalı bir diktatörlüğü yadsırdı. Devlet mekanizması bizzat halkın malıydı ve millet ile devlet ayrı ayrı kavramlar halinde değildi (Başar 1931: 60).

Ahmet Hamdi'ye göre inkılâp, Türkiye'yi en ileri bir memleket haline getirmek gibi bir vazifeyi üzerine almıştı. Bu büyük işi, ferdiyetçilikle ve ferdî hürriyet ve serbest mesai ile temin etmeye imkan var mıydı? Türk inkılâbının "devletçilik" prensibi, inkılâbın kendisinde mündemiç en ileri bir vasfıydı (Başar 1933: 43).

Sonuçlarsak: Ülke sorunlarına çözüm getirme çabası güden Ahmet Hamdi, Atatürk'ten Milli Birlikçilere varıncaya değin her iktidar odağıyla uzlaşma çabası gütmüş ama uzlaşamamıştı. Kapıkulu devleti Osmanlı bürokrasisini nitelemesine karşın idari ve iktisadi devlet ayrımı ve bu ayrımın hangi ölçüte göre belirlendiği açıklık kazanmamaktaydı. Devleti bir liderler kadrosuna dayanarak ayakta tutmak isteyen Ahmet Hamdi, Kapıkulu devletini sakıncalı bulmasına karşın iktisadi devletçiliğini tek parti, tek şef, tek devlete dayatmakta bir sakınca görmemekteydi.

Ahmet Hamdi'nin iktisadi devletçilik görüşü devletin ulusu şekillendirmesine yönelikti. Resmi politikada devletçilik, ülkede güçlü bir sanayi burjuvazisi olmadığından devlet yatırım ve işletmeciliğini dönemin iç ve dış dinamikleri gereği geçici ve zorunlu görmekteydi. Ferdi mesai esastı. Ferdin yapamadığını devlet yapardı. Ahmet Hamdi ise gerçekle düş kesişimi bir iktisadi devletçilik tasarlamaktaydı. Yazdıklarının "hayali devlet" olmadığını savunmaktaydı. Bir eklektizm çerçevesinde beliren görüşlerini sistematik bir bütünlüğe oturtmakta zorlanıyordu. Türkiye gerçeğinde ise Kapıkulu devletçiliği iktisadi devletçiliği yaratmıştı. Ahmet Hamdi'nin devletçiliği başaşağı duruyordu.

Kadrocular, otarşi ve demokrasi karşıtı eğilimleriyle ve sürekli bir sistem devletçilikleriyle Ahmet Hamdi'den ayrılmaktaydılar. Ahmet Hamdi'de Kemalizmin tarihsel ödevi, modern sınıfları yarattıktan sonra, devletçilikten vazgeçmek olduğu halde Kadrocularda sınıfsız bir toplum bütünlüğüne ulaşmaktı (Bkz. Eliçin 1970: 73-89). Ahmet Hamdi resmi görüşle uzlaşmayan dönemin aydınının arayış ve mücadelesini göstermesi açısından ilginçti.

1.6. Yön ve Yöncü Devletçilik(Çağdaş Kadrocu Yorum)

Türkiye'nin siyasal pratiğinde "zinde güçler", "karşı devrim" ve özellikle "Demokrat Parti"ye ilişkin tartışmaların gündeme getirilmesi, 27 Mayıs sonrasının düşünce yaşamında beliren Avcıoğlu ve "Yön" düşünce odağıyla gerçekleşmişti. 1960'ların sosyo-ekonomik koşullarında anlamlanan Yön ideolojisi bütünsellik perspektifinden bakılınca "Kadro" ile yapısal benzeşimler göstermekte, Kadro birikimini ve ideolojisini çağdaş bir çizgiden yeniden üretmekteydi." Yön Hareketi"ni anlamak, Yön olayının köklerine inebilmekle, dönemin toplumsal ve sınıfsal gelişmelerini anlamakla olanaklıydı.

İkinci Dünya Savaşının bitimine yakın o güne dek iç kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilmeye çalışılan sermaye birikimini oluşturma sürecinde tıkanmalar belirince, iç kaynaklara dayanan yeterli sermaye birikimi ve kapitalist gelişmenin sağlanması güçleşince gözler, dış ekonomik ilişkilere ve yabancı sermayeye çevrilmişti. CHP

iktidarı savaş zenginlerinin dışa dönük İstanbullu ve gayrı müslim kanadını varlık vergisi ile, büyük çiftçi kanadını ise toprak mahsulleri vergisi ve çiftçiyi topraklandırma kanunu ile tedirgin etmişti (Bkz. Boratav 1982: 270). Bu gelişmeler iç ve dış dinamikler eşliğinde egemen sınıf ittifakının çatlamasına yolaçmış, bürokrasi dışında iki kesimin siyasal temsilcisi olan DP iktidara gelmişti.

DP, halk kitlelerinde "memur aristokrasisi"ne karşı duyulan tepkiyi parti çıkarlarına göre kullanarak siyasal yaşamda ön plana çıkmıştı (Tanyol 1962: 17). DP'nin iktidarı boyunca hükümet programında belirtilen devletin ekonomik yaşamda egemenlik alanlarını sınırlama çabaları uygulamada yetersiz kalmış, sanayi burjuvazisinin üstlenemediği ekonomik girişimler devlet yatırım ve işletmeciliğiyle sürdürülmüştü. Dış kaynaklara dayalı ekonomik gelişme ve kalkınma yanında, ekonomik alanda devletçilik de sürdürülmüştü. DP döneminde asker-sivil bürokratlar önemli ölçüde ayrıcalıklarını yitirmiş, siyasal güç olarak iktidarı paylaşma konumları sona ermişti. Asker-sivil bürokrasi ile DP arasındaki bu çatışma, 27 Mayıs askeri müdahalesinin önemli nedenlerinden birini oluşturacaktı.

27 Mayıs askeri müdahalesiyle yapılması gündeme getirilen radikal reformların yapılmayışı ve ilk seçimlerde DP'nin devamı niteliğinde AP'nin önemli bir çoğunlukla meclise girmesi asker-sivil bürokraside şok etkisi, halka küskünlük ve hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu olayın yarattığı tepki, Talat Aydemir öncülüğünde darbeci grupların iki kez darbe girişimlerine neden olmuş, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde girişilen harekat başarısızlıkla sonuçlanmış, Aydemir ve Gürcan idam edilmişti. Bu hayal kırıklığı ve çözümsüzlük, asker-sivil bürokratlarla aydınların önemli bir kesiminin radikal bir siyasal çizgiye savrulmalarına yol açmıştı (Yanardağ 1988: 188). Yön dergisi içeride bu ortamın ürünüydü. Öte yandan ABD ve SSCB arasında uluslararası ilişkilerde görülen yumuşama ve SSCB'nin üçüncü dünya ülkelerine ve özellikle ABD aleyhtarı eylemlere sağladığı maddi ve manevi destek (Özdemir 1986: 47). Yönün radikal sol muhalefetinin dış etkenleri olarak gösterilebilirdi. Özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle ABD'nin görüşünü yansıtan Johnson Mektu-

bu ve ambargo kararı bu gelişmelerin hızlandırdığı anti-amerikan akımın hızla ABD ve NATO aleyhtarı bir siyasal yörüngeye oturmalarına yolaçmıştı. Yön'ün yazılarında, Türkiye'nin azgelişmişliği, dünya sistemi içindeki yeri, nasıl sömürüldüğü, ABD emperyalizmiyle siyasi, askeri bağlantıları, uluslararası kapitalizmin taşra uzantıları, gericilik, hâkim sınıf iktidarlarının ülkeyi yönetme tarzı, burjuvazinin palazlanma yöntemleri gibi temalarla anti emperyalist bilinç birikimine önemli katkılarda bulunacaktı.

1.6. 1. Yön Dergisinin Çıkışı

YÖN'ün yayın yaşamına atılması için basın özgürlüğüne kapıları aralayacak 27 Mayıs olayının geliştirip kotaracağı bir düşünce ortamının varlığı gerekmişti. Yöneticiliğini, kuruculuğunu ve baş sözcülüğünü Doğan Avcıoğlu'nun yaptığı 20 Aralık 1961'de yayın yaşamına atılan "Yön", Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 21 Mayıs 1963 tarihinde Aydemir'in öncülük ettiği darbe girişimine "fikrî kaynaklık" ettiği gerekçesiyle Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldığı Haziran 1963-Eylül 1964 zaman aralığı dışında, büyük boy haftalık dergi olarak Ankara'da yayınlanmış, yayın yaşamını 30 Haziran 1967'ye kadar sürdürmüştü.

İlk sayısında boy gösteren dönemin 160 seçkin aydınının imzasını taşıyan "Yön Bildirisi", 1960 sonrası sorunlara çözüm arayan Türkiye'de yankı bulmuş, taşıdığı çağrı açısından olağanın dışında bir ilgi uyandırmıştı. Yöncülerin "BİLDİRİ"lerinde, Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal bir çıkmazın içinde olduğu sayılılanarak, sayısız güvence getiren bir anayasa düzenine ve adil bir seçim sistemine karşın "rejimin tehlikede" olduğu belirtilmiş, ekonomik ve toplumsal çözülüşe çözüm doğrultusunda "Yön"ün çıktığı başsözcü tarafından dile getirilmişti. Avcıoğlu "Yapıcı Milliyetçilik" başlıklı yazısında bu durumu şöyle saptamaktaydı:

"... Bu buhranlı durumda gerçek milliyetçinin ve vatanseverin vazifesi, çıkmazdan kurtuluş yolu aramak, bir çıkar yol bulmak için çırpınmaktır. Yön bu gaye ile ortaya çıkmıştır..." (Avcıoğlu 1962a: 3).

"Statükoya karşı çıkmak"ta uzlaşan YÖN yazarları arasında

CHP'nin kendilerini "ilerici" sayan kanatlarının sözcüleri olduğu gibi, radikal sol görüşlerin temsilcileri de bulunmaktaydı. "Kadro Hareketi"nin başsözcüsü Şevket Süreyya Aydemir, Yön'ün başyazıların yazarları kategorisinde yer aldığı gibi en çok yazısı yayınlanan yazarlar arasında da yer almıştı. 27 Mayıs'ın eşlik ettiği geniş soluklu bir düşünce ve tartışma ortamı suskunluğunu sürdürmüş bir toplumda, toplumsal gelişme ve kalkınma sorunlarının su yüzüne çıkmasını gerektirmişti. Çözüm yollarını "Devletçilik" anlayışı içinde tartışmak görevi de Yön'e düşmüştü (Ataöv 1962a: 14). Yön bu süreçte bir düşünce ve ilgi odağı olarak belirginleşmiş, savunulan görüş ve düşünceler bir süre sonra kaçınılmaz olarak kimi ayrışmaları gündeme getirmişti.

1.6.2. Yön'ün Bildirisi

Yön'ün ilk sayısında yayınlanan iki sayfalık bildiri: "Türkiye, bugün, ciddî bir iktisadî ve sosyal buhranın içindedir. Sosyal Buhran, iktisadî buhranın tabiî bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır" öncüllerine dayanmaktaydı. Yaşamını kırsal yapıya dayandıran bir Türkiye'de sanayi sürecine geçiş yönelimiyle birlikte toplumsal yapıdaki güç dengelerinin sarsılması olarak belirginleşen dönemin sosyo-ekonomik koşulları Yön'cüler tarafından bir "çıkmaz" olarak algılanmıştı.

Bildiri çağdaş uygarlık düzeyine varmayı, eğitim problemini çözmeyi, Türk demokrasisini yaşatmayı, sosyal adaleti gerçekleştirmeyi, demokratik rejimi sağlam temellere oturtmayı amaçlamıştı. Bildiriye göre, bunların gerçekleşmesi, üretim seviyesinin yükselmesine bağlıydı. Ülkenin kalkınması tüm olanakların harekete geçirilmesine, yatırımların hızla artırılmasına, iktisadi hayatın planlanmasına, kitlelerin sosyal adalete kavuşturulmasına, istismarın kaldırılması ve demokrasinin kitlelere mal edilmesi esasına bağlıydı.

Bildiri: "Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir Devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz" düşüncesinde odaklaşmıştı. Bildiri şöyle sürüyordu:

"Türkiye'nin iktisadi hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü birlikte yaşatan karma bir sistem kalacaktır. Fakat,

ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadî sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiye'yi hızla ve sosyal adalet içinde çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğini sanmıyoruz..."

Ana çizgileriyle altı çizilebilecek Kadrocu görüşlerden belirgin etki ve izler taşıyan bu yeni devletçi görüş, varolan sosyo-ekonomik yapı ve sorunlarına bir alışmaşık arayışı içinde bir tartışma ortamı yaratmak düşüncesinden doğmuştu. Bildiride öne sürülen görüşler, Yön dergilerinde eleştiri boyutunda işlenerek geliştirilecek, Yön Dergisindeki siyasal çizgi "Türkiye'nin Düzeni"nde düzene yönelik eleştiri bağlamında, çıkış yoluna ilişkin çözümler üretecekti.

1.6.3. "Bildiri"nin Dayandığı Özgüçler

Türk toplumunun kalkınmasında köklü reformları bir önkoşul olarak ileri süren Yön Bildirisi:

"... İşin en hazin tarafı, Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumda bulunan çevrelerde, karşı karşıya bulunduğumuz çetin meselelerin şuuruna henüz varılmamış olmasıdır. Bu çevrelerde benimsenen ve uygulanabilecek olan bir kalkınma felsefesi yoktur" görüşündeydi.

27 Mayıs müdahalesi, ülke sorunlarının parlamenter ve demokratik bir rejim içinde ele alınma ve tartışılma olanaklarının yok edildiği bir siyasal iktidara karşı tepki olarak belirmiş (Giritli 1961:104) değişiklik siyasal yönetici kadroda gerçekleşmiş, burjuvazi hakim sınıf iktidarını sürdürürken bürokrasi varlığını bir kez daha kanıtlamıştı. Müdahaleci güçlerin çağdaş dünya düzeni içinde belli tercihlere dayanan bir gelişme ve kalkınma stratejileri yoktu. Burjuvazinin yorulan ya da öldürülen atının değiştirilmesinden ibaret kalan siyasi kadro değişiklikleri, toplumun temel düzen ve işleyişinde köklü dönüşümleri gerçekleştiremeyeceğine göre kalkınmanın gerektirdiği atılım ve reformları hangi güçler yapacaktı. Bildiri bunun yanıtını şöyle vermekteydi:

"Bugün içinde bulunduğumuz buhranlardan kurtulmanın birinci şartını, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hakim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların,

düşüncelerini açıkça ortaya koyarak, bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleşmelerinde görüyoruz"

Yöncüler açısından "27 Mayıs"ı memleketin "zinde kuvvetler"i yapmıştı (Timur 1962: 12). Bildiri "millet kaderine hakim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanlara" yönelmişti. Dört yıl sonra "27 Mayıs" başlıklı başyazısında çağdaş Kadro yorumcusu Avcıoğlu şunları söyleyecekti:

"Emperyalizm-bağımlı ülke çelişmesini bugün en derinden duyanlar ve bilincine varanlar, genellikle küçük burjuva çevrelerden çıkan ve siyasî edebiyatımızda artık yerleşmiş bir deyimle zinde kuvvetler adı verilen güçlerdir. Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunda da görüldüğü üzere ekonomik ve politik bağımsızlık mücadelesinin öncülüğünü, istesek de istemesek de, onlar yapmaktadır" (Avcıoğlu 1966: 3).

Görüldüğü gibi Avcıoğlu'nun yorumu dönemin "Nasır Rejimi" ve "Baas" örneklerinden oldukça etkilenmişti. "Milliyetçi", "darbeci-devletçi", "Kapitalist olmayan kalkınma yolu", türüne özgü "Devrim stratejisi", "Zinde kuvvetler"e dayanmaktaydı. "Emperyalist sömürü"nün "bertaraf edilmesi"yle ulusal ve bağımsız gelişmeyi sağlamak mümkündü. "Halk için halka rağmen düsturuyla" öncülüğü "Zinde Kuvvetler"in çekmesi kaçınılmazdı.

1.6.4. Yöncülerin Devletçilik Çizgisi

27 Mayıs sonrası ulusal ve bağımsız gelişmeyi sağlamak doğrultusunda biçimlenen Yön düşüncesi, azgelişmişlik ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi "YENİ DEVLETÇİLİK"le temellendirmeye kalkışan bir tür siyasal tercih görünümündeydi. "Yeni Devletçilik" kimi zaman Türkiye'ye özgü bir sosyalizm anlamında kullanılmıştı. Deyimi ilk kez kullanan Şevket Süreyya Aydemir olmuştu. Aydemir "Türk sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü" başlıklı 31 Ocak 1962 tarihli Yön'de şöyle yazmaktaydı:

"... Atatürk ilkeleri içinde ve milletin hayatını ekonomik, sosyal ve demokratik her cepheden kapsayacak yeni bir Türk devletçiliği, yahut

bize has Türk sosyalizmi ise, bizi çağdaş gelişme hızına yetiştirecek büyük yoldur..." (Aydemir 1962: 7).

Aydemir, "sosyalizm" sözcüğünün başına "Türk" sözcüğünü ekleyerek sosyalizmi "Yeni Devletçilik"le özdeşleştirmişti. Öteki Yön yazarları da bu tutumu benimsemişlerdi. Avcıoğlu, Yön'ün 36. sayısında "Sosyalizm Anlayışımız" başlıklı yazısında "Sosyalizm"i "...halkçılık, devletçilik, devrimcilik, laiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabiî sonucu ve devamı..." saymıştı (Avcıoğlu 1962b:3). Bu stratejinin, Atatürk devrimlerini geliştirme ve ileri götürme yolu, olduğuna inanmıştı. Bu anlayış Marxsizmden etkilenen üçüncü dünya ülkelerine özgü eklektik ve sentezci bir yorumdu. 47. sayılı Yön'de yer alan "Atatürk'ün özlediği Türkiye'yi kurabildik mi?" konulu açıkoturumda Avcıoğlu: "... Biz Yöncülerin kanaati de bu halkçılık ve devletçilik ilkeleri sosyalizme götürüyor. Tek başına halkçılık bile sosyalizm demek..." anlayışını gütmüştü. (Avcıoğlu 1962c: 12). 1962'lerde Atatürk ilkelerinin uygulanması sosyalizmden başka bir şey olamazdı. Avcıoğlu'na göre ilkeler daha başlangıçta kağıt üzerinde kalmıştı (Avcıoğlu 1962c: 12).

Görüldüğü gibi ülkenin toplumsal ve ekonomik gerçeklerine uygun bir kalkınma çaba ve atılımını öngören Yöncü düşünce, "Yeni Devletçiliği", "Sosyalizm"le özdeşleştirmiş, "Sosyalizm" anlayışlarını da Atatürk ilkelerine dayandırmışlardı. Yöncülere göre "Yeni Devletçilik" Türkiye' ye en uygun kalkınma modeli olarak görülmeliydi. Avcıoğlu: "Sınıf Mücadelesini Kim Körüklüyor" başlıklı yazısında şu satırların altını çizmekteydi: "...sosyalizm, barış içinde hızlı kalkınma ve sınıfsız toplum ülküsüne erişme yolu olarak, yeryüzünün hemen hemen bütün fakir memleketlerinde, kurtuluş sloganı haline gelmiştir" (Avcıoğlu 1963: 3).

Avcıoğlu'nun bu satırları yazdığı dönemde, Suriye, Irak, Cezayir gibi ülkelerde iktidarı elinde tutan Baas partileri kendilerini "Sosyalist" olarak nitelendirmiş ve devletçi bir ekonomik politika izlemişlerdi. Kadrocu görüşlerden etkilenen Yön düşüncesi, azgelişmiş ülkelerin izlediği halkçı ve devletçi politikaların, Türkiye'de yeniden gündeme getirildiğinde, Batı'nın yaşadığı sınıf savaşlarına ülkenin

sürüklenmesinin önlenebileceğini ve barış içinde sınıfsız toplum idealinin gerçekleşebileceğini düşünmüştü. Bu stratejinin araçları "anti emperyalist" ve "antifeodal" mücadeleydi. Antiemperyalist mücadele kavramına öncelik ve ağırlık veren Avcıoğlu, sosyalizmin temel meselesini bu mücadele araçlarının kullanılmasında görmüştü (Avcıoğlu 1962d: 20). Antiemperyalist milliyetçi mücadele, sosyalizme hazır olmayan ama Atatürkçü geleneğiyle mücadeleye açık olan çevrelerce de desteklenmekteydi. Bu çevrelerle anlatılmak istenen "Zinde kuvvetler"di. Avcıoğlu, üstü örtük biçimde tepeden inmeciliğin sözcüsü konumundaydı. Bir süre sonra yazılarında antiemperyalist mücadelede cephe kavramını genişleterek "Geniş Cephe" kavramına içerik kazandıracaktı.

1.6.5. "Yön"de Kalkınma, Plan ve Devletçilik

"... Devletin iktisadi hayata müdahale etmesini kabul etmeyenler için, iktisadi kalkınma bir hedef,... olamaz"dı (Aren 1961: 18). Kalkınma, herşeyden evvel devlet eliyle yürütülmesi gereken bir hareketti. Ancak devlete böyle bir rol tanındığı takdirde bir kalkınma hedefinden, bir kalkınma politikasından söz edilebilirdi.

Yön yazarları, kalkınmayı ulusun çağdaşlaşması, maddi ve manevi refah düzeyinin artması olarak yorumlamaktaydılar. Ulusun hızla çağdaşlaşması, sosyal ve ekonomik yapıda başlatılması düşünülen radikal reformlara bağlanmıştı. Devletçilik, bu radikal reformların itici motor gücü olmaktaydı.

"... Dünyanın en medeni ülkelerine bakınız. Devletçilik bugün hepsinde baştacıdır. Yakın tarih medeni ülkelerin liberalizmden sosyalizme yolculuk tarihidir. Toplumlar, sosyal devlet kavramına ve sosyal reformlar hedefine yönelmişlerdir. Devletçilik fertlerin refah ve saadetleri için tabiî çare sayılmaktadır..." (Selçuk 1962: 7).

Çağdaş bir topluma yönelmede hızlı bir kalkınma atılımını benimseyen Yön yazarları, ilke olarak "devletçilik"ten yola çıkmışlardı. Mümtaz Soysal "Teşhiste Yanılma" başlıklı yazısında geniş bir devletçilik önermekteydi:

"... Türkiye'nin şartları ortasında genel oya sâdık kalarak 'Sosyal adalet içinde hızlı kalkınma' formülünü gerçekleştirebilecek tek yol geniş bir devletçilik anlayışı. Ama mümkün olduğu kadar geniş..." (Soysal 1962: 14).

Ülkenin ve sorunlarının çözümünü planlı bir devletçilik düşüncesinde algılayan Yön çizgisi, bu düşüncelerine ideolojik destek olarak sosyalizmi bulmuştu. Aren'e göre kalkınma: "ancak sosyalist bir model takip edildiği takdirde mümkündü", "bu modelin belkemiğini de yapıcı ve halkçı bir devletçilik teşkil etmekte" idi (Aren 1962: 12). Ne var ki ülkede uygulamaları görülen devletçilik ve sonuçları, özel kesimin çıkarlarına ve yararlarına dönük biçimde işletilmekteydi. Avcıoğlu "Devletçilik" başlıklı yazısında şunları yazmıştı: "... Devletçiliğin ilk meselesi, devletçiliğe inanmış bir siyasî kadronun ve ortamın yaratılmasıdır. Devletçiliğin temel gayesi, özel çıkarlar yerine, halkın çıkarlarını geçirmektir..." (Avcıoğlu 1962e: 7).

Tüm ekonomik hayatın planlanmasını devletçiliğin doğal sonucu sayan Yön düşüncesi, planlamayı rasyonel bir kalkınma unsuruna bağlamakta, devletçiliğin önündeki engeli de siyasal boyutta değerlendirmekteydi. Devletçilik anlayışları, karma bir ekonomi düzeninde önceliği devlet sektörüne tanımaktan geçmekteydi.

"... özel teşebbüsün adalet içinde kurtarıcı bir rol oynayabileceğini sanmak bir mucizeye bel bağlamak olur. Fakat devletçilikte amaç özel teşebbüsü tasfiye değil, milli ekonomiyi milli çıkarlara ve sosyal adalete en uygun şekilde hizmet eder hale getirmektir..." (Ataöv 1962b:6)

Görüldüğü gibi Ataöv'de devletçilikle ulusal bir devlet kapitalizminin önünü açmak istemekteydi. Avcıoğlu'nun başsözcülüğünü üstlendiği Yön ideolojisindeki kalkınma modeli ve toplumsal gelişme "asker-sivil bürokrat öncülüğü" "yukarıdan-aşağı"lık ve "devletçilik" üçgenine oturtulmuştu. İttihatçı geleneğini 1960'larda sürdürmüş 1920'lerin Kemalizmini otoriter tek parti çizgisiyle bütünleştirmiş, İş Bankası devletçiliğini de halkçı devletçilik olarak yorumlamışlardı. Yön'ün optiğinden çok partili siyasal yaşama geçiş "Atatürkçülükten uzaklaşma" ve "karşı devrim" 27 Mayıs müdahalesi de "Atatürk devrimciliği" yoluna dönüştü. Avcıoğlu'na göre ülkemizin tarihi, parla-

mentodan "Karşı devrim"in; ordudan ise "devrim"in fışkırdığı bir devrim-karşı devrim gelgit'inden oluşmaktaydı.

1.6.6. Yön'e İlişkin Değerlendirme

Sonuçlarsak: Yaşamını kırsal yapıya koşullayan bir Türkiye'den sanayi sürecine geçiş yönelimiyle birlikte toplumsal yapıdaki güç dengelerinin sarsıldığı bir altüst oluş sürecinde beliren Yön dergisi; 27 Mayıs olayının eşlik ettiği bir düşünce ortamında Kadrocu görüşlerin çağdaş bir uzantısı olarak boy vermiştir.

1960'lar Türkiye'sinin toplumsal düzenine yoğun ve sistemli eleştirileriyle karşı çıkarak bir muhalefet odağı olarak belirip anlamlı bir etkileşim oluşturan Yön kümesi, ortak bir düşünsel etkinlik ve arayış doğrultusunda gelişerek üçüncü dünya ülkelerine özgü bir sosyalizm ve kapitalist olmayan gelişme modelinin sözcülüğünü üstlenmişti.

Ulusal ve bağımsız bir ekonomik gelişmeyi sağlamak yönünde biçimlenen Yön düşüncesi, azgelişmişlik ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi Yeni Devletçilik'le temellendirmeye kalkışan bir tür siyasal tercih görünümü kazanmıştı. Uluslararası çelişme görüşünü yeniden canlandırarak karma bir ekonomik düzen içinde devlet sektörüne ağırlık ve öncelik tanımaları, iktidar ve sınıf çözümlemelerine değinmeden, tepeden inme "reformlar"la toplumsal yapıyı onarma çabaları çağdaş Kadrocu yorumun 1960'lardaki görünüşü olarak anlamlanmıştı. Eklektik ve bireşimci bir anlayışla Atatürk ilkelerinden sosyalizme varmayı amaçlayan Yön düşünce odağı, "Zinde Kuvvetler" olarak benimsediği asker-sivil işbirliğini siyasal planda gündeme getirmişti. "Zinde kuvvetler"le anılan bu ilişkinin anlatım biçimiydi.

Antiemperyalist mücadele ile sosyalist mücadele arasında belirgin bir ayrım gözeterek özellikle "Zinde kuvvetler" eşliğinde antiemperyalist savaşa öncelik tanıyan Yön çizgisi, ulusal ve ekonomik bağımsızlık doğrultusunda bir güç birliğinin "antiemperyalist ve antifeodal" savaşımıyla kapitalist gelişmeyi daraltmayı da öngörerek devletçilik ve halkçılık ilkelerinin güdümünde sosyalizme geçişi düşünmüştü.

Kemalist ilkelerin öncülüğünde planlı bir devletçilik yörüngesinde odaklaşan, dış ticareti, temel sanayi ve mali kurumları devlet elinde tutan ve sosyalizme geçiş sürecini kotarıp geliştireceği savunulan program "kapitalist olmayan " bir kalkınma yolu olarak temellendirilmek istenmişti. Böyle bir ekonomik yapıyla buluşan siyasal yönetim biçimine "milli demokrasi" adı uygun görülmüştü.

Yön'ün yayınlandığı dönem boyunca geriye ve ileriye yönelik bakış ve değerlendirmelerinde toplumsal sorunların günün olayları içinde ele alınıp irdelenmesi ve bu nedenle toprak reformu, petrol, madenler, ikili anlaşmalar, yabancı şirketler, Nato, dış yardım, yabancı sermaye, soya, tütün, bankacılık ve sigortacılık, Ereğli demir-çelik, ilaç soygunu, dış ticaret sorunlarının ulusalcı ve ilerici bir aydın optiğinden aydınlatılması, Türk toplumsal yaşamına getirdiği bilinç ve sorumluluk düzeyi açısından önemli bir düşünsel etkinlik olarak belirmişti. Ne var ki, siyasal güç odaklarından ayrı bir devletçilik, emekçi sınıflarından ayrı bir sosyalizm, anti kapitalist olmayan bir program çerçevesinde "kapitalist olmayan gelişme" Yön'cülerin 1960'lardaki arayışlarının çelişkileri olarak görülmeliydi.

SONUÇ

Batı toplumlarında burjuvazinin ekonomik gelişmesi ve egemenliğini kabul ettirmesi, kendisini önceleyen sınıfsal ve siyasal yapıyla mücadelesinin ürünüdür. Bir başka deyişle Batı burjuvazisi, konumunu belirli tarihsel gelişme ve mücadeleler sonunda elde etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin devlet-toplum ilişkisinde Batı anlamında burjuvazinin gelişme ve yapılanma süreci toplumsal dinamikler sonucunda değil, devletin öncü olduğu bir konumda, devlet mekanizması kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu saptama gözönünde bulundurularak çalışmanın birinci bölümle ilgili bulguları şu şekilde değerlendirilebilir.

Asker-sivil bürokrasinin silah gücüyle iktidar olduğu, gücünü orduya dayattığı, İttihat ve Terakki Fırkası'nın asker seçkinler denetimine geçtiği, 1908 "Jön Türk devrimi" bürokrasinin egemenliğiyle kurumlaşır. Devleti ele geçiren asker-sivil bürokrasinin siyasal bir güç olarak kurumlaştığı iktidarında, siyasal devletçilik; toplumu değiştirmek, Batılı normlara uygun bir toplum oluşturmak yönünde

topluma müdahale etme pratiğidir. Bu pratik, Osmanlı toplumunda geleneği olan mevcut düzeni korumaya yönelik bir girişim olmaktan çıkarak onu değiştirmeye yönelmiştir. Bir başka anlatımla siyasal devletçilik, bürokrasinin toplumu dönüştürme eyleminde, topluma yönelik yapıtırıcı girişimlerle topluma müdahale etme pratiklerinin bütünüdür.

1908 Jön Türk devrimi, tarihsel bağlamda imparatorluğun parçalanmasıyla eşanlamlı olduğundan, milliyetçi oluşumlar ve milliyetçi ideoloji kendisini önceleyen dönemlere göre bu dönemde etkili olabilmiştir. Bu çerçevede birincil ağırlığa sahip bir değişken olarak ekonomik devletçilik, siyasal devletçiliğin bir türevi olarak gündeme alınmış, yerli bir girişimci sınıf yaratılması ve milli bir ekonominin kurulması çabasında ekonomik devletçilik, onsuz olmaz bir strateji ve vazgeçilmez bir araç olarak benimsenmiştir.

1902 Jön Türk Kongresi'nde de Jön Türkler'in liberal kanat sözcüsü Prens Sabahattin'in ekonomide devlet unsurunu dışlayan tutumuna ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinden yana ağırlık taşıyan görüşlerine karşılık, Jön Türklerin devletçi kanadıysa ülkede tarihsel açıdan büyük bir sermaye açığı olduğunu ve bu açığın ancak devletin öncülüğünde ve ekonomide milliyetçilik ilkesinin ışığında aşılabileceğini savunmuştu.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, savaş yıllarının "milli iktisat"ı, Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge durumuna düşüren liberal politikalara ve İngiliz ekonomi politiğine bir tepki olarak geliştirilmiştir. Serbest ticaret denemeleriyle Batı rekabetine dayanamayarak yerli zanaatları çökmüş ve altyapı yetersizlikleri içinde kıvranan bir toplumda başka türlüsü de olamazdı.

Batı liberalizmine bir tepki olarak geliştirilen "milli iktisat" kapitalizmin geliştiği liman kentlerinde ve kıyı bölgelerinde yoğunlaşan "gayrı müslim", kapitalist azınlığın oluşturduğu ekonomik etki ve egemenliğin yerine, Türk unsurun etki ve egemenliğini geçirmeyi amaçlamıştır. Sermaye birikiminin yetersizliği, doğal olarak sorunun aşılmasında bir almaşık olarak ekonomik devletçiliği ön plana çıkarmıştır. Kuşkusuz ekonomik devletçilik amaca ulaşmada bir araç

olarak belirmiştir. Bu yönüyle Türkiye pratiğinde devletçiliğin ortaya çıkışı, yaygın bir etki ve önkabul görmüş, klasik iktisatçı geleneğin savunduğu gibi 1929 Dünya ekonomik bunalımına bir tepki olarak doğmuş sayılamaz, sayılmamalı da.

İttihat ve Terakki'nin yaşama geçirmeye çalıştığı siyasal devletçi anlayışta, Gökalp'in ve öteki milliyetçi ideologların rolü inkar edilemez, edilmemeli de. Cumhuriyete geçiş sürecinde, karma bir ekonomik modelin ilk kez sözcülüğünü üstlenen Gökalp, sanayileşme olgusuna devletin öncülük etmesini, günümüz özelleştirmelerine ışık tutarcasına da, devletin kurduğu işletmelerini özel sektöre satarak, bu satışlarla eskilerin yerine yenilerini kurmasını dolayısıyla devletin sanayileşme sürecine bir hız ve ivme kazandırmasını önermiştir. Osmanlı toplumda Müslüman-Türk unsur arasında sermaye birikimi gerçekleşemediğinden özel sermaye, büyük ölçüde kapitalist azınlıkların elinde birikmiş, yerli bir girişimci sınıfın devlet aracılığıyla yaratılması kaçınılmaz bir zorunluluk olarak benimsenmiştir. Tarihin objektif süreci bu yapılanmayı gerektirmiştir.

Milliyetçi ideologların "Milli İktisat"ta Alman modelini benimseyişine ve modele hayranlığına gelince bu olayın temelinde yatan neden, Alman sanayinin 19 ve 20. yüzyıllarda öteki sanayi ülkelerine oranla ve onlara karşı devlet tarafından özendirilip korunmasından kaynaklanmaktadır.

Bu dönemde özel birikimin devlet tarafından teşvik edilişi, "331, 332,333 zenginleri", "teşvik-i sanayi kanunu" özel gümrük yasaları, kapitülasyonların kaldırılması, azınlıkların güçlerinin kırılması, müdahaleci ve koruyucu ekonomi politikaları bu bütünlüğün parçaları olarak anlaşılırsa, İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası anlamlı bir çerçeveye oturur. Yerli bir Türk girişimci sınıfın yaratılıp ayakta kalması için bir altyapı hazırlığı, dönemin altı çizilebilecek özelliği olarak bu çerçevede belirginleşir. İttihat ve Terakki'nin kapitalist bir milli ekonominin oluşumu ve milli bir burjuvazi yaratma çabaları da genç Cumhuriyet tarafından devralınır. Cumhuriyeti kuran asker seçkinlerin bu süreç ve gelişmelerin dışında kaldığını düşünmek de olayların gelişimini anlamamakla eşanlamlıdır.

İkinci bölümde ayrıntılı bir biçimde ele alındığı gibi, 1919'dan başlayarak gelişen ve 1923'te Cumhuriyetin ilanıyla temellendiren Ulusal Kurtuluş Savaşı asker-sivil bürokrasinin öncülüğünde yürütülür. Kurulan yeni devlette, devlet aygıtını elinde bulunduran asker-sivil bürokrasi, Batı normlarına uygun bir toplum oluşturulması yönünde toplumsa yapturımcı girişimlerde bulunur. Bir başka anlatımla devlet eliyle Batı tipi bir toplum yaratılmak istenir. Devlet'in topluma müdahale etme ve onu değiştirme pratiği, siyasal devletçilik kavramının optiğinden anlaşılabilir. Toplumun gündeminin belirlenmesinde Lozan Antlaşması ve İzmir İktisat Kongresi önemli iki olay olarak bu süreçte etkili olur.

Sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi kesimlerinin sorun ve isteklerinin belirlendiği İzmir İktisat Kongresi, Türk unsurun ekonominin kumanda mevkilerinde etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörür. Kongrede öncelikler ve tercihler özel birikim ve girişimi uyarmak ve desteklemek yönünde elverişli koşulları yaratmak olarak belirir, müdahaleci bir iktisat politikası ulusal kapitalizmi geliştirme amacıyla gündeme alınır. İktisadi alanlarda egemenliğin Lozan Antlaşması'yla pekiştirilmesi amaçlanılır.

Ne var ki 1923-1929 döneminin nesnel ve öznel koşulları, devletin korumacılık görevini yeterince engeller (Lozan'ın Türk gümrükleriyle ilgili kısıtlamaları, Osmanlı borçları, Şeyh Sait İsyanı, devletleştirmeler v.b.). Bu olumsuz ayak bağlarına ve aşılması gereken güçlüklere karşın, devlet işletmeleri ve devlet ihaleleri, gümrük politikaları, bankacılık düzeni, teşvik- sanayi kanunu ve düşük faizli kredilerle devlet destekli bir "teşebbüsü şahsi" yaratma politikası güdülür. Bir başka anlatımla Cumhuriyet devleti, çağdaşlaşmak için kendi kurumları aracılığıyla ekonomik bir yaşam düzenini amaçlar.

Altyapı yetersizlikleri, İzmir İktisat Kongresinin bağlayıcı ilke ve kararları doğrultusunda aşılmaya çalışılır. Sanayileşme öncesi hazırlıkları ve altyapı yetersizliklerinin aşılması anlamında 1923-1931 dönemi, klasik iktisatçı geleneğin savunduğu anlamda liberal bir dönem olarak algılanamaz. Cumhuriyetin ekonomik politikası baştan beri devletçi bir çizgi izler. Ekonomik devletçilik de siyasal dev-

letçiliğin bir türevi olarak zaman içinde değişkenlik ve süreklilik gösterir.

Azgelişmiş bir ülkede tüm yasal ve kurumsal düzenlemelere karşın, yeterli sermaye birikiminin gerçekleşememesi 1929 Dünya ekonomik bunalımıyla eklemleşince temel stratejik sanayilerin devlet eliyle kurulması gereği ortaya çıkar.

Önceden planlanan sanayileşme atılımının uygulama alanına konulması ve bunalımın olumsuz etkilerinden korunulması iç ve dış dinamiklerin etkileşiminde devletin üretim etkinliklerinin içinde fiilen yer almasını gerektirir. Radikal bir çözüm olarak sanayileşme ve devletçilik uygulama bazında ağırlığını bir kez daha duyurur.

Türkiye toplum yapısında 1920'den 1930'lara uzanan süreç, siyasal erkin gerçekleştirdiği toplumsal dönüşümleri içerir. Bu yapıda egemen siyasal güç, asker-sivil bürokrasi iktidarıdır. Öteki toplumsal kesimlerin öncü olamayacak denli güçlü olmadıkları belirtilmesi gereken önemli bir noktadır. Merkezi bürokrasiyi temsil eden yönetici seçkinler, her konuda olduğu gibi ülke ekonomisinin düzenlenmesi konusunda da kendilerini yetkili ve sorumlu görmüşlerdir.

"Mutedil devletçilik"e gelince, Serbest Fıkra liderinin devletçilik ve demiryolu politikasına ilişkin eleştirilerini göğüslemek amacıyla başvekil İsmet Paşa tarafından, 30 Ağustos 1930 Sivas demiryolunun açılış töreninde, uygulanan politikaların bir özeti olarak yorumlanır. Oysa deyimin kaynağı İnönü değil Atatürk'tür.Deyim ilk kez "Tarih ve Yurtbilgisi Muallimi" Afet Hanım tarafından yayınlanan, 1930 yılında İstanbul'da Milliyet matbaasında basılan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitap I"de resmen yayınlanmıştır(s.80). Kitapta siyasal erkin devletçiliğe ilişkin yaklaşımı şöyledir:

"Bizim takibini muvafık gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi; bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmıyan sosyalizm prensibine müstenit kollektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir."

Afetinan, bu yaklaşımın kendisine "Devlet" başlığı altında Atatürk tarafından 4 Kasım 1929'da yazdırıldığını ve kitabın 1930 yılının kış

aylarında yayınlandığını "Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933"te bizzat yazar (s.21-22).

Sözbirliği etmişçesine pek çok aydın ve yazarın devletçiliğin ilanını, İsmet Paşa'nın Sivas demiryolunun açılış törenine bağlamaları açık-seçik bir yanılgıya yolaçmıştır. Afetinan'ın, 1931 yılında İstanbul devlet matbaasında ikinci basımı yapılan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabında "mutedil" sözcüğü silinerek devletçilik Atatürk tarafından şöyle tanımlanır:

"... bizim takip ettiğimiz devletçilik; ferdi mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriye eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde-bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar etmektedir" (s. 59).

Bu tanımı Atatürk'ün kendisine "dikte ettirdiğini" Afetinan "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936"da yazar (s. VII). Tanım CHF programına 10 Mayıs 1931 tarihinde "alakadar etmek mühim esaslarımızdandır" biçiminde cümle sonu değiştirilerek girer. CHF programını "izah etmek" isteyen "Fırka Umumi Katibi" Recep (Peker) İstanbul Üniversitesinde verdiği konferansta ve "Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Üzerinde Konferans" adlı kitabında devletçiliğe ilişkin resmi görüşü şöyle özetler:

"... biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber yapılması lâzım olan işlerden şahsî teşebbüslerin başaramıyacaklarını veyahut şahsî teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerimizi devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz..." (s. 14).

Öyleyse devlet katındakilerce "devletçilik"; hiçbir tartışmaya yer vermeyecek biçimde belirlenir. Ekonominin işleyiş ve düzenini düzenleyen devlet, "ferdi mesaî ve faaliyeti" esas tutar. "Devletçilik" deyiminin 1930'larda kullanılması da 1923'lerde devlete yüklenen işlev ve anlayışta önemli bir değişikliğe yolaçmaz. Başlangıçta "ılımlı devletçilik" olarak nitelense bile Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet müdahaleciliğinin ortaya çıkışı, klasik iktisatçı geleneğini savunduğu biçimde 1929 bunalımına bir tepki olarak doğmuş sayılmaz. Nitekim

başvekil İsmet Paşa'da 1933'te "Kadro"ya yazdığı "Fırkamızın Devletçilik Vasfı"nda ülkede yedi-sekiz yıldan beri süren devletçilik tartışmalarından sözeder. Dünya ekonomi bunalımı sözkonusu bile değilken yönetici kadro "karma ekonomi" deyimiyle devletin ekonomik girişimciliğe doğrudan katılmasını öngörür. Toplumun devlet tarafından etkin bir biçimde yönlendirilmesini sağlamaya yönelik bu girişimler, Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı dinamikten büyük ölçüde güç alır. Öncelikler ve tercihler, kapitalist gelişme doğrultusunda biçimlenir. Bu süreçte 1932-1939 dönemi devletçiliğin göreli olarak önem ve ağırlığının arttığı bir dönem olur. Sanayi-tarım ikilemi içinde sanayi kesimine öncelik verilir.

"Devletçilik" denilen sanayileşme sürecinin arkasında ekonomik, siyasal, konjonktürel ve toplumsal nedenler bulunur. Gerekli teknoloji ve yeterli sermaye birikiminden yoksun ülkede temel stratejik sanayileri devlet üslenir. Stratejik sanayilerin gerçekleştirilmesiyle öteki yan sanayilerin teşvik edilmesi ve geniş bir iç pazar yaratılması amaçlanır. Tüm ekonomik etkinlikler, özünde özel girişimi desteklemeye yönelir. Bu dönemin plancılık ve sanayileşme politikaları üzerinde Atatürk'ün müdahaleleri ve dönemin iktisat vekili Celal Bayar'ın girişim ve yönlendirmeleri belirleyici bir rol oynar. Devlet öncülüğünde sanayileşme kendisi tarafından savunulur, en üst düzeyde sorumluluk taşır.

1934 yılında kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı; dokuma, maden, kağıt, seramik ve kimya olarak beş sektörde toplanır, bu sektörlere ilişkin 44 milyon liralık bir yatırım öngörülür. Planın sonuç bölümü uygulanmakta olan politikanın özel kesimi güçlendirmeye yönelik olduğunun altını bir kez daha çizer. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Sümerbank'ın sırtında ve Sovyet desteğiyle gerçekleştirilir. Uygulanan devlet kapitalizminin, Sovyet devletçiliğinden farklı olduğunu tüm resmi açıklamalarda yineleme gereği sık sık duyulur.

Devletçilik 5 Şubat 1937'de Anayasaya girer. İçeriği ve kapsamı birincisinden daha etkili olacağı varsayılan ve 1936 yılında yayınlanan İkinci Sanayi Planının, İkinci Dünya Savaşı koşullarında uygulanma olanağı yoktur. İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları ve zorunlulukları, devletin toplumsal yaşamın tüm yönlerine müdahalesini gerektirir.

Bu müdahalelerde gözlemlenen "Milli Korunma Kanunu" ve "Varlık vergisi" eski "Âşar" ı dirilten "Ayniyat vergisi" tek parti rejiminin ve bürokrasinin siyasal devletçiliğinin toplumu düzenleme ve denetleme girişimi olarak algılanmalıdır. İkinci Dünya Savaşı boyunca gelişip serpilmiş olan ticaret burjuvazisi bu keyfi uygulama ve müdahalelerden oldukça rahatsız olmuştur. 1945 toprak reformu tasarısı da büyük çiftçilerin tek parti rejimine cephe almalarını gerektirir. DP içerde bu sürecin ve gelişmelerin ürünüdür. Bu süreçte bürokrasi-halk çelişkisini, DP çok iyi biçimde kullanır. Savaş sonu dönemi, Batılı büyük kapitalist ekonomilerle bütünleşme ve çok partili siyasal rejime geçiş dönemi olarak anlamlı bir çerçeveden topluma yeni ufuklar gösterir.

1947 CHP kurultayının, devletçiliği özel girişimi desteklemeye dönük bir politika olarak yeniden yorumlaması, 1946 yılı için eski beş yıllık İkinci Sanayi Planı'nın hasıralı edilmesi, ekonominin Marshall yardımına ve teşvik yasalarıyla yabancı sermayeye açılması, Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği örgütüne üye olması, Demokrat Parti iktidarından önce CHP iktidarının siyasal tercih ve yönelişleri olur. 1945-1950 döneminde beliren bu tercih ve yönelişler dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmenin yeni dengeler ve dünya konjonktürünün bölgesel mantığına uyan arayışlar olarak belirir.

1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, ülke kalkınmasında özel girişime ve sermayeye öncelik tanıyarak ekonomide devlet sektörünü küçültmeyi amaçlar. Demokrat Parti iktidarının 10 yıl süren yönetimi boyunca hükümet programında amaçladığı "ekonomide devlet sektörünün daraltılıp küçültülmesi" görüşü gerçekleştirilemez, "amme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç" devlet işletmelerinin "bir plan dahilinde ve elverişli şartlarla peyderpey hususî teşebbüse devredileceği" görüşü uygulama olanağı bulamaz. DP iktidarı döneminde birçok yeni iktisadi devlet teşekkülü (İ.D.T.) oluşturulduğu gibi birçoğu da önceki kurulanlardan ayrılarak bağımsız İ.D.T.'ne dönüştürülür. Özel sektörün güç ve boyutlarını aşan yatırımlar, kârlı bulmadığı alanlarda yoğunlaştırılır. İ.D.T.'lerinin özel

kesimi dolaysız desteklemesinin yolları açık tutulur. Kapitalist ilişkileri ve buna dayalı olarak da özel girişimciliği geliştirmede etkin bir araç olarak kullanılan "devletçilik" DP iktidarı döneminde de özel girişimciliği korumada başarılı biçimde kullanılır.

DP'nin devletçi politikalar yerine liberal bir politika izlediği tarzında görüşler, Türkiye pratiğinde ve uygulanan ekonomik politikaların nitelikleriyle uygunluk içermez. DP'de özel girişimin etkinliklerini düzenleme amacıyla devletin etkin olduğu alanlarda "devletçi" bir politika gütmüştür. Kamu kesiminin nitel ve nicel olarak büyütüldüğü bir dönem, DP iktidarı döneminde gerçekleştirilir.

27 Mayıs müdahalesiyle ekonominin 1960 sonrası gelişimi için hazırlanan 1 Ocak 1963 tarihinden başlayarak uygulamaya konulan "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"da "Özel Sektörün İktisadi Kalkınmanın bütün şartlarını yalnız başına yerine getirmesi mümkün değildir", "Gelişen bir ekonomide devlete düşen görevleri geleneksel bir görüşle sınırlandırmaya imkân yoktur" görüşüyle kalkınma çabası güden bir ülkede devlet müdahalesini gerekli görür.

Böylelikle İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat"ından İzmir İktisat Kongresi'ne ve 27 Mayıs plancılığına uzanan çizgide temel doğrultu ve anlayış, devlet müdahalesini ekonomik gelişme için zorunlu sayar. Devlet'e yüklenen işlev ve etkinlikler, özünde özel girişimi desteklemeye yöneliktir. Asker-sivil bürokrasinin iktidarında bu işlev ve etkinlik, Türkiye pratiğinde farklı maksatlar için farklı çevrelerde farklı biçimde kullanılıp yorumlanılır. Üçüncü bölümde ayrıntılı bir biçimde gösterildiği üzere "Kadro" ve "Yön" odaklarıyla, Ahmet Hamdi ve Ahmet Ağaoğlu'nun yaklaşımları bu çerçevede, bu türdendir. Sonsöz olarak şunlar söylenebilir:

Osmanlı-Türkiye tarihinin devlet-toplum ilişkisinde, toplumu yöneten örgütün "siyasal devletçilik" adını verebileceğimiz işlevinde aldığı kararların tüm toplum üyelerini bağlayıcı yönü yanında toplumsal davranış kalıplarını yönlendirip etkilediği söylenebilir.

Batı'da toplumsal ve sınıfsal gelişme ve süreçler devlet aygıtını belirleyen dinamikler olarak etki ve gücünü gösterirken, Osmanlı-Türkiye gerçeğinde devlet, toplumsal ve sınıfsal gelişmeleri tayin

eden bir misyon taşımaktadır. Osmanlı-Türkiye gerçeğinin özgünlüğü burada karşımıza çıkar.

Batı-Osmanlı toplumu ilişkisinde, toplumun gündemine gelen sorunlar, herşeyin devletin üstün çıkarları açısından görüldüğü siyasal devletçi anlayışta, sorunların çözümü için gerçekleştirilen çaba ve eylemler, Batıdan aktarılan kurum ve ögeler toplumun geleneksel direnç odaklarında tepkiyle karşılaşsalar da devlet katındaki seçkinlerin doğrudan tercihi olarak anlaşılabilir. Siyasal devletçiliğin işlevi burada yeniden kendisini gösterir.

Gerek İttihat ve Terakki gerekse Cumhuriyet döneminin asker ve sivil bürokrasisinin gözünde "milli iktisat" ya da "milli ekonomi" milli sanayici ve tüccar yaratma özlemi ve yeterli milli sermaye birikimini gerçekleştirmede bir araç olarak beliren "İktisadi Devletçilik" siyasal devletçiliğin bir türevi olarak gündeme gelir. Homojen olmayan ittifaklarda yönetici kadronun kapitalist gelişme yönünde, kendi tercihlerini topluma kabul ettirmede başvurduğu ekonomik devletçilik, siyasal devletçiliğin ürünüdür. Siyasal devletçiliğin belirleyiciliği dikkate alınmadan sosyal ve ekonomik yapıda beliren sorunların aşılmasında başvurulan ekonomik devletçilik, bir ekonomik politika konumuna indirgenir. Oysa Osmanlı-Türkiye gerçeğinde "İktisadi devletçilik" meşruiyetini siyasal devletçilikten alır.

Siyasal devletçilik, TC devletinin bir işlevi olarak toplumu Batılı norm ve ölçülere göre değiştirip düzenler. Siyasal devletçilik toplumun tüm alanlarında iktisattan kültüre ve konuşulan dile varıncaya kadar topluma müdahale etme pratiğiyle kalıcılığını ve gücünü duyurur. 1908'den 27 Mayıs'a ve 12 Eylül'e varıncaya dek devleti yönetebilen güçlerin kendi tercihlerine uygun bir toplum görme çaba ve dürtüsü, siyasal devletçiliğin belirleyiciliğinde anlaşılabilir. Osmanlı-Türkiye gereğinde egemen ideoloji ve toplumsal davranış kalıplarına bürokrasinin egemenliği yansır.

KAYNAKÇA

AFETİNAN, A.

1930 *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler Kitap I*
İstanbul: Milliyet Matbaası.

1931 *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler I*
İstanbul: Devlet Matbaası.

1969 *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

1972 *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

1973 *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

1982 *İzmir İktisat Kongresi*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

1988 *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AĞAOĞLU, Ahmet

1933 *Devlet ve Fert.*
İstanbul: Sanayi Nefise Matbaası.

1969 *Serbest Fırka Hatıraları*
İstanbul : Baha Matbaası

AĞAOĞLU, Samet

1969 *Babamın Arkadaşları*
İstanbul: Baha Matbaası.

AHMAD, Feroz

1984 *İttihat ve terakki (1908-1914).*
(Çev. Nuran Yavuz)
İstanbul: Kaynak Yayınları.

AKÇURA, Yusuf

1976 *Üç Tarz-ı Siyaset.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

1981 *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*
Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AKTAN,Reşat

1968 *Türkiye İktisadı I.*
Ankara: Ayyıldız Matbaası.

ARALOV, S. İ.

1985 *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*
(Çev. Hasan Ali Ediz)
Ankara: Birey-Toplum Yayınları.

ARAR, İsmail

1968 *Hükümet Programı (1920-1965)*
İstanbul: Burçak Yayınevi.

1969 *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı 16/17 Ocak 1923.*
İstanbul: Burçak Yayınevi.

ARON,Raymond

1986 *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*
(Çev. Korkmaz Alemdar)
Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AVCIOĞLU,Doğan

1974 *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) I,II,III.*

İstanbul: Cem Yayınevi.

AYDEMİR, Şevket Süreyya

1959 *Suyu Arayan Adam*
Ankara: Öz Yayınları.

1966 *İkinci Adam I,II.*
İstanbul: Remzi Kitabevi.

1968 *İnkılâp ve Kadro*
Ankara: Bilgi Yayınevi.

1969 *Menderes'in Dramı*
İstanbul: Remzi Kitabevi.

1986 *İnkılâp ve Kadro*
İstanbul: Remzi Kitabevi.

BAŞAR,Ahmet Hamdi

1931 *İktisadi Devletçilik I.*
İstanbul: İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş.

1933 *İktisadi Devletçilik II.*
İstanbul: İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş.

1945 *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye.*
İstanbul: Tan Matbaası.

1960 *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*
Ankara: Ayyıldız Matbaası.

BAŞKAYA, Fikret

1985 *Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına.*
Ankara: Birlik Yayıncılık.

BAYAR,Celal

Başvekilim Adnan Menderes
İstanbul: Baha Matbaası.

BERKES,Niyazi

1976 *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi I.*
İstanbul: Gerçek Yayınevi.

1978 *Türkiye'de Çağdaşlaşma.*
İstanbul: Doğu- Batı Yayınları.

BORATAV,Korkut

1974 *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*
İstanbul: Gerçek Yayınevi.

1982 *Türkiye'de Devletçilik*
Ankara: Savaş Yayınları.

BOTTOMORE, T.B.

1977 *Toplumbilim*
(Çev. Ünsal Oskay)
Ankara: Doğan Yayınevi.

ÇAVDAR,Tevfik

1975 *Türkiye'de Yapısal Değişim ve Getirdiği Sorunlar.*
Ankara: Ayyıldız Matbaası.

1981 *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*
İstanbul: Uygarlık Yayınları.

ÇİVİ, Halil

1985 *Türkiye'de Bankacılık-Teori, Uygulama ve Sonuçlar.*
Ankara: Fon Matbaası.

DAVER,Bülent

1969 *Siyaset Bilimine Giriş.*
Ankara: Doğan Yayınevi.

DERİN, Haldun

1940 *Türkiye'de Devletçilik*
İstanbul: Çituri Biraderler Matbaası.

DOBB, Maurice

1981 *Kapitalizm, Sosyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma.*
(Çev. Mehmet Selik).
Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

ELDEM,Vedat

1970 *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları*

Hakkında Bir Tetkik.
Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ELİÇİN, Emin Türk

1970 *Kemalist Devrim İdeolojisi.*
İstanbul: Ant Yayınları.

ERGÜDER, Jülide

1978 *1927 Komünist Tevkifatı*
İstanbul: Birikim Yayınları.

EROĞUL, Cem

1970 *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

FREYER,Hans

1960 *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*
(Çev. Tahir Çağatay).
Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

1963 *Sosyolojiye Giriş*
(Çev. Nermin Abadan)
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

GEORGEON, François

1986 *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura-(1876-1935).*
(Çev. Alev Er).
Ankara: Yurt Yayınları.

GİRİTLİ, İsmet

1961 *27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete.*
İstanbul: T.M.G.T. Yayınları.

GLASNECK, Johannes

1976 *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*
(Çev. Arif Gelen).
Ankara: Onur Yayınları.

GÖKALP, Ziya

1958 *Türkçülüğün Esasları*

İstanbul: Varlık Yayınları.

1966 *Çınaraltı Konuşmaları.*

Ankara: Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.

GÜLALP,Haldun

1983 *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*

Ankara: Yurt Yayınları.

GÜNER, Agâh Oktay

1978 *Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri.*

İstanbul: Damla Yayınevi.

HEPER, Metin

1977 *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme.*

İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İNSEL,Ahmet

1990 *Türkiye Toplumunun Bunalımı*

İstanbul: Birikim Yayınları.

KARAL, Enver Ziya

1983 Osmanlı Tarihi VII-VIII

Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri

1955 Zoraki Diplomat

İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

1968 Politikada 45 Yıl.

Ankara: Bilgi Yayınevi.

KARPAT, Kemal H.

1967 Türk Demokrasi Tarihi

İstanbul: İstanbul Matbaası.

KEPENEK, Yakup

1987 Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi

Ankara: Teori Yayınları.
1990 100 Soruda Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri
Ankara: Gerçek Yayınevi.
KEYDER, Çağlar
1989 Türkiye' de Devlet ve Sınıflar
(Çev. Sabri Tekay)
İstanbul: İletişim Yayınları.
KIRIMER,Cafer Seydahmet
1934 Gaspıralı İsmail Bey
İstanbul: İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş.
KİLİ, Suna
1981 Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli.
Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
KOÇ, Vehbi
1973 *Hayat Hikayem*
İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
KONGAR, Emre
1978 *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Toplum Yapısı*
İstanbul: Cem Yayınevi.
KURAN, Ahmet Bedevi
1945 *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler".*
İstanbul: Tan Matbaası.
KURUÇ, Bilsay
1988 *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I*
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
KÜÇÜKÖMER, İdris
1969 *Düzenin Yabancılaşması.*
İstanbul: Ant Yayınları.
MARDİN, Şerif
1983 *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri.*
İstanbul: İletişim Yayınları.

MERAY,Seha L.

1973 *Lozan Barış Konferansı, Takım, II.*
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

NİRUN, Nihat

1969 *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*
Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları

1977 *Sosyaloji I.*
Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını.

ÖKÇÜN, A.Gündüz

1968 *Türkiye İktisat Kongresi*
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

1971 *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketleri Arasında Yabancı Sermaye.*
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

ÖNSOY, Rıfat

1988 *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası.*
Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZBUDUN, Ergun

1975 *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*
Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.

ÖZDEMİR, Hikmet

1986 *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi.*
Ankara: Bilgi Yayınevi.

ÖZELMAS, Ekrem

1963 *Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank.*
İstanbul: Sümerbank Yayınları.

ÖZGÜR, Özlem

1972 *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*
İstanbul: Gerçek Yayınevi.

1976 *100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye*
İstanbul: Gerçek Yayınevi.

ÖZMEN, Selahattin

1967 *Türkiye'de ve Dünya'da İktisadi Devlet Teşekkülleri.*

Ankara: Sevinç Matbaası.

PARASIZ, M. İlker

- *Para ve Banka*

İstanbul: Bursa Akademi Kitabevi Yayınları.

PARLA, Taha

1989 *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.*

İstanbul: İletişim Yayınları.

PEKER, Recep

1931 *Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Üzerinde Konferans.*

Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.

RAMSAUR, E.E.

1982 *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*

(Çev. Nuran Yavuz)

İstanbul: Sander Yayınları.

RIZA, M.

1933 *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimaî Nutukları (1920-1933).*

(Der. M.Rıza).

Ankara: Başvekâlet Basımevi.

ROZALİYEV, Y. N.

1978 *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960).*

(Çev. Azer Yaran).

Ankara: Onur Yayınları.

SAĞLAM, Dündar

- *Türkiye Ekonomisi*

Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

SARICA, Murat

1973 *100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi.*
İstanbul: Gerçek Yayınevi.

SEVGEN, Nazmi

1951 *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*
(Der. N. Sevgen)
İstanbul: Tan Matbaası.

ŞAYLAN, Gencay

1986 *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji.*
Ankara: V Yayınları.

TANYOL, Cahit

1989 *Laiklik ve İrtica*
İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

TAYANÇ, Tunç

1973 *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl.*
İstanbul: Milliyet Yayınları.

TEKELİ, İ. S. İLKİN

1982 *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu.*
Ankara: ODTÜ Yayınları.

1983 *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları.*
Ankara: ODTÜ Yayınları.

TEKİN Alp

1936 *Kemalizm*
İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

1944 *Türk Ruhu*
İstanbul: Remzi Kitabevi.

TEMİR, Ahmet

1987 *Yusuf Akçura*
Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TEZEL, Yahya S.

1982 *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*

(1923--1950).
Ankara: Yurt Yayınları.

TİMUR, Taner

1971 *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*
Ankara: Doğan Yayınları.

1979 Osmanlı Toplumsal Düzeni
Ankara: Turhan Kitabevi.

TOĞAY, Muharrem Feyzi

1944 *Yusuf Akçura'nın Hayatı.*
İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi.

TOLGA, Osman

1949 *Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri*
İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi.

TOPRAK, Zafer

1982 *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*
Ankara: Yurt Yayınları.

TÖKİN, F. Hüsrev

1965 *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi.*
İstanbul: Elif Yayınları.

TÖR, Vedat Nedim

1976 *Yıllar Böyle Geçti.*
İstanbul: Milliyet Yayınları.

1983 *Kemalizmin Dramı.*
İstanbul: Çağdaş Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer

1952 *Türkiye'de Siyasi Partiler.*
İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası.

1959 *Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar.*
İstanbul: Baha Matbaası.

TUNÇAY, Mete

1978 *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925).*
Ankara: Bilgi Yayınevi

TÜRKDOĞAN, Orhan

1973 *Türkiye'nin Kalkınma Yolu Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları.*
Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

1977 *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*
Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

1981 *Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın.*
Ankara: Töre Devlet Yayınevi.

1985 *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği.*
Ankara: Mayaş Yayınları.

ULUTAN,Burhan

1969 *Bankacılığın Tekâmülü*
(İleten. İdris Küçükkömer)
Düzenin Yabancılışması.
İstanbul: Ant Yayınları.

US, Asım

1964 *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım.*
İstanbul: Vakit Matbaası.

ÜLKEN, Hilmi Ziya

1966 *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*
Selçuk Yayınları Konya.
İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

YANARDAĞ, Merdan

1988 *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi.*
İstanbul: Yalçın Yayınları.

YERASİMOS, Stefanos

1976 *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt 2*
(Çev: Babür Kuzucu)
İstabul: Gözlem Yayınları.

YETKİN, Çetin

1983 *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*
İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

ZÜRCHER, Erik Jan

1987 *Milli Mücadelede İttihatçılık*
(Çev. Nüzhet Salihoğlu)
İstanbul: Bağlam Yayınları.

MAKALELER

AFETİNAN, A.

1971 *"Atatürk ve Devletçilik"*
Sümerbank, X, 113: 42-43.

AKÇURA, Yusuf

1912 *"Türklük"*
Salname-i Servet-i Fünûn 1328/ 1912 189-192
F. GEORGEON, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri . Ekler: 134-136
Ankara: Yurt Yayınları.

1914 *"Türklerin İktisadi Uyanışı"*
Türk Yurdu VI, 3: 2098
F. GEORGEON; Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri . Ekler 141-142
Ankara: Yurt Yayınları.

1917 *"İktisadi Siyaset Hakkında"*
Türk Yurdu, XII, 12: 179-181
F. GEORGEON, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Ekler: 142-143.
Ankara: Yurt Yayınları.

AKŞİN, Sina

1977 *"Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme"*
Toplum ve Bilim, 1: 31-46.

1988 *"Demokrat Parti'nin Kurulması"*
Tarih ve Toplum, IX, 53: 13-18.

ALEMDAR, Korkmaz

1982 *"Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketiyle İlgili Bazı Görüşler"*
Kadro, 1932 (tıpkı basım), I: 21-40
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

ALKİN, Erdoğan

1981 *"Atatürk Döneminde Devletçilik"*
Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri
İstanbul: Yapı Kredi Bankasının Atatürk Yılı Armağını.

ANDAY, Melih Cevdet

1976 *"Aydemir'i Değerlendirme"*
Cumhuriyet Gazetesi 9. 4. 1976.

AREN, Sadun

1961 *"Devletçilik (Ne İstediğimizi Biliyor muyuz?)"*
Yön, 20 Aralık 1961, 1: 18.

1962 *"Nasıl Bir Sosyalizm?"*
Yön, 21 Mart 1962, 14: 12.

ATAÖV, Türkkaya

1962a *"Türk Sosyalizmine Doğru"*
Yön, 7 Mart 1962, 12: 14.

1962b *"Devrimler Bitmez"*
Yön, 14 Mayıs 1962, 22: 6.

AVCIOĞLU, Doğan

1962a *"Yapıcı Milliyetçilik"*
Yön, 10 Ocak 1962, 4: 3.

1962b *"Sosyalizm Anlayışımız"*
Yön, 22 Ağustos 1962, 36: 3.

1962c *"Atatürk'ün özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?"*
Açık Oturum, Yön, 7 Ekim 1962, 47: 12.

1962d *"Sosyalist Gerçekçilik?"*
Yön, 12 Eylül 1962, 39: 20.

1962e *"Devletçilik"*

Yön, 13 Haziran 1962, 26: 7.

1963 *"Sınıf Mücadelesini Kim Körüklüyor?"*
Yön, 16 Ocak 1963, 57: 3.

1966 *"27 Mayıs"*
Yön, 27 Mayıs 1966, 165: 3.

1974 "Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı"
Halkevleri, 96: 15-17.

AYBAY, Aydın

1977 *"1923-1938 Döneminde Mülkiyet Sorunu"*
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi ile İlgili Sorunlar Sempozyumu, 395-402.
İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları.

AYDEMİR, Şevket Süreyya

1933a *"İktisadi Devletçilik"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 17 : 37-45
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1933b *"Beynelminel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 21: 5-14
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1934 *"Programlı Devletçilik"*
Kadro, 1934 (tıpkı basım) III, 34: 5- 13.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1962 *"Türk sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü"*
Yön, 31 Ocak 1962, 7: 7

1970a *"Kadro Hareketi"*
Milliyet Gazetesi, 11. 11. 1970.

1970b *"Kadro Hareketi"*
Milliyet Gazetesi, 19. 11. 1970.

AYSAN, Mustafa A.

1975 *"Atatürk ve İktisadi Devlet Teşekkülleri"*
Banka ve Ekonomik Yorumlar XII, 1: 2-8.

1981 *"Atatürk Devletçiliği ve Sonraki Uygulamalar"*
Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi, 154-196.
Ankara: Türkiye Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.

1988 *"Atatürk'ün Ekonomik Görüşü"*
Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Anısına, 87-105.
Ankara: Ticaret Odası Yayını.

BABÜROĞLU, Selahaddin

1982 *"Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri"*
Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi Semineri. 151-183.
Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

BARKAN, Ömer Lütfi

1937 *"Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sorunlarının Hukuki Statüsü"*
Ülkü Mecmuası, IV, 49: 33.

BAŞAR, Ahmet Hamdi

1933a *"Kapitalizm (Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdiyetçilik ile Devletçiliğin Manaları"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 18: 43-49.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1933b *"Türk Devletçiliği ve Himayeli Ferdiyetçilik"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 22: 42-46.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

BERKES, Niyazi

1976 *"Unutulan Adam"*
Sosyoloji Konferansları XIV. Kitap, 195-197.
İstanbul: İ. Ü. İktisat Fak. Sosyoloji Enstitüsü Yayını.

BİLDİRİ

1962 *"Bildiri"*
Yön, 7 Mart 1962, 12: 10-11.

BORATAV, Korkut

1988 *"DP Döneminde Ekonomi"*

Tarih ve Toplum, IX, 53: 36-37.

BULUTAY, Tuncer

1984 *"Türkiye'nin 1950 Sonrası Toplumsal Gelişmesinin Bazı Temel Eğilimleri"*

Mülkiyeliler Birliği Dergisi, X, 74-75: 4-5.

1985 *"İktisat Kuramı ve Türkiye Ekonomisinde Bunalımlar"*

Mülkiyeliler Birliği Dergisi,

Ağustos 1985: 32-33.

DAVER, Bülent

1972 *"Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Siyasi ve Ekonomik Sistem Hakkındaki Düşünceleri"*

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, IX, 52: 4-7.

DEVLET, Nadir

1987 *"Yusuf Akçura'nın Hayatı"*

Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu 11-12 Mart 1985: 17-33.

Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

FINDIKOĞLU, Ziyaettin Fahri

1965 *"Ziya Gökalp ve Sosyalizm"*

Z. F. FINDIKOĞLU, Sosyalistler XIII 74: 4-32.

İstanbul: Fakülteler Matbaası.

GÖKALP, Ziya

1982a *"İktisada Doğru"*

M.A. ÇAY, Makaleler VII: 34-40.

Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

1982b *"İktisadi Mucize"*

M. A. ÇAY, Makaleler VII: 163-165.

Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

1982c *"İktisadi Kongre"*

M. A. ÇAY, Makaleler VII: 304-305.

Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

1982d *"İktisadi İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız?"*
M. A. ÇAY,Makaleler VII, 170-172.

GUMPEL, Werner

1981 *"Atatürk'ün Devletçiliği, Alternatifleri ve Geleceği"*
Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi 198-222.
Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını.

HİÇ, Süreyya

1988 *"Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Kuruluş ve Tarihçe, KİT'lerin Ekonomimizdeki Yeri, Güncel Sorunlar ve Özelleştirme"*
İktisat Dergisi, 278: 29-49.

İNALCIK, Halil

1964 *"The Nature of Traditional Society Turkey"*
İleten Şerif Mardin
Din ve İdeoloji : 44
İstanbul: İletişim Yayınları: 80.

İNÖNÜ, İsmet

1933 *"Fırkamızın Devletçilik Vasfı"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 22: 4-6
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

İNSEL, A.-C. AKTAR

1987 *"Devletin Bekâsı İçin Yürütülen Çağdaşlaşma*
(1985) *Sürecinin Toplumsal Sorunları"*
Toplum ve Bilim, Güz 1985 Güz 1989: 21-44.

KONGAR, Emre

1977 *"Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları"*
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu: 141-163.
İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.

KUMBARACIBAŞI, Onur

1973 *"50. Yılda Türkiye'de Karme Ekonomi ve Plan Felsefesi Üzerine"*
Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, V, 2: 67-80.

KURAN, Ercümend

1987 *"Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği"*
Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu 11-12 Mart 1985: 45-49.
Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

KURMUŞ, Orhan

1977 *"Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı"*
Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi: 9
Ankara: TBMMB Makina Mühendisleri Odası Yayını.

MARDİN, Şerif

1983 *"Tabakalaşmanın Tarihsel belirleyicilikleri Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Bilinci"*
(Çev. Nuran Yavuz)
Felsefe Yazıları, 5. Kitap 5-33.

ONGUNSU, A. H.

1940 *"Tanzimet ve Amillerine Umumi Bir Bakış"*
Tanzimat (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle).
İstanbul: Maarif Matbaası, 1-12.

ÖZÖNDER, M. Cihat

1981a *"Çağdaş Uygarlık Düzeyi veAtatürk I"*
Çığ Dergisi, 1981 Temmuz: 9-13.

1981b *"Çağdaş Uygarlık Düzeyi ve Atatürk II"*
Çığ Dergisi, 1981 Ağustos: 12-14.

PEKER, Recep

1936 *"Meclis İş Kanununu Dün Kabul Etti"*
"Recep Peker'in Nutku"
Cumhuriyet Gazetesi 9. 6. 1936.

SAĞLAM, Dündar

1973 *"Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında Devletçilik"* *Ankara İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi* Dergisi, V, 2: 41-65.

1977 *"Devletçilik İlkesinin Değişen Anlamı"* Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 48: 8-10.

SARC, Ömer Celal

1940 *"Tanzimat ve Sanayimiz"* Tanzimat (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle) İstanbul: Maarif Matbaası, 423- 440.

SELÇUK, İlhan

1962 *"Bizim Milliyetçiliğimiz"* Yön, 30 Ocak 1962, 3:7.

SOYSAL, Mümtaz

1962 *"Teşhiste Yanılma"* Yön, 21 Şubat 1962, 10: 14.

TANYOL, Cahit

1962 *"Türkiye'de Burjuva Meselesi"* Yön, 17 Ekim 1962, 44: 7.

TEKELİ, İ.– S. İLKİN

1984 *"Bir Aydın Hareketi: Kadro"* Toplum ve Bilim, 1984 Kış, 24: 35-65.

TEKİN, Alp

1933 *"Kapitalizm Devresi Başlıyor"* *8 Teşrin-i Sâni 1332 İktisadiyyat Mecmuası Yıl 2, 67: 1-2.* Z. TOPRAK, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918). Ekler: 418-419. Ankara: Yurt Yayınları.

1333 *"Harp Zamanında İstihsâlât-ı Sınaiyyemiz"* *İktisadiyyat Mecmuası Yıl 1 44- 48: 38.* Z. TOPRAK, Türkiye'de Milli İktisat

(1908-1918). Ekler: 400.
Ankara: Yurt Yayınları.

1918a *"Yeni İstikamet İstikrazı"*
Yeni Mecmua, II, 40: 264.
Z. TOPRAK, Türkiye'de Milli İktisat
(1908-1918). Ekler: 419.
Ankara: Yurt Yayınları.

1918b *"İçtimaî Siyaset İçin Bizde Zemin Müsait mi?"*
Yeni Mecmua, II 45: 363.
Z. TOPRAK, Türkiye'de Milli İktisat
(1908-1918). Ekler: 408- 409.
Ankara: YurtYayınları.

TEZİÇ, Erdoğan

1977 *"1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında sosyal ve Ekonomik Görüşler"*
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu: 63-73.
İstanbul: İstanbul Yüksek İkisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.

TİMUR, Taner

1962 *"Liderimiz Var mı?"*
Yön, 14 Şubat 1962, 9: 12.

TOPRAK, Zafer

1977 *"Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu"*
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal sorunları Sempozyumu: 13-31.
İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.

TÖKİN, İsmail Hüsrev

1933 *"Milli Kurtuluş Devletçiliği"*
Kadro, 1933 (üpkı basım) II, 19: 23-31.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları

1976 *"Şevket Süreyya ve 'Tezadsız bir Millet ' Amacı Güden Kadro Hareketi"*
Milliyet Sanat Dergisi, 2 Nisan 1976, 178: 5.

TÖR, Vedat Nedim

1932a *"Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti"*
Kadro, 1932 (tıpkı basım) I, 11: 17-21.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1932b *"İktisat işlerinde Devlete Veto hakkı ve İktisat Vekâleti"*
Kadro, 1932 (tıpkı basım) I, 10 : 13-19
Ankara : Gazi Üniversitesi Yayınları

1933a *"Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerektir"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 15: 13-19.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1933b *"Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti"*
Kadro 1933 (tıpkı basım) II, 21: 15-20.
Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

1933c *"Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir"*
Kadro, 1933 (tıpkı basım) II, 17: 16-21.

1985 *"Atatürk Düşüncesi"*
Yeni İş Dünyası, 69: 9-12.

TUNÇAY, Mete

- *"Şevket Süreyya Aydemir 'Suyun Bulunması Galiba Yolun Yitirilmesi Pahasına Oldu' Demişti"*
Milliyet Sanat Dergisi 178: 3.

TÜTENGİL, Cavit Orhan

1965 *"Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri"*
1964-1965 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları (Beşinci Kitap), 122-141.
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin

1987 *"Osmanlılar'da Devlet Anlayışı"*
Tarihte Türk Devletleri II, 657-661
Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.